

Луганська обласна організація Національної спілки краєзнавців України
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
ГО «Фонд відновлення залізничної спадщини України»

Луганищина: краєзнавчі розвідки

Матеріали
VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції
(м. Лубни, 15 травня 2026 р.)

**Луганська обласна організація
Національної спілки краєзнавців України**

**ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»**

ГО «Фонд відновлення залізничної спадщини України»

Луганщина: краєзнавчі розвідки

**Матеріали VIII Всеукраїнської
науково-практичної конференції
(м. Лубни, 15 травня 2026 р.)**

**Лубни
2026**

Рецензенти:

Нефьодов Д. В. – доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри історії навчально-наукового педагогічного інституту імені В. О. Сухомлинського Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова».

Ваховський Л. Ц. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри спеціальної освіти ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Редакційна наукова колегія:

Курило В. С. – доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України, голова правління Луганської обласної організації НСКУ.

Набока О. В. – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та археології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Рубан М. Ю. – доктор філософії (PhD) з історії та археології, член правління Луганської обласної організації НСКУ, голова правління ГО «Фонд відновлення залізничної спадщини України».

Дробішева О. А. – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та археології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Шевцова Є. С. – доктор філософії (PhD) з історії та археології, старший викладач кафедри історії та археології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Л 83 Луганщина: краєзнавчі розвідки : матеріали VIII Всеукраїнської наук.-практ. конф., 15 травня 2026 р., Лубни, Україна / ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка» [та ін.]. – Лубни, 2026. – 212 с.

До збірника увійшли матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції «Луганщина: краєзнавчі розвідки» (15 травня 2026 р.)

Для широкого кола читачів, науковців, краєзнавців, учителів, студентів та всіх, хто цікавиться історією, сучасністю й переймається майбутнім Луганщини.

Роботи друкуються в авторській редакції. У збірнику максимально зменшено втручання в обсяг та структуру наданих до друку матеріалів.

УДК 908(477.61)

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
(протокол № 11 від 29.05.2026 р.)

ЗМІСТ

Історія Луганського краю

Беніцький А. С. Старообрядницький рух у козацьких містечках середньої течії Сіверського Дінця кінця XVII – початку XVIII століття	6
Белицький П. В. Окремі аспекти будівництва залізничної дільниці Родакове – Лиха.....	18
Белицький П. В. Перший рік експлуатації залізниць у загальному напрямі Родакове – Лиха.....	23
Белицький П. В. Відкриття роздільних пунктів залізничного напрямку Ниркове – Ізварине.....	28
Гогохія Н. Т. Радянське дитинство 1920–1930 рр. на Луганщині в спогадах Миколи Руденка.....	33
Дробішєва О. А. Самоорганізація громад у культурному житті Луганщини доби Української революції 1917–1921 рр.....	38
Лисенко О. О. Первинна межа Смольянинівської земельної дачі.....	44
Мілованова О. В., Бакишинська О. В. Проєкт «Музей у валізі» як концепція мобільного музейного простору.....	48
Набока О. В. Луганщина в українському науково-освітньому просторі (на прикладі діяльності Наталії Мірзи-Авакянц).....	52
Рубан М. Ю. Постать Святійшого Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета (Денисенка) в історії Православної церкви на Луганщині.....	55
Цикулова Ю. С. До питання заснування та основних етапів розвитку села Лимарівка Біловодської громади (XVIII – початок XX століття).....	65
Шевцова Є. С. Краєзнавча діяльність здобувачів освіти як складова формування дослідницької культури	69
Шишка Є. О. Генеалогія слобідських козаків: історія родини Шишка-Шишкіни.....	74

Історико-краєзнавчі розвідки інших регіонів України

Багнюк Н. А. Соціокультурні тенденції розвитку освіти в Кременці у міжвоєнну добу.....	83
Вовк О. І. Живі історії порятунку культурної спадщини: з досвіду документування професійного досвіду українських пам'яткоохоронців в умовах війни.....	88
Ворона П. В. З історії села Денисівка – видатні особистості української культури.....	92
Гавриш Л. О. До питання історіографії збуту глиняних виробів у Київській губернії (друга половина XIX – початок XX століття).....	96
Дяченко Т. М. Ця жінка вишивала Україну. Віра Сергіївна Роїк – лубенка, вишивальниця, заслужений майстер народної творчості України, Герой України.....	100
Карпенко О. М. Голокост (Holocaust) ромів на Полтавщині, Луганщині і Донеччині в 1941–1943 роках	109
Кульбака О. Є. Щодення опішнянських гончарів під час голоду 1946–1947 років.....	115
Луковенко С. П. Етнічний склад перших поселень на території Покровського району (остання чверть XVIII століття).....	119
Міщанин В. Д. Продовжуючи дослідження історії пам'ятників Владіміру Леніну в гончарській столиці України – Опішному.....	123
Моїсеєнко Л. М. Деколонізація топонімічного ландшафту Донеччини: від міфу про «Дике поле» до суб'єктності простору.....	133
Романько О. В. Роль та місце дійсних членів НСКУ в організації та розвитку громадських краєзнавчих музеїв на Донеччині.....	140
Сафронова Т. Г. Будівництво Києво-Полтавської залізниці та становлення Лубен як транспортного вузла: за матеріалами періодичної преси кінця XIX – початку XX ст.....	145
Стаценко Д. В. Висвітлення діяльності Острозького осередку друкарства в «Історії України» Наталії Полонської-Василенко	151
Тараненко М. Г. До питання участі братів Шеметів в українському національно-визвольному русі	153
Шиян Л. М. Родові зв'язки князів Вишневецьких	160

Красназавчї розвідки молодих дослідників

Величко К. Є., Шевцова Ю. С. Свято-Миколаївський храм м. Золоте як пам'ятка культурної та духовної спадщини.....	168
Іващенко Д. Ю., Шевцова Ю. С. Лубенський період у творчості українського архітектора Дмитра Дяченка	171
Добровольська Г. А., Шевцова Ю. С. Становище Київської митрополії Української православної церкви в часи нацистської окупації 1941–1944 рр.....	174
Ільницька В. В. Масонська ложа «Любов до істини» як майданчик інтелектуального переосмислення суспільних ідеалів у Полтаві початку ХІХ століття.....	178
Макаренко В. О. Обряд «Одруження» на Полтавщині за матеріалами Комісії по радянських традиціях, святах та обрядах при Раді Міністрів Української РСР (1985 р.).....	182
Мартюк А. І. Атом під прицілом: Запорізька АЕС і ЧАЕС як інструмент глобального шантажу.....	185
Мірошниченко О. В. Луганщина як символ стійкості та жертви в російсько-українській війні	191
Пронін М. М. Залізниця Дніпропетровщини, що змінила життя краю	193
Юник І. С., Набока О. В. Український контекст історії Старобільщини: від козацького освоєння до сьогодення.....	197
Яскель І. В. Залізничний міст-віадук в селищі Донецьке	200
Ясько Є. А. Чорнобиль: між тишею і криком людських доль.....	203
Інформація про авторів.....	208

ІСТОРІЯ ЛУГАНСЬКОГО КРАЮ

А. С. Беніцький,
(Одеський державний університет
внутрішніх справ)

Старообрядницький рух у козацьких містечках середньої течії Сіверського Дінця кінця XVII – початку XVIII століття

Донецькі козацькі громади мали певну самобутність, що відрізняло їх від козацьких громад верхнього й нижнього Дону. Внутрішній устрій донецьких козаків був схожим на устрій запорізьких і українських козаків Гетьманщини й Слобідської України. Слід зазначити, що саме запорожці були першими, хто наприкінці XVI ст. на берегах середньої течії Сіверського Дінця заснували перші донецькі козацькі поселення.

Донецькі отамани ставили себе окремо серед верхових та низових козацьких громад земель війська Донського, про що свідчив лист Кіндратія Булавина від 27 травня 1708 р. до козаків, які на початку XVIII ст. мешкали на р. Кубань та були під владою Османської імперії. У ньому йшлося про донецьких козаків і окремо про донську козацьку старшину, яка їх утискала: «... і в минулому ж, 1707, році, як будучи князь із старшинами (малася на увазі старшина донських козаків – прим. автора) у розшуку й висилки руських людей на річці Айдарі в Шульгінском містечку із Дінця Трьохізб'янської станиці нинішній наш військовий отаман Кіндрат Афанасьєвич Булавін пересоветовав з **донецькими багатьма козаками** (виділ. автором) і зібрався його, князя (Юрія Долгорукого – прим. автор.), і при ньому з майбутніми начальними людьми і з нашими старшинами в Шульгінському містечку до смерті побили...» [1, с. 461–462].

Булавінський отаман Семен Драний у листах 1708 р. до кошового отамана Костянтина Гордієнка так визначав Донське військо: «... Войска Донского, все реки Дону и Хопра и Медведицы и Бузулуку и Северского Донца и всех запольных рек, где обретається наш казачий присуд ...» [2, с. 459]. Таким чином, козацькі отамани зауважували, що є Донське військо, і є «донецькі», «донські», «хоперські», «медведицькі» й

«бузулуцькі» козацькі громади, включені до його складу. Іменування «Донське військо» пішло від назви козацьких громад, які з другої половини XVI ст. проживали в нижній і верхній течіях Дону.

У козацьких городках на Сіверському Дінці та його притоках знаходили притулок громади розкольників. Утеча старовірів набула масовості у 80-х рр. XVII ст. після їхніх утисків у державі. Релігійне питання загострилося у другій половині XVII ст., чому сприяли церковні перетворення, започатковані московським патріархом Ніконом. Цілі села йшли в «розкол». На прикордонних землях розкольники переховувалися від переслідувань влади.

У другій половині XVII ст. у донецьких козацьких городках багато старовірів утворювали скити й переконували місцевих козаків не відмовлятися від «старої» віри. Московська влада через донську старшину намагалася здійснити на них гоніння але місцеве козацьке населення підтримувало старовірів. Так, у 1680-х рр. в Айдарському городку служив старовір Тарасій, біля Айдарського (Старо-Айдарського) городка – старовір Феодосій, біля Борівського городка – старовір Памва, а біля Митякінського городка – старовір Іосиф [3, с. 149].

Старець Феодосій з'явився близько 1684 р. у донецьких козацьких городках, куди він прийшов із Рильського Микольського монастиря. Він був посвячений у монастирську церкву св. Василя Кеокасарійського. Як зазначав В.Г. Дружинін, Феодосій, скоріше за все, почав служити зі своїми учнями біля місця впадіння річки Жеребець у Сіверський Донець [4, с. 81]. Пізніше Феодосій із учнями переїхали до Борівського, а звідти до Айдарського козацького городка. Про діяльність старця Феодосія з його прихильниками на Сіверському Дінці в 1686 р. Посольський приказ повідомляв московський піддячий Петро Ахматов: *«в Донецком Боровском городке извещал ... ему, Петру, черный поп Памва, который живет близко того городка Боровского, что де на реке Жеребце, от Маяков в 20-ти верстах черный пришлый поп Феодосей со учениками своими в службе своей ... за великих государей и за св. патриарха Бога не молят ... и многих старых казаков переkreщивает»* [4, с. 81].

Біля Айдарського городка Феодосій облаштував каплицю (скит), де правив службу. До нього приходили донецькі козаки, яких він «перехрещував» у стару віру. Біля Айдарського городка Феодосій був дуже активним: *«А служивал де тот старец Феодосей, живучи от Байдара городка версты с четыре, в часовне ... тот старец Феодосей приказывал попом, чтоб служили по старому служебнику, и на болиом выходе за великих государей Бога не молили и святейшаго патриарха не поминали. А хаживали де к тому старцу из Байдара (Айдарського – прим. автор.) городка казаки не многие люди, потому что иные его почитали за доброго и учителного человека ... тот старец говаривал ему Екимку и иным, чтоб они держались старой веры»* [5, с. 207].

Феодосія підтримував отаман Айдарського городка Юхим Кузовченко. 5 квітня 1688 р. острогозький козак Василь Донець згадував діяльність Феодосія в Айдарському городку: *«... как шол Донцом Сиверским, и пришел к Ойдарской станице в Айдар городок, и в то де время при нем той станицы атаман Екимко Кузовченко ... крестился сам и с женою и с детми вдругоряд; а крестил их чернец, ... и всем тамошним казаком тот Екимко угроживал, чтоб крестились все вдругоряд; и многие де казаки, смотря на него, крестились. Также де и в иных разных городках по Донцу ж, которые вдругоряд же крещены, и те все из тех городков с женами и с детми сошлись в тот Айдар городок к нему Екимку в станицу на житье; а которые де казаки его Екимка не послушали, вдругоряд не крестились, и тех всех он из своей станицы выгнал, а с ним остались в том городке одни расколники, которые крестились вдругоряд ...»* [1, с. 184].

Про підтримку Феодосія отаман Айдарського городка Юхим Кузовченко повідомляв Посольський приказ під час останнього допиту напередодні його покарання, 10 травня 1688 р.: *«... как он Якимко, будучи в Айдаре атаманом, для войсковых дел из Айдара приехал в Черкаской, и ему Якимку приказывал и после того писывал ко всей Вайдарской станице Пашка Чекунов, чтоб он Якимко и вся станица того старца Феодосия почитали, а не изгоняли, и во всем бы его слушали, для того что де он старець доброй и учителной человек ... Якимко*

тому старцу во всем был послушен и учение от него принимал, и был тот старецъи ему Якимку отецъ духовной» [5, с. 206–207].

Донська козацька старшина, а саме, Самуїл Лаврентьєв (військовий донський отаман), Кирило Чюрносів і Павло Чекунов листувалися зі старцем Феодосієм, про що повідомляв 10 травня 1688 р. Юхим Кузовченко: *«... а иные де писма присыльваны к ним в Айдарскую станицу из Черкаского войсковые, чтоб они казаки его старца слушали и во всемъ его почитали»* [5, с. 207]. Навіть отримавши військову грамоту до Айдарського городка з Черкаська щодо арешту Феодосія, козаки відмовилися виконувати наказ донської старшини. Крім того, після викрадення прихильниками влади на Сіверському Дінці Феодосія, айдарський отаман Юхим Кузовченко намагався наздогнати викрадачів. Про напад на Феодосія в Айдарському городку повідомив козак Дмитрій, який супроводжував старця: *«... казак Дмитрей ... поехал было с старцом Феодосем по Северному Донцу вниз, прибежав, сказал в станице (Айдарський городок – прим. автор), что того старца не ведомо де какіе люди изымав увезли, а его де казака, отняв у него пицаль и связав, из лодки бросили на берег, и он казак, розвезався, прибежал и о том им в Айдарской станицы сказал на другой день»* [5, с. 208]. Проте відбити Феодосія айдарському отаманові не вдалося, про що 5 квітня 1688 р. згадувалося в документах Посольського приказу: *«... до приезде ж его Васильева в Айдар, как белой поп Ермолай с товарищи поймав в Айдаре и связав раскольника черного попа Феодосия повезли к Москве, и после де того при нем Василье тот Екимко (Яким Кузовченко – прим. автор.), собрався с товарищи своими раскольники ж, из Айдара за тем попом гоняли степью к Волуйке и хотели того попа Ермолая изымав убить, только де не догнав, он Екимко прехал в Айдар при нем же Василье»* [6, с. 184].

На землях Війська Донського розкольників переслідували активні прибічники «нової» віри – піп Єрмолай (Щербак) із Бесергенєєвського городка й піп Іван із Мелехівського городка за підтримки донської козацької старшини «московської» партії. Вони організували загін, до якого ввійшли, крім них, п'ять донських козаків і під час таємних рейдів на землях Війська Донського шукали активних прибічників «старої» віри [7, с. 128]. Саме цей загін у 1686 р. викрав Феодосія й доставив його до

Валуїок, звідки його було направлено до Москви. Про ці події 29 червня 1686 р. попи Єрмолай та Іван розповідали в Посольському приказі: *«... пошли из тех городков за еми расколники, и нашли их на Донце на проезде, и поймали старца Феодосія, а Пафнутія не застали ... и взял его (Феодосія – прим. автор.) повезли к Москве. И ехали они степью на Волуйку, и на Волуйке, взяв у воеводы отписку, поехали к Москве ... И в погоню де за ними с Донца, из Айдара городка, казаков, гонясь до Волуйки 25 человек, чтоб у них, настигши, того вора старца отбить»* [7, с. 128].

У Москві попів Єрмолая та Івана підтримував уряд. Вони отримали царську грамоту до донської старшини щодо переслідування розкольників. Наступним був рейд цього загону на чолі з попом Іваном до Митякінського юрту, де в жовтні 1686 р. вони викрали попа – старовіра Іосифа. Проте Іосифа відбив загін із близько сорока донецькими козаками на річці Айдар. Крім того, у карального загону відібрали шість коней, нав'ючених церковними книгами й паперами, які належали старовірській громаді на чолі з старцем Іосифом.

5 жовтня 1686 р. про цей рейд повідомляв Посольський приказ піп Іван *«... и поехали де они из Олианска, взяв с собою, по грамоте великих государей, Староосколцов трех человек, к Донцу, и приехали в Митякин юрт, и в том юрту взяли расколника старца Иосифа, а товарищи его старцы ж 3 человека да четвертой белець Волуйченин ушли, и подали ... в Гундоровском да в Луганском ведомость. Да с тем же старцом взяли было они книги писменья, и тетради расколные, и письма в столпцах, и книги ж печатные. И как де они, взяв те писма и книги, убрались по выюкам и поехали вверх по Айдару, и в том месте нагнали их Донскія ж казаки человек с 40, и того старца у них и книги и тетради отняли, только у них остались небольшие книги печатные, которые были на их лошадах, а 6 лошадей с выюками и с расколными писмами у них отбили»* [8, с. 132].

Незважаючи на те, що старця Феодосія було викрадено до Москви, мешканці Айдарського городка запросили до себе для ведення духовної служби старовіра – старця Тарасія: *«... да и попа де себе они вдового Тарасія расколника ж привезли из Курска тому ныне другой год, а ездил из той станицы*

(Айдарського городка – прим. автор.) *по того попа в Курск бывшей Московской стрелец Кузка Войлоков, которой и ныне в том же городке Айдаре живет ...»* [6, с. 184].

У 1688 р. московські урядовці заарештували й допитали отамана Айдарського городка Юхима Кузовченка відносно розколу в донецьких козацьких городках. 6 квітня 1688 р. в Посольському приказі на допиті він повідомляв: *«... а прійзживал де к ним в городок из Айдарского верховья из пустыни старец Феодосей, а слыхал он, что он крестил, и для детого крещенія изо многих городков казаки к нему прійзживали, а кто имяны, того не ведает ...»* [9, с. 185].

У ставленні до старовірів у Війську Донському переломним моментом стали події на початку квітня 1688 р. під час військового коуру в Черкаську. «Московська» партія донської старшини на чолі з донським отаманом Фролом Мінаєвим підтримала московських послів, які оголосили царську грамоту щодо переслідування прибічників старої віри на землях Війська Донського. У Черкаську та інших місцях заарештували козацьку старшину, яка дотримувалися старої віри, зокрема колишнього донського отамана – старовіра Самуїла Лаврентьєва та ін.

На другому військовому коузі (6 квітня 1688 р.) було вирішено направити козацьких представників по городках, у тому числі й на Сіверський Донець, приймати присягу козаків і їхню підтримку «нової» віри: *«... да к вере ж приводитъ выбраны казаков человек с 10, и посланы вверх по Дону, и по Донцу, и по Медведице, и в Чир, и по Хопру, и во все места, где казаки обретаются»* [10, с. 192]. У козацьких городках було заарештовано попів – старовірів і їхніх активних прибічників. Заарештованих доставляли до Москви, де відбувалося слідство.

9 травня 1688 р. козакам війська Донського – прихильникам старої віри, а також старцям – розкольникам було винесено вирок. 10 травня 1688 р. на Болотній площі («на Болоті») у Москві отамана Айдарського городка Юхима Кузовченка за участь у розколі був покараний: *«А Якимке Кузовченку язык отрезан и бит кнутом, сослан в Мангазею»* [11, с. 210].

Іноді в донецьких козацьких городках виникали конфлікти між прихильниками різних православних віровчень. Так,

наприклад, прибічник розколу, отаман Айдарського (Старо-Айдарського) городка заохочував козаків підтримувати «стару» віру. Проте з думками авторів, які вважають, що Юхим Кузовченко на релігійному підґрунті повісив двох староайдарських козаків за те, що вони відмовилися переходити в стару віру [3, с. 151], слід не погодитися. Слідство, яке проводив Посольський приказ у квітні – травні 1688 р. не підтвердило звинувачення Юхима Кузовченка в страті двох козаків на релігійному підґрунті. Саме версія страти цих козаків за участь у «воровському» загоні й розбійних нападах на козаків знайшла своє підтвердження під час допитів і очних ставок.

9 травня 1688 р. айдарський отаман Юхим Кузовченко на очній ставці з Хомою Голодним повідомляв про покарання козаків за злочини: *«... на речке де на Крымке и в Айдаре (Айдарський городок – прим. автор.) двух казаков повесил для того, что они украли у Сухаревской станицы быка, да рыбу, да хамут, да в их же станице пчелы побили, и хлеб покрали, и иные де пакости чинили, и казака у Быстрой убили до смерти. ... А про вышеписанных де двух казаков тогда будущему атаманом Самошке, что он их повесил, объявлял, и он де и войско его Якима за то похваляли, что то их воровство унял»* [5, с. 206].

Донський козацький старшина Хома Голодний на очній ставці підтвердив показання Юхима Кузовченка про страту двох козаків в Айдарському городку за скоєні ними злочини в донецьких городках: *«А дву де человек казаков на речке на Крымке и в Айдаре велел он Якимко, будучи атаманом, с совету всей станицы, повесить за то, что они, с такими ж ворами собрався, покрали у Сухоревской станицы ... а в и Айдарской станице ... покрали ... а поймано было тех воров три человека, и третьяго де вора отпустили всею станицею для того, что тех воров как приговорили всею с станицею повесить, и в петлю де их положить никто не выискался, и для де того из тех воров одному велели товарищей своих дву человека повесить, а третьему за то дали свободу и отпустили; и о том де он Екимко (Єфим Кузовченко – прим. автор.) в Черкаском войску объявил, и войском де за то его похвали, что он Екимко Донец реку от воров очистил»* [5, с. 208].

У другій половині 1688 р. на вимогу московського уряду Військо Донське направило загін на чолі з отаманом Осиповим до верхових козацьких містечок, де проживали активні учасники розколу – священники й закликали тамтешнє козацьке населення дотримуватися старої віри. Напередодні прибуття козацького загону священники-старообрядці разом зі своїми прихильниками залишили землі Війська Донського й переселилися у район річки Кума: *«... а поп де Досиеей и Павнутій и Феодосій, собрався с своими единомысленники и советники, с такими ж ворами и раскольщики, пошли с Дону в степь на реку Куму, до их Осипова с товарищи приезде, и живут близко Черкес»* [21, с. 942–943].

Московський уряд заохочував донську старшину запобігати появі у війську розкольників. Проте на землі Донського війська все одно йшли старообрядці, щоб сховатися від московської влади. Іноді в донецьких козацьких поселеннях козаки-старообрядці жили поряд із козаками, які підтримували офіційну православну церкву.

Саме в цих громадах під час Булавінського повстання (1707–1709 рр.) старовіри були активні учасники, які захищали стару віру та боролися проти московської влади. Отаман Семен Драний, родом зі Старого Айдара, у своїх «прелестных» листах писав, що повстанці є провідниками старої віри. Крім того, Семен Драний у своїх «прелестных» листах погрожував московському цареві. Так, під час облоги Тора, козаки з війська, очоленого Семеном Драним, зачитували «прелестные» листи булавінського отамана, у яких висловлювалися наміри повстанців іти до Москви: *«А мы де идем до самой Москвы, где можем государя найти. А стали де мы за правду»* [12, с. 876]. Цікаво довідатися зі свідчень учасників повстання, що К. Булавін направляв з листом свого представника до засланій у Суздальський монастир царівни Софії Олексіївни: *«И велели де он Кондрашка с воровскими казаками тому казаку до Суздоля с письмами пройтись с ыконою, чтоб ему и письмам траты какой не учинилось»* [3, с. 190]. К. Булавін не знав про смерть колишньої цариці Софії у 1704 р.

У булавінському війську старовіри – ченці очолювали повстанські козацькі загони. Так, в козацькому загоні отамана Семена Драного був «азовський» старовір-ченець Філімон. В

червні 1708 р. Філімон керував одним із козацьких обозів в загоні Семена Драного, коли вони виступали проти московського карального війська під командуванням В. Долгорукого. Серед булавінців був також відомий старовір-чернець Олексій, який брав участь в облозі Борисоглібська [14, с. 62–63] та ін.

Кіндрат Булавін мав тісні зв'язки з розкольниками на Кубані. Так, під час активній фази повстання проти московської влади він просив отамана кубанських козаків – розкольників Савелія Пахомовича Пахомова повідомити османського султана про наміри переселитися війську Донському на Кубань, де вже існувала кубанська й аграханська козацькі громади старовірів під заступництвом Османської імперії: «... а подлинное наше сие писмо пошлится к своему салтану в Царьград ... По сем писании Войсковой Атаман Кондратей Афанасьев // и все Войско Донское у тебя турского Салтана, милости прося и челом бью. А нашему государю в мирном состоянии отнюдь не верь, потому что он многия земли и за мирным состоянием разорил и, ныне разоряет» [14, с. 464–465].

Незважаючи на перехоплення московськими урядовцями листів до козаків-старовірів на Кубань, допомогу від останніх Булавін отримав. Так, 18 червня 1708 р. маяцькі козаки повідомляли про перебування ногайців, кубанських і аграханських козаків-старовірів у війську Булавина: «А к Булавину де пришло Кубанской орды две тысячи человек да их Донских раскольников с Кубану и с Сорокани (Аграхані – прим. автор.) тысяча человек» [15, с. 342]. Відомо, що в булавінському війську був старець-старовір Пітирим [16, с. 189].

Частина повстанців-булавінців під проводом отамана Некрасова переселилися на Кубань, де об'єдналися в одну громаду з козаками-старовірами, які вважали московського царя своїм ворогом. Після придушення Булавінського повстання багато жителів колишніх донецьких козацьких городків залишалися у «розколі». Так, архієпископ Філарет стверджував, що в колишніх козацьких городках, а саме Новоайдарському й Трьохізблянському, було багато розкольників [17, с. 370].

У 1734 р. уряд звертав увагу на те, що серед козаків Війська Донського певна частка була старовірами. Ці обставини навіть ставали причинами, щоб не поселяти старовірів на Українську

оборонну лінію. Як зазначали урядовці, «около тех мест находятся казаки Донских городков, из которых многие склонны к расколу, от чего опасно» [18, с. 574]. Уряд побоювався, що розкольники можуть утекти до некрасівців на Кубань і підбурювати до розколу однодворців ландміліції та ін.

Слід зазначити, що, за даними 1845 р., у Старобільському повіті Харківської губернії, який включав колишні козацькі містечка на лівому березі Сіверського Дінця, було 714 розкольників, серед них 629 осіб обох статей належали «єдиновірній церкві», 80 осіб обох статей – поморській безпопівщині й 5 осіб – молоканській церкві [19, с. 170]. У Старобільському повіті були селища старовірів, зокрема, Верхня сотня (Чернігівка), Середня сотня (Лациновка) і Нижня сотня (Богданівка). Крім того, старовіри жили серед православного населення. Так, наприкінці ХІХ ст., за згадкою А. Коломейцевої, у сл. Бахмутівка було декілька родин старовірів, які ходили до сл. Райгородка, де був молитовний дім і священники – старовіри [20, с. 565].

Джерела та література

1. **Отписки** атамана К. Булавина с товарищами к кубанским казакам о сохранении дружеских и торговых отношений, и о посредничестве с турецким султаном (1707 г., мая 27). *Булавинское восстание (1707–1708 гг.) : Сб. док. / подгот. к печ. и предисл. : Н. С. Чаев, К. М. Бибилова. М. : Изд-во Всесоюз. о-ва политкат. и ссыльно-поселенцев, 1935. С. 461–462.*
2. **Отписка** атамана С. Драного запорожскому кошевому К. Гордеенке о необходимости совместных действий против кн. В.В. Долгорукого, идущего разорять казачьи городки (1708 г., не ранее мая 26). *Булавинское восстание (1707–1708 гг.) : Сб. док. / подгот. к печ. и предисл. : Н. С. Чаев, К. М. Бибилова. М. : Изд-во Всесоюз. о-ва политкат. и ссыльно-поселенцев, 1935. С. 459.*
3. **История** Луганского края : учеб. пособие / авт. кол. : А. С. Ефремов и др. ; М-во образования и науки Украины, Луган. гос. пед. ун-т имени Т. Г. Шевченко, Луган. обл. гос. администрация. Луганск : Альма-матер, 2003. 432 с.
4. **Раскол** на Дону в конце ХVІІ века : исследование В. Г. Дружинина / [соч.] В. Г. Дружинина. СПб. : тип. И. Н. Скороходова, 1889. 335 с.
5. **Очная** ставка Якиму Кузовченку с Фомою Голодным и особое

показаніе перваго. *Дополнения к актам историческим, собранные и изданные Археографическою комиссиею.* Т. 12. СПб. : Тип. В. В. Пратцъ, 1872. С. 207. **6. Извет** казака Василья Донца. *Дополнения к актам историческим, собранные и изданные Археографическою комиссиею.* Т. 12. СПб. : Тип. В. В. Пратцъ, 1872. С. 184. **7. Распросныя** речи в Посольском Приказе Донских священников и казаков, в которых они рассказывают о дѣйствіях своих против раскольников... *Дополнения к актам историческим, собранные и изданные Археографическою комиссиею.* Т. 12. СПб. : Тип. В. В. Пратцъ, 1872. С. 128. **8. Распросныя** речи священника Іоанна и Донских казаков о раскольниках. *Дополнения к актам историческим, собранные и изданные Археографическою комиссиею.* Т. 12. СПб. : Тип. В. В. Пратцъ, 1872. С. 132. **9. Допрос** казака Якима Кузовченка. *Дополнения к актам историческим, собранные и изданные Археографическою комиссиею.* Т. 12. СПб. : Тип. В. В. Пратцъ, 1872. С. 185. **10. Распросныя** речи толмача Ивана Никитина, станичнаго атамана Назара Захарьева и есаула Любима Григорьева с товарищами. *Дополнения к актам историческим, собранные и изданные Археографическою комиссиею.* Т. 12. СПб. : Тип. В. В. Пратцъ, 1872. С. 192. **11. Приговор** над раскольниками. *Дополнения к актам историческим, собранные и изданные Археографическою комиссиею.* Т. 12. СПб. : Тип. В. В. Пратцъ, 1872. С. 210. **12. Лист** Шидловського від 1 липня 1708 р. *Письма и бумаги императора Петра Великого.* Том 7. Вып. 2 (январь – июнь 1708 года) / ред. Б. Б. Кафенгауз. АН СССР. Ин-т истории. М., Л. : Изд-во АН СССР, 1946. С. 876. **13. Сказка** станичника Кузьминой гати Г. Курепонова о присоединении «коренных казаков» Пристанского городка к булавинцам, о их намерении ийти в Черкесск, Азов и Троицкий, о посылке Булавиным писем в Суздаль к царевне Софье Алексеевне, и о пр. (10 апреля 1708 г.). *Булавинское восстание (1707–1708 гг.) : Сб. док. / подгот. к печ. и предисл. : Н. С. Чаев, К. М. Бибикова.* М. : Изд-во Всесоюз. о-ва политкат. и ссыльно-поселенцев, 1935. С. 190. **14. Очерки** из истории Тамбовского края : Исследование И. И. Дубасова. Вып. 3. М. : "Русская" типо-лит., 1884. 193 с. **15. Копия** с письма бригадира Ф.В. Шидловского князю В.В. Долгорукому от

18 июня 1708 г. из Изюма, приложенная В.В. Долгоруким к доношению Петру I. *Письма и бумаги императора Петра Великого*. Том 7. Вып. 2 (январь – июнь 1708 года) / ред. Б. Б. Кафенгауз. АН СССР. Ин-т истории. М., Л. : Изд-во АН СССР, 1946. С. 842. **16. Сводка** боевых реляций и переписки карательной армии князя В.В. Долгорукого 1722 г. О низовом донском походе. *О подавлении народного восстания 1707–1708 гг.* / [сост. Ю. А. Пелевин]. Исторический архив. 1955. № 4. С. 189. **17. Историко-статистическое** описание Харьковской епархии. Отд. 5. Изюмский, Купянский и Старобельский уезды ; Купянские и Старобельские округа военного поселения. Харьков : Універ. тип., 1858. 398 с. **18. О порядке** разсылки беглых раскольников, о непоселении их в Украине и при Украинской линии, и о старании открывать их учителей (4 сентября 1735 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том IX. 1733–1736. СПб. : Тип. II Отд. Собств. е.и.в. канцел., 1830. № 6802. С. 574. **19. Военно-статистическое** обозрение Российской империи / изд. по высоч. повел. при 1-м отд. Департ. генер. штаба. 1848–1858. Т. 12. Ч. 1 : Харьковская губерния / [сост. кап. Мочульский]. СПб. : Тип. Департ. генер. штаба, 1850. [6], 260, 151 с., [31] л. : табл. **20. Жизнь** и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края / под ред. В. В. Иванова. Изд. Харьк. губерн. статист. комитета. Т. 1. Харьков : Тип. губ. правл., 1898. 1013 с. **21. Похвальная** грамота Донским Атаманам и козакам, за учиненное ими наказание на Дону ворами и раскольникам, и за поход под Азов ; с предписанием употребить возможное старание о поимке раскольников церковных, укрывающихся по рекам Медведице и Куме, и о разорении их воровских пристанищ (16 августа 1688 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том II. 1676–1688. СПб. : Тип. II Отд. Собств. е.и.в. канцел., 1830. № 1310. С. 942–943.

П. В. Белицький
(ДВНЗ «Донецький національний
технічний університет»)

**Окремі аспекти будівництва
залізничної дільниці Родакове – Лиха**

Проект приватної Північно-Донецької залізниці був однією з альтернатив облаштування нової вуглевозної залізниці магістрального типу між Донецьким басейном і Балтійським узбережжям. Одним із проєктованих напрямів Північно-Донецької залізниці був залізничний відтинок Родакове – Лиха, який будували в 1913–1916 роках. Колія проходила на півдні сучасної Луганщини, частково – територією Ростовської області РФ. Незважаючи на відносно високі обсяги вивезення даною залізницею вугілля, її вантажообіг у цілому залишався невеликим, а після середини 90-х років показники роботи залізниці були схожими на такі для під'їзної колії. Після 2001 року наскрізний рух цією залізницею було закрито, а пізніше – демонтовано колію із підривом залізничних мостів на російській частині відтинку Ізварине – Лиха.

Окреслені вище два аспекти історії даної залізниці є можливими причинами того, що і в радянські, і в новітні часи апріорна інформація щодо цієї дільниці є вкрай обмеженою, а історики і краєзнавці розглядають її як колію місцевого значення. Зокрема, у роботах краєзнавчого характеру відсутня інформація про хід будівництва залізниці, через що складається враження про її другорядність [1; 2]. Однак це не зовсім так: її проєкт представляв собою невід'ємну частину проєкту приватної Північно-Донецької залізниці, а сама дільниця будувалася не лише для місцевого вивезення вугілля в напрямі Харкова – Санкт-Петербурга, але й транзиту вантажів в означеному напрямі з Кавказу і Поволжя [3, с. 5]. Транзитні потоки вантажів даного напрямку – предмет гострої конкурентної боротьби приватної Північно-Донецької залізниці не лише із державними (Катерининською, Південними тощо), але й іншими приватними залізницями (Південно-Східними, Рязано-Уральською і т.д.). Тож визначення основних аспектів функціонування залізниці Родакове – Лиха, зокрема – надання загальної інформації про хід

будівництва даної залізниці, є актуальним завданням історичних і краєзнавчих досліджень.

Метою роботи є висвітлення окремих аспектів історії та встановлення фактів щодо будівництва залізничної дільниці Родакове – Лиха, а також віток загального і незагального користування в зоні тяжіння до неї.

До будівництва залізничної лінії Родакове – Лиха акціонерне товариство Північно-Донецької залізниці приступило 1 червня 1913 року. Згідно зі статутом товариства, будівельні роботи уздовж траси лінії в обсязі, достатньому для відкриття регулярного товарного і пасажирського руху, мали завершитися до 1 грудня 1916 року. План проєктованого напрямку за виключенням примикання до станції Лиха протяжністю ~1,5 версти було затверджено міністром шляхів сполучення за журналом інженерної ради профільного міністерства від 12 лютого 1913 року за № 26. Саме вищезгадане примикання було затверджене дещо пізніше – 2 травня 1913 року, № 6798. Проєкт лінії було частково змінено у зв'язку із облаштуванням її різнорівневого примикання по станції Лиха, а зміни були затверджені 23 липня 1915 року, в журналі інженерної ради міністерства шляхів сполучення – за № 73. Будівельну вартість лінії було оцінено у 22,8 млн крб. Головним інженером будівництва був Н. Фомін [3, с. 1, 2; 4, с. 10].

Будівництво розпочалося від станцій Родакове і Лиха. Для прискорення будівництва акціонерне товариство Північно-Донецької залізниці домовилося із Катеринівсько-Донецьким товариством про спільне використання їхньої щойно відкритої приватної під'їзної колії задля подачі будівельних матеріалів на серединну дільницю лінії Родакове – Лиха в районі сучасної станції Сімейкине. Даний відтинок проєктованої лінії був відрізаний від станцій Родакове, Верхньо-Вільхівка (Лутугине) і Лиха з одного боку тунелями («Лутугинський» і «Глафірівський») крізь пересічену місцевість, що простягалися до 541-ї версти (відстань від Льгова) із заходу, а також капітальним мостом через річку Кам'янка на 590-й версті зі сходу. Заради доступу на серединну дільницю від промислової станції Ярмонкіне Катеринівсько-Донецького товариства було побудовано вітку Північно-Донецької залізниці загального

користування протяжністю 3 версти. Тупик даної вітки став однією зі станційних колій станції Сімейкине. Видача вантажів на станцію Сімейкине відбувалася Першозванівською віткою загального користування Катерининської залізниці (відкрита в 1899 році) від станції Колпакове до станції Першозванівка, далі до станції Ярмонкіне – приватною віткою Катеринівсько-Донецького товариства, після чого – віткою Північно-Донецької залізниці [3, с. 3; 5].

Одночасно із будівництвом, згідно із I доповненням до статуту акціонерного товариства Північно-Донецької залізниці, «височайше» затвердженим 29 червня 1915 року, §1, п.2, було розпочато процедуру викупу Успенської вітки протяжністю 25 верст від станції Луганськ Катерининської залізниці до Вільхівського металургійного заводу товариства Успенського басейну (відкрита в 1899 році) у вищезгаданого товариства. Придбання товариством Північно-Донецької залізниці Успенської вітки було дозволене в 1914 році, вартість вітки оцінювалася в 600 тис. крб. Вітка не пізніше 1915 року була готова до переведення в загальне користування. Назви роздільних пунктів Успенської вітки: Коноплянівка, Шмідтівська (робоча назва – Верхньо-Вільхівка, сучасна станція Лутугине) і Бразоль [3, с. 3; 4, с. 9; 6, с. 326-327; 7].

В 1914 році до правління акціонерного товариства Північно-Донецької залізниці звернулися власники вугільних рудників Сулінського, Таганрозького, Новосильцівського і Брянського товариств, а також гірничопромисловці, що вели розробку вугілля на Селезнівському родовищі, із клопотанням про будівництво до рудників віток загального користування від станції Збірна (відтинок Родакове – Шмідтівська). На підставі даного клопотання товариство Північно-Донецької залізниці запропонувало проект Білянської та Брянської віток загального користування протяжністю 14 верст і 6 верст, відповідно. План і поздовжній профіль віток було затверджено міністром шляхів сполучення 12 березня 1915 року, за журналом інженерної ради міністерства шляхів сполучення – № 24. Стосовно віддаленого від траси новобудови Селезнівського родовища, вуглепромисловцям даного сектору з боку товариства Північно-Донецької залізниці було запропоновано гарантувати

мінімальний вантажообіг вітки до родовища (16 верст) щонайменше на перші 5 років її експлуатації, що промисловці зробити відмовилися, і їхнє клопотання було відхилено [3, с. 2].

Будівельна вартість Білянської вітки від станції Збірна до роз'їздів Сутаган, Іллірія і Новосильцеве, а також Брянської вітки від станції Збірна до роз'їзду Куркас складала 2,6 млн крб. Вони будувалися на підставі I доповнення до статуту акціонерного товариства Північно-Донецької залізниці. Офіційно їхнє будівництво розпочалося 1 липня 1915 року, однак у дійсності будівельні роботи уздовж траси віток розпочалися дещо раніше – у міру укладання договорів із землевласниками на відчуження землі під вітки, останні з яких було укладено 29 червня 1915 року. Згідно зі статутом товариства Північно-Донецької залізниці, будівництво віток мало завершитися через 2 роки після офіційного старту – 1 липня 1917 року [3, с. 1, 2; 4, с. 13].

Окрім віток загального користування товариство Північно-Донецької залізниці побудувало і вітки приватного користування: від роз'їзду Сутаган до шахт Сулінського товариства (3 версти), від роз'їзду Новосильцеве до шахт Новосильцівського товариства (1 верста), від роз'їзду Верхньо-Дуванний (Сорокине) до станції Коксвугілля і шахт Московсько-Казанської залізниці (Сорокинська вітка, 7 верст). Було розроблено проекти підвищення пропускної здатності лінії Родакове – Лиха при збільшенні її вантажообігу – для цієї мети було передбачено додаткові роз'їзди 539-ї версти (Глафірівка) і 580-ї версти (в радянські часи – Урало-Кавказ), для чого було відчужено під роз'їзди додаткові площадки та надано плани колійного розвитку роздільних пунктів. Також було представлено проекти під'їзних колій від роз'їздів Іллірія, Куркас, Пристінок на випадок надання власниками рудників гарантій використання цих колій. Пророблявся проект подовження Білянської вітки на 16 верст від станції Іллірія до шахт Селезнівського товариства із обслуговуванням низки вугільних підприємств на всій протяжності вітки [3, с. 3].

Згідно із I доповненням до статуту акціонерного товариства Північно-Донецької залізниці, відтинок Північно-Донецької залізниці Родакове – Лиха на повній його протяжності було віднесено до ліній та віток другої черги Північно-Донецької

залізниці (до цього відтинок Родакове – Шмідтівська вважався недобудованою лінією першої черги). Будівництво збіглося в часі з Першою світовою війною, що негативно вплинуло на хід будівельних робіт та витрати на будівництво. Через неодноразові акції з мобілізації робітників та контрагентів залізниці, робітники масово кидали розпочаті роботи, а підрядники не відпрацьовували надані їм аванси за здійснені роботи. Навесні і влітку 1915 року полонених на будівництві практично не було, а основна їх частина почала прибувати лише восени 1915 року, коли основна частина робіт була завершена, а час для будівельних робіт був непродуктивний. Крім того, будівництво супроводжувалося систематичною реквізицією і затримкою на шляху прямування матеріалів, потрібних для будівництва. Будівельна вартість лінії Родакове – Лиха із Білянською і Брянською вітками загального користування на момент відкриття «правильної» їхньої експлуатації (26.01.1916) – 26,8 млн крб., на 5,5% більше за їхню будівельну вартість за проектом [3, с. 4–5; 4, с. 10, 13].

Таким чином, встановлено: будівництво лінії Родакове – Лиха відбувалося в 1913–1916 роках, віток загального і незагального користування в зоні тяжіння до лінії – в 1915–1916 роках, загальна проектна будівельна вартість – 25,4 млн крб.; будівництво збіглося в часі з Першою світовою війною, що спричинило перевитрати на 5,5% вище проектних через мобілізаційні заходи та реквізиції та затримки на шляху прямування матеріалів, необхідних для будівництва.

Джерела та література:

1. Гусев М. И., Клименко К. Х., Максимов А. И. и др. Стальные пути Донбасса / Ред. кол.: В. В. Приклонский (предс.) и др. Донецк : Донбасс, 1970. 236 с. **2. Кірта Г. М.,** Пшінько О. М., Агієнко І. В. Залізниці України. Історичний нарис. Дніпропетровськ : Арт-Прес, 2001. 328 с. **3. Общество** Северо-Донецкой железной дороги. Извлечения из отчета по сооружению линии Родаково – Шмидтовская – Лихая с Белянской и Брянской ветвями. Пг., 1917. 41 с. **4. Общество** Северо-Донецкой железной дороги. 9-е очередное общее собрание акционеров 21 июня 1917 года. Доклад правления. [Пг.], 1917. 17 с. **5. Северо-Донецкая** железная дорога.

Сокращенный продольный профиль. [Пг.], 1916. **6. Война и промышленность** (хроника с 16-го июля по 31-е декабря 1914 года). Харьков : Типография «Мирный труд», 1915. XX, 433 с.

П. В. Белицкий

(ДВНЗ «Донецкий национальный
технічний університет»)

Перший рік експлуатації залізниць

у загальному напрямі Родакове – Лиха

Одним із проєктованих напрямів Північно-Донецької залізниці був залізничний відтинок Родакове – Лиха, який мав подвійне призначення: а) разом із передбаченими залізничними вітками до вугільних та антрацитових рудників, а також станцій загального користування інших залізниць забезпечував можливість вивезення донецького вугілля на загальну мережу залізниць, насамперед – у напрямі Санкт-Петербурга і Балтійського узбережжя; б) створював передумови для налагодження транзиту різних (насамперед – хлібних) вантажів з Південно-Східних залізниць (Поволжя і Кавказу) на інші залізниці Харківського підрайону, а також у напрямі Балтійського узбережжя. Залізниця Родакове – Лиха, будучи своєрідним інструментом освоєння (в т.ч. колоніального) території Луганщини Росією, суттєво вплинула на соціально-економічний розвиток територій в зоні тяжіння до колії, була невід'ємною частиною системи вантажо- і пасажироперевезень, постачання військ, які в 1917–1920 та 1941–1943 роках боролися за територію сучасної Луганщини та схід України, планів мобілізації та руху військово-етапних потягів в умовах воєнного і мирного часу тощо. Тож, вивчення історії даної вітки є актуальним науковим і практичним завданням історико-краєзнавчого дослідження.

Однак інформація у відкритих джерелах, яка стосується даної ділянки, в т.ч. її першого року експлуатації, є вельми обмеженою. Наприклад, в роботах з історії Донецької залізниці інформація про даний напрям обмежується датою відкриття руху від станції Родакове до Лихої без конкретики щодо віток загального (Збірна – Новосильцеве, Збірна – Куркас, Луганськ – Бразоль, Сімейкине – Ярмонкіне) і незагального (Верхньо-

Дуванний – Коксвугілля та ін.) користування [1; 2]. Дана ситуація спонукає до подальших досліджень питання показників вантажної та пасажирської роботи залізничних дільниць у загальному напрямі Родакове – Лиха в перший рік їхньої експлуатації, а також найближчих і віддалених перспектив даного напрямку.

Метою роботи є встановлення обсягів вантажної та пасажирської роботи, а також перспектив використання залізничних дільниць у загальному напрямі Родакове – Лиха в перші роки їхньої експлуатації.

19 грудня 1915 року приймальна комісія Північно-Донецької залізниці на чолі з інженером В. Пановим здійснила огляд готової до відкриття лінії Родакове – Лиха, а 20 грудня 1915 року – віток загального користування. На підставі рішення комісії було анонсоване відкриття правильного товарного і пасажирського руху на лінії, а також правильного товарного руху на вітках, а саме: а) лінія Родакове – Шмідтівська – Лиха – 114 верст (в т.ч. вітка Сімейкине – Ярмонкіне, яку було вирішено залишити для постачання вугілля на Північно-Донецьку залізницю – 3,2 версти), кінцева вартість – 24,4 млн крб., 214 тис. крб./версту; б) Білянська і Брянська вітки – 19,3 версти, кінцева вартість – 2,4 млн крб., 124 тис. крб./версту [3, с. 3–4; 4, с. 10, 13].

На лінії Родакове – Лиха було відкрито такі проміжні роздільні пункти: проектований роз'їзд 508-ї версти (Білянський, 4,5 версти від станції Родакове Катерининської залізниці, в позначенні відстань від Львова); станція Збірна (515/516 верста, примикання Білянської та Брянської віток загального користування); проектований роз'їзд 523-ї версти (110 км); станція Шмідтівська (530 верста, примикання Успенської вітки загального користування в напрямі на Луганськ і Бразоль); проектований роз'їзд 539 версти (Глафірівка); роз'їзд Пристінок (550 верста); станція Сімейкине (558 верста); проектований роз'їзд 563-ї версти (152 км); роз'їзд Верхньо-Дуванний (570 верста, примикання Сорокинської вітки приватного користування до станції Коксвугілля, 7 верст); проектований роз'їзд 580-ї версти (Урало-Кавказ); станція Ізварине (587 верста); проектований роз'їзд 594-ї версти (у більш пізні

періоди не відкритий); роз'їзд Плешаков (601 верста); проєктований роз'їзд 608-ї версти (201 км); станція Лиха Північно-Донецької залізниці (615 верста, 2 версти від станції Лиха Південно-Східних залізниць). На Білянській вітці, що примикала до станції Збірна, були відкриті роз'їзди Сутаган (6 верста, примикання вітки приватного користування до шахт Сулінського товариства, 3 версти), Іллірія (11 верста) і Новосильцеве (14 верста, примикання вітки приватного користування до шахт Новосильцівського товариства, 1 верста); на Брянській вітці було відкрито роз'їзд Куркас (6 верста). На викупленій у товариства Успенського басейну Успенській вітці було відкрито роз'їзди Коноплянівка (18 верста), Бразоль (25 верста) і вузлову із лінією Родакове – Лиха станцію Шмідтівська (20 верста) [3, с. 3; 5].

Відкриття правильного руху на лінії Родакове – Лиха, а також Білянській та Брянській вітках відбулося 26 січня 1916 року – на 10 місяців раніше за крайній термін введення в експлуатацію лінії та на 16 місяців раніше за крайній термін введення в експлуатацію віток загального користування. Одночасно з відкриттям вказаних вище ділянок було відкрито для загального користування Успенську вітку. До 1 грудня 1916 року станції та роз'їзди відтинку Родакове – Лиха (за виключенням кінцевих пунктів) і віток загального користування відправили 68,7 млн пудів вантажів малої швидкості, в т.ч. 40,9 млн пудів кам'яного вугілля та антрациту. В найближчій перспективі планували збільшити показник відвантаження мінерального палива до 6 млн пудів на місяць – в 1,5 раза більше, ніж за перші 10 місяців експлуатації. Це планували зробити в т.ч. за рахунок будівництва нових віток загального і приватного користування від роздільних пунктів залізниці до рудників. Наново було порушено питання про будівництво подовження Білянської вітки до Селезнівського родовища, через що управління Північно-Донецької залізниці із розробленим проєктом звернулося до правління акціонерного товариства [3, с. 5; 4, с. 15].

Станом на 1916 рік, у зоні тяжіння до лінії Родакове – Лиха і віток загального користування функціонували такі вугільні й антрацитові рудники: Бразоль – Успенський рудник

Вільхівського товариства (видобувна здатність – 15 млн пудів на рік), Лугансько-Успенський рудник Пестерева (3 млн пудів на рік); Верхньо-Дуванний – Сорокінський рудник Московсько-Казанської залізниці (10 млн пудів на рік), рудник «Урало-Кавказ» Тищенка (4 млн пудів на рік); Куркас – Білоріченський рудник товариства Брянського заводу (6 млн пудів на рік); Новосильцеве – Борисо-Іванівський рудник Шарапова (2 млн пудів на рік); Сімейкине – рудник Катеринівсько-Донецького товариства (27 млн пудів), рудник товариства антрацитових копалень «Вільхова балка» (1,5 млн пудів на рік); Шмідтівська – Георгіївський рудник Попова (3 млн пудів на рік), Богородський рудник Вайзбейна (1,5 млн пудів на рік). Тобто сумарна видобувна потужність рудників у зоні тяжіння до станцій і роз'їздів Північно-Донецької залізниці оцінювалася в 73 млн пудів на рік, що відповідає заявленим правлінням акціонерного товариства Північно-Донецької залізниці намірам щодо збільшення обсягів вивезення вугілля залізницею [6, с. 49–50].

Станом на кінець весни 1916 року було призначено курсування товаро-пасажи́рських потягів № 5/6 Льгов – Лиха з вагонами I, II і III класу і з можливістю проїзду груп робітників за тарифом IV класу, а також товаро-пасажи́рських потягів №№ 5/6, 7/8, 9/10 сполученням Луганськ Північно-Донецької залізниці (Луганськ-Вантажний, ім. Кашпарова) – Шмідтівська з вагонами II і III класу. Восени 1916 року маршрут прямування товаро-пасажи́рських потягів Успенської вітки було подовжено до станції Бразоль, однак восени 1917 року їх курсування було скасоване. Що стосується напряму Родакове – Лиха, в 1918 році (часи Української Держави) тут здійснювалося курсування потягів пасажирського сполучення № 3/4 Харків – Лиха, а в 1919 році (окупація сходу України т.зв. «збройними силами півдня Росії») – № 1/2 Харків – Ростов, після чого до зими 1921–1922 років пасажирський рух залізницею Родакове – Лиха закритися. Відновлення курсування потягів пасажирського сполучення Луганськ – Бразоль відбулося в 1928 році [7, с. 228; 8, с. 226; 9; 10].

Що стосується перспектив експлуатації залізниць напряму Родакове – Лиха, до 1917 року даний напрям розглядали не лише як вивізний для донецького вугілля та антрациту, але й

транзитний для вантажів з Кавказу і Поволжя, які прямували в напрямі Харкова і Балтійського узбережжя. Будівництво нових залізниць на Балтійському напрямі перевезення вантажів для Російської імперії було стратегічним завданням, а самі залізниці – потенційні перевізники вантажів на даному напрямі – були вимушені жорстко конкурувати із державними та іншими приватними залізницями. Так, Північно-Донецька залізниця в плані перевезення вантажів на Балтійському напрямі конкурувала із державними Південними, Риго-Орловською та ін. залізницями, а також із приватними Південно-Східними, Рязано-Уральською залізницями тощо [3, с. 5].

Таким чином, в результаті дослідження встановлено: за перші 10 місяців експлуатації з лінії Родакове – Лиха було відправлено 68,7 млн пудів вантажів малої швидкості, у т.ч. 40,9 млн пудів мінерального палива; в 1916 році на залізницях означеного напрямку курсували товаро-пасажирські потяги № 5/6 Льгов – Лиха, а також № 5/6, 7/8 і 9/10 Луганськ – Шмідтівська, які з осені 1916 року курсували у сполученні Луганськ – Бразоль; залізничний напрям Родакове – Лиха мав використовуватися у т.ч. для транзиту вантажів з Кавказу і Поволжя в напрямі Балтійського узбережжя.

Джерела та література

1. Гусев М. И., Клименко К. Х., Максимов А. И. и др. Стальные пути Донбасса / Ред. кол.: В. В. Приклонский (предс.) и др. Донецк : Донбасс, 1970. 236 с. **2. Кірта Г. М.,** Пшінько О. М., Агієнко І. В. Залізниці України. Історичний нарис. Дніпропетровськ : Арт-Прес, 2001. 328 с. **3. Общество** Северо-Донецкой железной дороги. Извлечения из отчета по сооружению линии Родаково – Шмидтовская – Лихая с Белянской и Брянской ветвями. Пг., 1917. 41 с. **4. Общество** Северо-Донецкой железной дороги. 9-е очередное общее собрание акционеров 21 июня 1917 года. Доклад правления. [Пг.], 1917. 17 с. **5. Северо-Донецкая** железная дорога. Сокращенный продольный профиль. [Пг.], 1916. **6. Сведения** о добывающей способности и предполагаемой производительности каменноугольных и антрацитовых копей Донецкого бассейна на 1917 год / К докладу по вопросу о современном положении каменноугольной промышленности.

Труды XLI Съезда горнопромышленников юга России. Т. I. Харьков : б. и., 1917. [разд. паг.]. **7. Официальный** указатель железнодорожных, пароходных и других пассажирских сообщений с 1 мая 1916 года / Ред.: С. К. Дьяков. М., 1916. 460 с. [разд. паг.]. **8. Официальный** указатель железнодорожных, пароходных и других пассажирских сообщений с ноября 1916 года / Ред.: С. К. Дьяков. М., 1916. 458 с. [разд. паг.]. **9. На железных дорогах.** *Новая Россия.* 1918. № 10. 21 декабря. С. 4. **10. На железных дорогах.** *Новая Россия.* 1919. № 34. 02 июля. С. 4.

П. В. Белицкий

(ДВНЗ «Донецкий национальный
технический университет»)

Відкриття роздільних пунктів

залізничного напрям Ниркове – Ізварине

Залізничний напрям Ниркове – Ізварине є частиною дореволюційного проекту приватної Північно-Донецької залізниці. Відтинок колії Ниркове – Родакове із Сентянівськими вітками було відкрито в 1911 році, а дільниця Родакове – Лиха із Брянською та Білянською та ін. вітками при станції Збірна – в 1916 році. Відкриття залізниці сприяло з одного боку – прискоренню соціально-економічного розвитку й індустріалізації територій у зоні тяжіння до неї, з іншого – колоніальному освоєнню Росією території сходу України. Тому вивчення питання заснування станцій та інших роздільних пунктів на цій залізниці є актуальним завданням.

Дослідження питання відкриття роздільних пунктів залізниць України пов'язане із використанням довідкової літератури. На жаль, досі не з'явилося довідкового видання, яке стосується цього питання, і тому часто в краєзнавчих та ін. роботах зазначаються дати відкриття роздільних пунктів, прописані в радянських довідкових [1; 2] і науково-популярних [3] виданнях. При цьому існує високий ризик відтворення й популяризації застарілої інформації, яка є неточною або взагалі не відповідає дійсності. Ця обставина спонукає до краєзнавчих досліджень, пов'язаних зі

встановленням істинних дат відкриття станцій, роз'їздів та ін. роздільних пунктів залізниць України.

Метою роботи є встановлення та уточнення дат відкриття роздільних пунктів залізничного напрямку Ниркове – Ізварине на території Луганської області із дореволюційною історією або дореволюційною передісторією.

Головним вузловим пунктом залізничного напрямку Ниркове – Ізварине є станція Родакове, відкриття якої «Історія міст і сіл УРСР» датує 1878 роком (рік відкриття руху на залізниці Дебальцеве – Луганськ), що є принципово невірним. Наразі не знайдено жодного першоджерела, де б у 70-х – 90-х роках XIX століття згадувалася станція, роз'їзд, платформа, пристанційне селище Родакове. Довідник «Залізничні станції СРСР» датує виникнення станції Родакове в 1908 році, що нашою думкою є думкою, що станція з'явилася через розробку проекту Північно-Донецької залізниці, друга редакція якого побачила світ саме у 1908 році. Однак обидві дати є невірними. За публічними виданнями початку XX століття роз'їзд 30-ї версти на місці сучасної станції Родакове виникає ще в 1903 році, тому можна припустити, що він у 1902 році вже існував, і не був пов'язаним із розробкою проекту Північно-Донецької залізниці. В 1906 році це вже роз'їзд 53-ї версти, і по ньому зупиняються окремі потяги пасажирського сполучення. За документами ради з'їзду гірничопромисловців півдня Росії в попередній редакції проекту Північно-Донецької залізниці в районі станції Родакове було передбачено окремий роз'їзд Мамай проєктованої залізниці – передавальний пункт останньої, однак врешті-решт було вирішено облаштувати спільну станцію Катерининської та Північно-Донецької залізниць Родакове. За списком станцій 1908 року тут функціонує роз'їзд, а за аналогічним списком 1910 року – вже станція Родакове, загальна для вказаних залізниць [2, с. 91; 3, с. 814; 4, с. 402; 5, с. 157; 6, с. 2; 7, с. 6; 8, с. 7, 41].

Більшість станцій на відтинку Ниркове – Родакове радянські видання датують в 1910-1911 роках. Винятком є, хіба що, Сентянівка, про яку «Історія міст і сіл УРСР» пише, що її будували в 1908–1910 роках (насправді до 1909 року жодного будівництва не відбувалося). Дійсно: в 1910 році у списку станцій

залізниць Російської імперії значилися станції Ниркове, Шипилове, Сентянівка і роз'їзд Чичикове (Зимогир'я). Останній роз'їзд з 1911 року іменується Черкаським, а не пізніше 1916 року – Зимогир'ям; примітно, що до 1916 року він був непасажирським. Окремої розмови заслуговують станції Світланове і Сифонна, виникнення яких довідник «Залізничні станції СРСР» датує 1928 і 1926 роками, відповідно, однак вони є дореволюційними. Станція Сифонна виникла в 1915 році як роз'їзд 472-ї версти, де зупинялися товаро-пасажи́рські потяги, а в 1926 році роз'їзд отримав назву «Сифонна», здійснював пасажирські операції в місцевому сполученні. Станція Світланове відкрилася не пізніше 1916 року як непасажирський роз'їзд 454-ї версти Комишуваха, який отримав сучасну назву і пасажирське сполучення не пізніше 1928 року [1, с. 177, 354; 2, с. 110, 116, 121, 230; 3, с. 610, 803, 815; 8, с. 41; 9, с. 7; 10, с. 226; 11, с. 272; 12; 13, с. 228; 14, с. 148, 150; 15, с. 5; 16, с. 36–37; 17, с. 198].

В 1914-1916 роках товариство Північно-Донецької залізниці будувало залізничну дільницю Родакове – Лиха зі станціями Збірна, Шмідтівська (Лутугине), Пристінок, Сімейкине, Изварине і роз'їздом Верхньо-Дуванний (Сорокине). Саме в цей період автентичні та радянські видання позначають виникнення цих станцій. Перейменування станції Шмідтівська в Лутугине «Історія міст і сіл» датує в 1925 році, хоча станцію прописували у виданнях раннього радянського періоду із новою назвою щонайменше з 1922 року (це може бути пов'язане із затвердженням нової назви селища і станції в Харкові і Москві. На карті Північно-Донецької залізниці 1915 року станція Пристінок позначена із проектною назвою – Луганчик, однак вже на подовжньому профілі дільниці того ж року видання вказана її сучасна назва [1, с. 184, 254, 294; 2, с. 50, 109, 115; 3, с. 385, 492, 494; 10, с. 226; 18; 19; 20, с. 202].

На подовжньому профілі дільниць Північно-Донецької залізниці 1915 року позначено проєктований роз'їзд 522-ї версти, а на скороченому профілі Північно-Донецької залізниці 1916 року – проєктовані роз'їзди 522-ї версти та 538-ї версти – сучасні роздільні пункти Врубівка і Глафірівка. Останній роздільний пункт в адміністративному поділі Донецьких

залізниць 1925 року позначений як закритий роз'їзд 539-ї версти, а в штатних відомостях до кошторису Донецьких залізниць – як роз'їзд 539-ї версти (без приставки «закритий»). З 1929 року на місці сучасної Врубівки діє роздільний пункт із назвою Тунель, який з 1936 року називається роз'їздом 110 км, а з 1960 року – Врубівкою. Що стосується Глафірівки, з 1931 року цей роздільний пункт іменується роз'їздом 127 км, а з 1934 року має сучасну назву. Таким чином, два вищевказані роздільні пункти з'явилися не в 1938 і 1932 роках, відповідно, як про це вказано у довіднику «Залізничні станції СРСР». Дореволюційні корені має і роздільний пункт Щасливе, який до 2023 року мав назву Урало-Кавказька, хоча вищезгаданий довідник датує його виникнення в 1932 році. Ще в 1916 році тут було запроєктовано роз'їзд 580-ї версти, а станом на 1924 рік тут був стрілочний пост і вітка до Урало-Кавказького рудника. Пасажирська платформа проглядається тут на розкладах із 1931 року, а в 1943 році на її місці позначено залізничний роз'їзд [1, с. 103, 113; 2, с. 186; 3, с. 385; 12; 13, с. 236; 16, с. 16–17; 18; 21, с. 199; 22, арк. 15; 23, с. 438–439; 24, с. 361, 366; 25; 26, с. 3; 27, арк. 25].

Таким чином, встановлено дати заснування роздільних пунктів залізничного напрямку Ниркове – Изварине, які мають дореволюційну історію або передісторію: Ниркове, Світланове, Шипилове, Сифонна, Сентянівка, Зимогір'я, Родакове, Збірна, Врубівка, Лутугіне, Глафірівка, Пристінок, Сімейкине, Сорокине, Щасливе, Изварине. Уточнено дати заснування роздільних пунктів Світланове, Сифонна, Врубівка, Глафірівка, Щасливе.

Джерела та література

1. Архангельский А. С., Архангельский В. А. Железнодорожные станции СССР : Справочник. В 2-х кн. Кн. 1. М. : Транспорт, 1981. 368 с. **2. Архангельский А. С.,** Архангельский В. А. Железнодорожные станции СССР : Справочник. В 2-х кн. Кн. 2. М. : Транспорт, 1981. 360 с. **3. Історія** Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Луганська область / Ред. кол. тому: Пономаренко Ю. Ф. (гол. редкол.), Бурлаков О. М., Алексеева Л. І. та ін. К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1968. 940 с. **4. Всеобщий** календарь. на 1903 год : 37-й г. издания : с планами императорских театров и цирков в

С.-Петербурге и Москве и 2-мя бесплатными приложениями: 1) стенным календарем на 1903 год и 2) новейшей картой Российской империи, с указанием железнодорожных, паровых и почтовых сообщений. Санкт-Петербург : П. П. Сойкин, 1902. VIII, 720 с. **5. Официальный** указатель железнодорожных, паровых и других пассажирских сообщений. Летнее движение 1906 года. / Под ред. Н. Л. Брюля. СПб., 1906. **6. Изыскания** Северо-Донецкой железной дороги / Доклад XXXI съезду горнопромышленников юга России под председательством горн. инж. С. Е. Зимовского по 20-му вопросу программы. *Труды XXXI съезда горнопромышленников юга России (25–28 ноября 1906 г.)*. Т. I. X., 1907. С. 1–9. **7. Список** станций российских железных дорог в алфавитном и географическом порядке их расположения. СПб : Контора общ. тариф. съездов представителей рус. ж. д., 1908. 198 с. **8. Список** станций российских железных дорог в алфавитном и географическом порядке их расположения. СПб : Контора общ. тариф. съездов представителей рус. ж. д., 1910. 169 с. **9. Северо-Донецкая** ж.д. Административное разделение линии Северо-Донецкой железной дороги с ветвями по участкам служб ... : Сост. на 1 нояб. 1911 г. X. : тип. Либин, [1912]. 11 с. **10. Официальный** указатель железнодорожных и других пассажирских сообщений с ноября 1916 года. / Ред.: С. К. Дьяков. М., 1916. **11. Официальный** указатель железнодорожных и других пассажирских сообщений с 18 апреля (1 мая) 1915 года / Ред.: С. К. Дьяков. М., 1915. **12. Северо-Донецкая** железная дорога. Сокращенный продольный профиль. [Пг.], 1916. **13. Донецкие** железные дороги. Штатные ведомости к смете 1925/26 г. X., 1925. **14. Донецкие** железные дороги. Расписание движения поездов с 1 октября 1926 года. X., 1926. 337 с. **15. Свод** тарифов на перевозку грузов по жел. дор. СССР. М., 1927. Ч. 6. Отд. В. Тарифные станции, производящие операции местного сообщения, и нетарифные пункты прямого и местного сообщения. **16. Правление** Донецких железных дорог. Административное деление Донецких железных дорог на 1 октября 1925 г. X., [1925]. 97 с. **17. Официальный** указатель железнодорожных, паровых и других пассажирских сообщений. Зимнее движение 1928/29 г. / Ред.: С. Е. Брюль. М.,

1928. 458 с. **18. Северо-Донецкая** железная дорога. Схемы участков. [Пг.], 1915. **19. Карта** Северо-Донецкой жел. дороги. URL : <https://www.donmining.info/2024/09/%20karta-severo-donetskoj-zheleznoj-dorogi.html>. **20. Официальный** указатель железнодорожных, паровозных и других пассажирских сообщений. Зимнее движение 1922/23 г. М., 1922. **21. Официальный** указатель железнодорожных, паровозных и других пассажирских сообщений. Зимнее движение 1929/30 г. / Ред.: С. Е. Брюль. М., 1929. 440 с. **22. Альбом** схем железных дорог СССР. М., 1936. 39 арк. **23. Указатель** железнодорожных пассажирских сообщений. Лето 1960 года. М., 1960. 784 с. **24. Официальный** указатель железнодорожных, паровозных и других пассажирских сообщений. Зимнее движение 1931/32 гг. / Отв. ред.: И. Н. Моисеев, зав. ред. бюро: С. Е. Брюль. М., 1931. **25. Донбасс.** Фрагмент схемы путей сообщения европейской части СССР (1934). М., [1934]. URL : <https://www.donmining.info/2026/01/934-donbass-fragment-skhemy-putey-soobshcheniya-evropeyskoj-chasti-sssr.html>. **26. Ведомость** ветвей не общего пользования (частного пользования). *Донецкие железные дороги. Отчёт о результатах эксплуатации дорог за 1924/25 год.* Х., 1926. **27. Схемы** железных дорог и водных путей сообщения СССР. М., 1943. 84 арк.

Н. Т. Гогохія

(ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»)

Радянське дитинство 1920–1930 рр.

на Луганщині в спогадах Миколи Руденка

Краєзнавча розвідка – це завжди пошук живої тканини за офіційними документами. Метричні книги, протоколи сільрад, звіти про виконання плану – усе це важливо. Але вони розповідають про події, не про людей. Про факти, не про відчуття. Для Луганщини 1920–1930-х років питання джерел стоїть особливо гостро: значна частина документації знищена разом із людьми, які її створювали, загублена або знаходиться в окупації. Тому его-документи – мемуари, листи, щоденники – набувають тут особливої ваги. Вони дають те, чого не дасть

жоден архів: суб'єктивний досвід конкретної людини в конкретному місці й часі.

Але дитячі спогади – це окрема розмова, і їх часто недооцінюють саме через суб'єктивність. Пам'ять деформує хронологію, змішує деталі, накладає пізніші знання на ранні враження. Проте є в дитячому сприйнятті одна властивість, яку не замінить жоден дорослий свідок. Дитині властиво не аналізувати, а фіксувати реальність. Вона не знає, що «так не повинно бути», тому не намагається пояснити чи виправдати. Вона просто бачить, чує, відчуває – і це чисте, нефільтроване враження осідає в пам'яті з дивовижною точністю деталей. Дитина запам'ятовує запах, звук, одне слово, кинуте мимохідь – те, що дорослий свідок часто відкидає як неважливе. А для нас, через десятиліття, саме ця деталь і виявляється найціннішою.

Уявіть собі підлітка з шахтарського селища на Луганщині. У середині 1930-х він сідає і пише вірші – про Сталіна, про велику радянську батьківщину, про світле майбутнє. Пише так, як навчили, як навколо писали всі. Минуть роки. Той самий хлопець подорослішав і стане одним із найвідоміших українських дисидентів, засновником Української Гельсінської групи, проведе роки в радянських таборах – і напише спогади, в яких чесно, без самовиправдань, розповість про те дитинство. Про колективізацію, виселення, голод. І про ті вірші теж. Його спогади є безцінним краєзнавчим джерелом і можуть надати уважному досліднику безліч документального матеріалу для розуміння історії дитинства і повсякденного життя Луганщини 1920–1930-х років.

Це Микола Данилович Руденко. Він народився 19 грудня 1920 року в селищі Юр'ївка (Луганський повіт, Донецька губернія, Українська СРР, тепер Лутугинський район Луганської області) у родині шахтаря. Донбас у 1920-х-1930-х – це регіон, де радянська влада намагається одночасно збудувати промисловість і встановити колгоспний лад. Шахтарська праця, як і до революції, лишалась важкою й небезпечною. Нещасні випадки та аварії траплялись регулярно. Батько маленького Миколи загинув у шахті. Хоч тоді таке траплялося дуже часто і це не був виняток, звернімо увагу, як автор спогадів описує те, що сталося.

«Не встигла мати поставити на грубу картоплю, як у вікно постукали.

— Хто там? – тремтячи від страху, відгукнулася мати.

— Відчиняй, Явдохо. Данила принесли.

Батька внесли в хату на великому брезенті. Він був іще живий, але нікого не впізнавав. Мати страшно заголосила. ... Сталося ось що. В ламповій біля шахти спалахнув бак із бензином. Один із шахтарів, обпікаючись, ухопив цей бак голими руками й викинув його у відчинені двері. Саме цієї миті у прямокутнику дверей з'явився нічний сторож. Батько був зодягнений у ватяні штани й довгий кожух, взутий у валянки. На голові тепла кроляча шапка. Все це миттєво змокло в бензині, що спалахнув, і людина перетворилася на палаючий смолоскип. Не дивно, що бензин, який заливали в шахтарські лампи (бензинки), зберігався у відкритому баку, а бак стояв біля груби. Про техніку безпеки тоді не мали уявлення» [1, с. 10–11]. І далі він простими словами передає нам свої почуття: «я зрозумів, що ніколи більше батьківські руки не посадять мене на спину моєї розумної, неквапної улюблениці. Смерть обернулася до мене трагічним боком – цим своїм "ніколи"» [1, с. 12].

Він пише про це як про катастрофу, що перевернула весь його маленький світ, і в цій трагедії більше правди про шахтарський Донбас, ніж у будь-якому статистичному звіті, який просто фіксував суворі шахтарські реалії з байдужістю до людського життя під землею. Реальна ж родина втрачала частину себе, і залишалася сам на сам з горем, без годувальника, без гарантій, без нічого. Державної пенсії (30 крб.), призначеної на двох малолітніх дітей, Миколу і молодшу сестричку, вистачало на мінімальні речі до кінця 1920-х рр., а в 1930-х – лише на шкільну канцелярію.

Сповнені щирого несприйняття несправедливості описи колективізації та розкуркулення на Луганщині. У цих рядках описані реальні люди, яких виганяли з хат, грузили на підводи, везли на станцію Родакове. Так звані «куркулі», яких виселяли, – часто були просто трохи заможнішими сусідами, або просто тими, хто не хотів йти до колгоспу. Хлопець задавав собі риторичне питання: «які ж вони куркулі?». Він описує, як

проводжав на станції Родакове висланих селян. Почувши брудну лайку, хлопець підійшов ближче.

«Я ховався за стовбуром акації. Висунувши голову, побачив молодицю в чоловічій свитці, розпатлану, з божевільними очима. Вона потягнулася рукою до червоноармійського багнета, але чоловік відіпхнув її назад, до людського гурту. Жінка виривалася й кричала: – Пустіть! У мене корова не доєна. – Смотри, хохол. Чуть що – стрелять велено, – сказав солдат і посунув двері так, що вони люто заскреготіли» [1, с. 28–29].

Що тут фіксує підліток? По-перше, живу, брудну мову насильства – не офіційний протокол, не евфемізм, а мат і погрозу. По-друге, деталь, яку могла сказати лише ця конкретна жінка в цей конкретний момент: корова недоєна. Не «відпустіть мене, я невинна». Жінка думала про корову. Тому що корова – це член родини, це молоко, це виживання. І нарешті – російська мова наглядча, звернена до «хохлів». Дитина не аналізувала тоді це, просто запам'ятала. А ми тепер читаємо це як документ про те, як виглядала і звучала влада в конкретній точці на карті – на станції Родакове, на Луганщині.

Голод у спогадах Руденка – це не катастрофа, що прийшла й пішла. Це фоновий стан. Хронічне відчуття, що живеш на межі, що ніколи не наїдаєшся досхочу, що думки про їжу не відпускають. Після загибелі батька мати пішла працювати в колгосп. Там вона отримувала «пайку», шматочок хліба. Його вона приносила дітям. Система, яка обіцяла нову справедливість, поставила звичайну матір перед вибором: їсти самій чи годувати дітей.

Одним із найбільш пронизливих у всіх спогадах є історія про те, як чотирнадцятирічним підлітком, доведеним голодом до відчаю, дістався Харкова, прийшов у відділення міліції і попросив, аби відправили його до дитячого будинку: *«Дядечку, візьміть мене в дитбудинок. Я їсти хо-о-очу... Що я хотів їсти, він, звичайно, не сумнівався, але його відповідь була сувора й однозначна: – Ні! Ти вже великий, таких у дитбудинок не беремо. – А куди ж мені? – Шукай роботу. – А школа? – У вечірню влаштуєшся. Приголомишений відмовою, я переминався з ноги на ногу. З очей котилися сльози. Але вони не зворушили міліціонера» [1, с. 50].* Держава в особі її офіційного представника, яка так

голосно говорила про турботу про кожну радянську дитину, просто зачинила двері.

І все ж той самий підліток, що стояв у розпачі посеред міліцейського відділку, пише вірші. Про Сталіна, про радянську владу, про велике майбутнє. Пише так, як навчили, як писали всі навколо. Отримує премію від наркомату освіти – і на ці гроші родина живе кілька місяців, отримуючи стипендію. Як ми можемо сьогодні це читати? Це не цинізм і не свідомий конформізм. Це щось складніше. Підліток з Луганщини писав те, що вмів, те, що знав, те, у що – можливо – щиро вірив. Він був дитиною своєї системи. І система його, у певному сенсі, нагодувала – буквально. Вже дорослим Микола Руденко, знайшовши ці вірші, відчував сором за те, що він оспівував.

Спогади Руденка містять ще один епізод – і він, можливо, найважливіший з усіх для розуміння радянського дитинства як складного явища, в якому крім тиску системи і щоденної пропаганди було місце і для прояву підліткової суб'єктності – йдеться про вибір. В 1937 році юного Миколу викликали на розмову в НКВС. Завдання було конкретним: стежити за своїм товаришем – юним поетом із Полтавщини, знайти щоденник, у якому той, нібито ще дитиною, записував спогади про Голодомор 1932–1933 років. Хлопець зробив те, про що його просили – знайшов щоденник. Але далі сталося щось, що система не передбачала: він чесно розповів другові про все. А до свого куратора в НКВС написав листа, в якому запевнив: його товариш пройшов перевірку і є людиною надійною [1, с. 77–80]. Дивом йому пощастило уникнути переслідування, помінявши школу.

Отже, підліток, вихований радянською школою, піонерською організацією, віршами про Сталіна – зробив вибір. Можливо це не був свідомий акт опору системі, але це було непросте моральне рішення в умовах страху і тиску. Це і є суб'єктність – те, що залишається від людини навіть тоді, коли система робить усе, щоб її знищити. Дитяча прихильність і дружба виявились сильнішими за страх. І це теж – правда про радянське дитинство на Луганщині.

Саме тому дитячі спогади є таким цінним історичним джерелом: вони фіксують не лише те, що система робила з людьми, а й те, що відбувалось всередині, які виклики постали

перед звичайними людьми, і які й чому вибори вони робили. Цей текст – не просто особиста історія дисидента. Для нас, краєзнавців, це першорядне джерело з конкретною географією. Місця, люди, слова, що були збережені дитячою пам'яттю, відтворюють перед нами живу історію краю. А це те, без чого краєзнавство залишається лише переліком дат і прізвищ. Голос Миколи Руденка це голос багатьох дітей радянської Луганщини, в тому числі тих, хто не зміг донести до нас свій досвід. Наше завдання – почути його.

Джерела та література

1. Руденко М. Найбільше диво – життя : спогади. Київ, Едмонтон, Торонто : Таксон, 1998. 562 с.

О. А. Дробишева

(ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»)

Самоорганізація громад у культурному житті

Луганщини доби Української революції 1917–1921 рр.

Традиційно події 1917–1921 рр. на Луганщині розглядаються переважно крізь призму воєнно-політичних процесів: зміни влад, збройного протистояння, боротьби політичних сил та соціальних конфліктів. Водночас доба Української революції 1917–1921 рр. стала для регіону не лише періодом деструкції, а й часом активізації громадської, культурної та освітньої самоорганізації. В умовах послаблення або фактичної відсутності стабільних державних інституцій саме місцеві громади брали на себе значну частину функцій, пов'язаних з організацією культурного, освітнього та громадського життя.

Революційна доба створила специфічне вікно можливостей для розвитку низових ініціатив. Ліквідація або послаблення цензурних обмежень дала змогу використовувати українську мову в друці, публічних виступах, освітній та культурній діяльності. Криза владних структур, своєю чергою, стимулювала ініціативу знизу, коли громади змушені були самостійно розв'язувати питання освіти, дозвілля, збереження культурної спадщини й формування нових символічних практик. Важливим чинником стала також демобілізація та посилення міграційних

процесів: тисячі людей поверталися з фронту, приносячи із собою нові ідеї, досвід політичної участі та самоорганізації.

Можемо виділити кілька форм культурної самоорганізації громад того часу. Найпомітнішою з них стало товариство «Просвіта». У 1917–1918 рр. товариства виникли в Луганську, Старобільську, Попасній, Лисичанську, Білокуракиному, Біловодську та інших населених пунктах [1, с. 106]. Показовим є приклад луганської «Просвіти», створеної у квітні 1917 р., яка вже за кілька місяців налічувала понад 300 членів. Її соціальну основу становили не лише представники вчителства, а й робітники, залізнична інтелігенція, службовці. Ініціатором створення товариства був інженер-залізничник Юрій Лисенко, небіж композитора Миколи Лисенка [1, с. 107–108].

Діяльність «Просвіт» охоплювала відкриття бібліотек і читалень, організацію лекцій з історії України, поширення українських книжок, проведення публічних культурних заходів, театральних вистав і вечорів. Фінансування таких товариств здійснювалося переважно за рахунок членських внесків, прибутків від організованих заходів та доброчинної допомоги. Зокрема, у газеті «Старобельская жизнь» від 14 вересня 1918 р. було вміщено повідомлення про виставу, організовану членами «Просвіти», під час якої зібрали 1000 карбованців *«на користь вшанування могили Т. Г. Шевченка»* [2, с. 4]. В іншому числі цього видання, від 5 жовтня 1918 р., опубліковано лист подяки товариства Українській повітовій комендатурі та *«спілиці Крамарів дев'ятнадцяти»* за надану грошову допомогу [3, с. 4]. Ці приклади свідчать про взаємодію культурно-просвітницьких ініціатив із місцевими громадськими та адміністративними структурами.

Важливим напрямом громадської активності стали публічні культурні практики: свята, маніфестації, ходи, віча, урочисті зібрання. Через них мешканці Луганщини символічно утверджували український культурний простір і легітимізували українську присутність у публічному житті регіону. Одним із таких заходів стало Шевченківське свято, організоване луганською «Просвітою» 11 травня 1917 р. Свято розпочалося богослужінням у міському соборі, де священники виголосили українською мовою промови про життя Тараса Шевченка та

значення українського визвольного руху. Після служби учасники рушили ходою до міської думи, де портрет Тараса Шевченка, прикрашений квітами, розмістили на місці, де раніше висів портрет російського імператора Миколи II [4, с. 4]. Такий акт мав виразне символічне значення, оскільки демонстрував зміну культурно-політичних орієнтирів у міському просторі. Святкування продовжилося в Міському саду, де відбулося Народне Українське віче.

Подібні практики поширювалися не лише у великих містах, а й у шахтарських поселеннях. На Зелені свята «Просвіта» Варваропілля (суч. м. Сокологірськ) організувала свято на пошану Тараса Шевченка та виставу [5, с. 4]. У Лозовій-Павлівці (суч. м. Брянка) було проведено «Свято Вільної України». Хода від Криворізької та Брянської копалень до Лозової-Павлівки супроводжувалася українською символікою: національними прапорами, портретом Тараса Шевченка, жовто-блакитними стрічками та квітами. У центрі селища було споруджено арку й трибуну, оздоблені рушниками, зеленню, українськими прапорами та портретами Тараса Шевченка, Богдана Хмельницького й Павла Полуботка. Під час свята відслужили панахиду за Шевченком, виголосили промови про його життя та минуле України, відправили молебень *«за Вільну Україну»*, після чого присутні виконали *«Ще не вмерла Україна»*. За свідченням очевидця, цей день став для шахтарів-українців справжнім духовним піднесенням. Показово, що під час заходу було зібрано близько 600 карбованців добровільних внесків до Національного фонду Центральної Ради [6, с. 4].

Однією з наймасовіших культурних практик революційної доби був аматорський театр. У тогочасних умовах театр залишався одним із найдоступніших видів масового мистецтва, здатним поєднувати просвітницьку, естетичну, комунікативну та мобілізаційну функції. При робітничих клубах, товариствах і в селах створювалися аматорські драматичні гуртки. Їхній репертуар часто містив твори української класичної драматургії, зокрема п'єси Марка Кропивницького та Івана Карпенка-Карого [1, с. 107]. Театральні вечори нерідко поєднувалися зі збором коштів на потреби «Просвіти», української школи або інших громадських ініціатив.

В індустріальному регіоні важливу роль у культурній самоорганізації відігравали робітничі клуби при заводах і шахтах. Вони ставали осередками дозвілля, самоосвіти та художньої самодіяльності. Луганський патронний завод мав власний драматичний гурток; подібні клуби діяли також при шахтах Донбасу. У Лисичанську в 1920 р. при содовому заводі було відкрито робітничий клуб, у якому функціонували драматична студія, читальня та художні гуртки. Силами членів клубу було створено музей [7, с. 192–193]. У Луганську важливим центром культурного розвитку став Народний дім, відкритий після 1917 р. на базі гірничо-комерційного технікуму. При ньому діяли гуртки художньої самодіяльності та спортивні секції. На початку 1920-х рр. у Луганську функціонувало вже п'ять клубів і 59 драматичних колективів, що засвідчує масштабність культурної активності в міському середовищі [8, с. 146–147].

Окремої уваги заслуговує кооперативний рух, який на Луганщині мав не лише економічне, а й культурно-просвітницьке значення. Споживчі та кредитні товариства часто виділяли частину прибутків на так званий культурний фонд. За ці кошти фінансувалися закупівля книжок для сільських бібліотек, підтримка місцевих просвітницьких осередків, організація народних хорів та інші культурні заходи [9, с. 3]. Так, Старобільський кредитний союз у вересні 1918 р. звітував про закупівлю книжок для бібліотек Воеводської та Ново-Боровської громад, а також фінансував замовлення Новопсковського товариства «Просвіта». Важливим проявом соціальної відповідальності тоді ж стало рішення зборів уповноважених кредитного союзу асигнувати 3000 карбованців на оплату навчання дітей із незаможних родин у гімназіях Старобільська та Біловодська [10, с. 3]. Отже, економічна самоорганізація безпосередньо підтримувала розвиток освіти й культури.

В умовах інституційної нестабільності місцеві громади та професійні об'єднання брали на себе відповідальність і за розвиток освіти. Однією з форм професійної самоорганізації став «Союз навчаючих та діячів з народної освіти Старобільського повіту». Це об'єднання прагнуло захищати правові, культурні й економічні інтереси педагогів, а також представляти їх перед органами місцевого самоврядування та освітньою

адміністрацією [11, с. 4]. Таким чином, освітянська самоорганізація мала не лише фаховий, а й громадський характер.

Важливим напрямом стала спроба організації української школи. Восени 1917 р. за клопотанням «Просвіти» активізувалися заходи з українізації шкільної освіти. 11 вересня 1917 р. Луганська міська дума ухвалила рішення про створення в місті української школи. Ще раніше за відкриття української школи виступали просвітяни на Максимівській копальні та в Олексіївці, де свого часу вчителював Борис Грінченко. 21 вересня 1917 р. більшість педагогічної ради залізничної школи в Луганську вирішила клопотатися про запровадження викладання українською мовою [1, с. 110].

Водночас реалізація цих ініціатив наштовхувалася на гостру нестачу кваліфікованих учителів, навчальних матеріалів і фінансових ресурсів. У деяких населених пунктах українську мову викладали фактично ентузіасти без спеціальної педагогічної підготовки. На Максимівській копальні на 64 учнів знайшли лише одного вчителя, оскільки інші вчителі були вороже налаштовані до української школи. В Олексіївці (нині територія Алчевського району) українську мову викладала селянка Ганна Шепелева, оскільки, за свідченням джерел, *«освічених українців в околиці немає»*, як не було й коштів для запрошення фахового вчителя [1, с. 110]. Громади використовували наявні внутрішні ресурси, щоб забезпечити дітям можливість навчатися рідною мовою і не допустити, за висловом тогочасних діячів, перетворення їх на *«без'язиких калік, котрі до чужої мови не пристали, а свою забули»* [12, с. 4].

Із встановленням більшовицької влади ці процеси не припинилися одномоментно. У перші роки радянського режиму окремі форми громадської культурної самоорганізації ще продовжували існувати, хоча поступово втрачали самостійний характер і підпорядковувалися державним та партійним структурам. Продовжувала діяльність і луганська «Просвіта». Іван Майстренко, на той час секретар Донецького губкому Української комуністичної партії, під час візиту до Луганська у грудні 1920 р. зупинявся саме в будинку «Просвіти». У своїх спогадах він зазначав, що членами товариства майже повністю

були місцеві робітники, а сама українська «Просвіта» видавалася йому *«острівком у російському морі»* [13, с. 168–169]. Це свідчення є особливо важливим, оскільки фіксує існування українського культурного осередку в переважно російськомовному міському середовищі.

Продовжував діяти й український театральний гурток Юрія Лисенка при залізничному культвідділі. У 1923 р. він складався з 35 осіб і ставив як *«побутовий репертуар»*, так і п'єси європейських авторів, а також твори Володимира Винниченка, Спиридона Черкасенка та Якова Гордіна [1, с. 112]. Отже, навіть після політичної поразки Української революції окремі культурні ініціативи зберігали тяглість, хоча їхній подальший розвиток відбувався вже в умовах дедалі жорсткішого контролю з боку радянської влади.

Таким чином, доба Української революції 1917–1921 р. на Луганщині стала періодом унікального громадського піднесення. Через культурно-просвітницькі товариства, публічні культурні практики, театральні колективи, робітничі клуби, кооперативний рух та освітні ініціативи громади формували власний культурний простір і набували досвіду спільної дії. Низова самоорганізація громад компенсувала слабкість державних інституцій, закладаючи основи модерного українського громадянського суспільства на сході України.

Джерела та література

1. **Дробишева О. А.** Товариство «Просвіта» на Луганщині в 1917 р. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Історичні науки*. 2024. № 3 (362). С. 106–119.
2. **Лист** до редакції. *Старобельская жизнь*. 1918. № 33 (14 вересня). С. 4.
3. **Лист** до редакції. *Старобельская жизнь*. 1918. № 39 (5 жовтня). С. 4.
4. **Українське життя**. *Нова Рада*. 1917. № 66 (17 червня). С. 4.
5. **Варваропілля** (на Катеринославщині). *Нова Рада*. 1917. № 84 (9 липня). С. 4.
6. **Свято** вільної України. *Нова Рада*. 1917. № 53 (06 червня). С. 4.
7. **Константинов В. О.** З історії створення одного з перших музеїв Лисичанська. *Історія України. Маловідомі імена, події, факти*. 1999. № 650, вип. 8. С. 191–197.
8. **Барабаш Ю. В.** Місце клубних установ у повсякденному житті Донбасу (1920-ті рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького*

національного університету. 2014. Вип. 38. С. 146–149.

9. О культурно-просветительной деятельности Староб. Союза Кред. и Ссудо-Сберег. Т-ва. *Старобельская жизнь*. 1918. № 36 (25 сентября). С. 3–4. **10. Хроника** Кредит. Союза. *Старобельская жизнь*. 1918. № 37 (28 сентября). С. 3. **11. Общее** собрание (союза учащихся и деятелей по нар. образованию Староб. у.). *Старобельская жизнь*. 1918. № 32 (11 сентября). С. 4. **12. Рада** «Просвіти». *Голос крестьянина*. 1917. № 4 (17 сентября). С. 4. **13. Майстренко І. В.** Історія мого покоління : спогади учасника революційних подій в Україні. Едмонтон : Канад. ін-т укр. студій, Альберт. ун-т, 1985. XI, 416 с.

О. О. Лисенко

(незалежний дослідник)

Первинна межа Смольянинівської земельної дачі

Дослідження земельних меж XVIII століття – це не просто реконструкція давніх мап, а ключ до розуміння того, як формувалися місцеві громади та їхній господарський устрій. Межі села того часу формувалися не стільки юридичними актами, скільки природним ландшафтом та господарською доцільністю. Знання точних меж села в ту епоху дозволяє не лише уточнити історичну географію, а й зрозуміти правові відносини власності, які часто базувалися на звичаєвому праві та усних свідченнях. Межа – це не просто лінія на папері, це межа між «своїм» і «чужим», що визначала право на користування угіддями, лісами та річками.

Межі земельних ділянок у XVIII столітті рідко описувалися географічними координатами. Натомість документи того часу – плани генерального межування, універсали чи описи – сповнені мальовничих, але функціональних орієнтирів: «від великої верби», «прямо на колодязь», «до чумацького броду» чи «на піскуватий великий вал». Локальні назви (мікротопоніми) виступали живими маркерами, що маркували простір та передавалися з покоління в покоління. Розуміння цих маркерів дозволяє сучасним дослідникам буквально «накласти» минуле на теперішній ландшафт.

Відтворення меж села XVIII століття є складним, але захопливим процесом, що дозволяє зазирнути у повсякденне

життя наших предків. Важливість точного встановлення цих меж полягає у можливості відстежити трансформацію ландшафту, ідентифікувати давні природоохоронні чи господарські зони, а іноді – вирішити сучасні земельні суперечки, спираючись на історичні джерела. Маркери ділянок слугували надійними свідками власності, а локальні назви зберігають пам'ять про перших власників чи характер місцевості.

Нещодавно було знайдено найдавніший опис земельних володінь, що належали до слободи Смольянинової від початку її заснування. Він датується 3 липня 1762 року [1, арк. 95–95зв].

Цього дня Бахмутська заводська соляна контора прийняла до розгляду донесення, подане підпрапорщиком Бахмутського батальйону Лазарем Горбуновим, який перебував в описній слободі Смольянинівці.

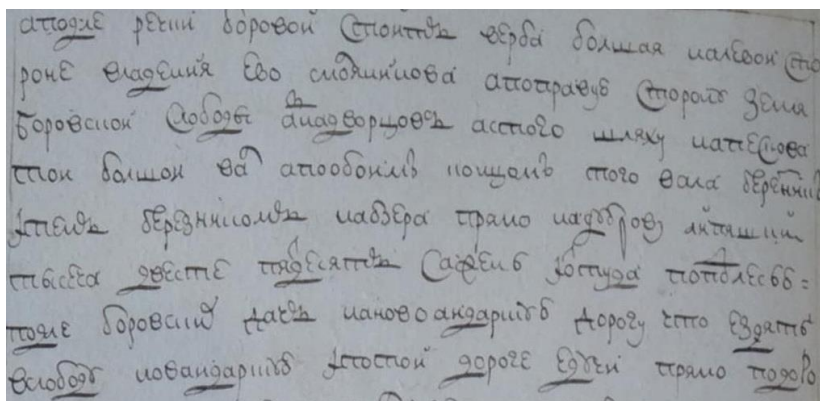

Рис. 1. Фрагмент опису ділянки

У донесенні зазначено, що до орної землі, яка належить до слободи і якою раніше володів реєстратор Єгор Смольянинов, тепер однодворці Борівської слободи не допускають до посіву хліба, а також до сінокосіння, а заявляють, нібито ця орна земля і сіножаті належать їм. Також і управитель Вергілев (власник слободи Муратової і хутора Бобрового) орну землю, яка раніше була за ним же Смольяниновим, орати не допускає і тим донесенням просив він, Горбунов, розгляду.

За довідкою Бахмутської заводської соляної контори від 25 травня 1759 року, на підставі указу, присланого з Головної соляної контори до Бахмутської заводської соляної контори, рухоме і нерухоме майно реєстратора Смольянинова було описано і до подальшого указу доходи потрібно було збирати в заводську контору, а для нагляду і збереження доходів від Бахмутської заводської соляної контори визначено вищеписаного Горбунова.

За архівними справами, що були перевірені конторою, було виявлено межу землеволодіння Смольянинова: від Шульгинської дороги по річці Єрик до Боровинського броду, далі вниз від того броду до дегтярної печі, прямо через бір на Щедриний шлях, між того шляху (залишивши) відстанню 150 сажень (320 метрів), і їдучи тим шляхом, повернути круто на річку Борову, а поблизу річки Борової стоїть верба велика (на лівій стороні володіння його, Смольянинова, а по праву сторону – земля однодворців Борівської слободи); а з того шляху на піскуватий (піщаний) великий вал. По обох кінцях того валу – березняк, і тим березняком на озера, прямо на діброву Липяшки – 1250 сажень (2667 метрів). І звідти по підлісся, вздовж Борівських дач, на Новоайдарську дорогу, якою їздять у слободу Новоайдарську. І їдучи тією дорогою, прямо по доріжці, якою їздять жителі Вільховенської слободи (тобто Муратові), – 1250 сажень (2667 метрів), і повернувши ліворуч тією доріжкою прямо на колодязь, а від того колодязя з правого боку – земля трьохізбенських і муратівських жителів, а ліворуч – дикий степ і ліс – володіння його, Смольянинова. І від того колодязя прямо до річки Єрик, до Чумацького броду, і тією річкою вниз до його хутора.

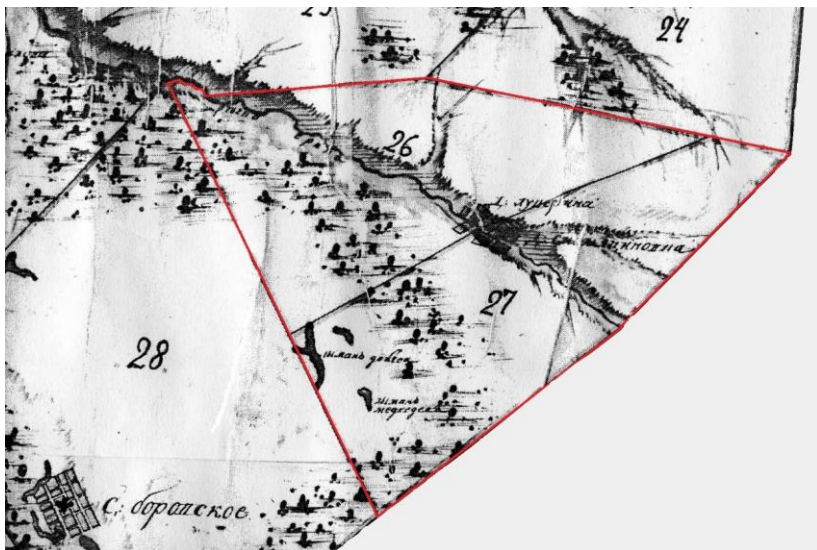

Рис. 2. Фрагмент мапи 1784 року. Червоним показано межу земельної ділянки слободи Смолянинової (№ 26 і 27).

Вже невдовзі конфіскована земля реєстратора Смолянинова буде продана на аукціоні і перейде до рук Кузьми Котельнікова і Івана Шабельського [2, с. 464]. Проте за мапою 1784 року можна бачити, що межі земельної ділянки відрізняються від опису – на півночі межа відсунулась трохи далі від річки Єрик, а на заході вже помітно не доходить до річки Борової.

Отже, аналіз цього документа дозволяє не лише відтворити точні межі земельної ділянки села, але й глибше зрозуміти тогочасні уявлення про простір, власність та сусідство. Досліджені межові знаки та назви урочищ, зафіксовані у документі, слугують цінним джерелом для локальної історії та топоніміки. Вони допомагають реконструювати історичний ландшафт села XVIII ст., який, незважаючи на плин часу, значною мірою відображений у сучасній мапі та пам'яті місцевих жителів.

Джерела та література

1. Протоколи Бахмутської заводської соляної контори за 1762 рік. *Центральний державний історичний архів, м. Київ*. Ф. 1805. Оп. 1. Спр. 22. 203 арк. **2. Сенатский** архив. Санкт-Петербург : Сенатская тип., 1888–1913. Т. 15: Указы и повеления Императрицы Екатерины II за 1765 год / сост. и изд. под рук. инспектора Сенатского Архива И. А. Блинова. 1913. VI, 24, 1095, [3] с.

О. В. Мілованова

(Луганський обласний краєзнавчий музей),

О. В. Бакшинська

(Луганський обласний краєзнавчий музей)

Проект «Музей у валізі»

як концепція мобільного музейного простору

Останні роки стали періодом суттєвих змін для українських музеїв. Особливо актуальним це питання стало для культурних інституцій після 2014 року та в умовах повномасштабної російської агресії. Війна, вимушене переміщення установ, втрата доступу до музейних будівель та колекцій актуалізували пошук нових форматів роботи з аудиторією. Однією з відповідей на ці виклики стала поява мобільних музейних форматів, здатних забезпечити присутність музею поза межами його традиційного простору.

Досвід Луганського обласного краєзнавчого музею свідчить, що навіть за відсутності власного простору та доступу до колекції музей може залишатися дієвою інституцією, виконуючи роль мобільного носія пам'яті, знань і культурної спадщини.

Перше своє переміщення Луганський музей пережив у 2015 році, коли інституція відродила свою діяльність у Старобільську, адже Луганськ вже був окупований. Нова музейна команда ще тоді почала впроваджувати у свою діяльність нові методи роботи, а коли у 2022 році музей залишився без приміщення та колекції, довелося шукати нові рішення.

Проект «Музей у валізі» народився не в безпечному музейному просторі, а з досвіду втрати, евакуації та тривалої невизначеності. Водночас він постав із глибокого переконання,

що музей залишається живим доти, доки є люди, які готові брати на себе відповідальність за його продовження. Саме завдяки цій спільній відповідальності проєкт став можливим [2, с. 3].

Назва проєкту має не лише практичне, а й символічне значення. Валіза виступає образом мобільності, переміщення та збереження пам'яті. Водночас вона уособлює можливість музею існувати без прив'язки до конкретної будівлі, перетворюючись на відкритий простір для комунікації та поширення знань.

Одним із головних викликів для Луганського обласного краєзнавчого музею є відсутність власного простору, тому втілення даного проєкту є надзвичайно актуальним. Можливість розповідати не тільки про роботу музейної інституції, але й про історію та культуру Луганського регіону є невід'ємною складовою даного проєкту.

Цей проєкт не лише про експонати, це – про людей. Про тих, хто не втрачає віри в повернення. Хто зберігає історію та традиції Луганщини. Хто допомагає відроджувати втрачену колекцію, стаючи фондотворцями Музею в екзилі та передаючи найцінніші родинні реліквії, які вдалося врятувати. Проєкт покликаний зберегти та переосмислити культурну спадщину Луганщини в умовах вимушеного переселення та війни.

Даний проєкт є продовженням роботи, розпочатої у 2023 році в межах міжнародного проєкту «Renaître dans la guerre. Louhansk. Un musée déplacé. | Revival in the times of war. Luhansk. A displaced museum. | Відродження у час війни. Луганськ. Переміщений музей», який став результатом співтворчості Луганського музею, Geneva Heritage Lab (Женевський університет) та кафедри сучасної історії Фрібурзького університету [3].

Проєкт «Музей у валізі» став можливим завдяки підтримці Швейцарії і реалізується Луганським обласним краєзнавчим музеєм разом з громадською організацією «КЛЮ ХАБ» з червня 2025 року. За цей час команда проєкту встигла розробити не один культурний продукт. Було розроблено три абсолютно нових виставки: банерна виставка «Музей у валізі», у якій безпосередньо розповідається про історію та роботу Луганського обласного краєзнавчого музею; банерна виставка «За межами видимого: Культурна спадщина Луганщини», яка відкриває

маловідомі сторінки життя регіону, та цифрова виставка «Між словами та мовчанням: Колекція у вигнанні», яка розповідає історії людей через предмети. Ці історії особисті, болючі, але надзвичайно важливі.

Крім виставок, була створена копія унікальної воловецької скульптури «Чорнухинська мадонна». У процесі розробки макету було здійснено ґрунтовне вивчення археологічних описів оригінального об'єкта, його іконографії, пропорцій, пластичної мови та контексту знахідки. Особливу увагу приділено символічним елементам – позі, жесту рук, акценту на тілесності, що в воловецькій традиції пов'язується з уявленнями про продовження роду та сакральну функцію жіночого образу [1, с. 41]. Над створенням даної копії працювала не тільки команда Луганського музею. Ідея належить директорці Слов'янського краєзнавчого музею – Євгенії Калугиній. Саму ж скульптуру виготовляли митці зі Слов'янська.

Перше відкриття виставки «Музей у валізі» відбулося у листопаді 2025 року у Державному політехнічному музеї ім. Бориса Патона. На початку ж 2026 року пересувна виставка відкрилася у Військовому музеї імені Вітаутаса Великого у Каунасі (Литва). *«Команда музею, яка працює в умовах постійного руху та небезпеки війни, мала що розповісти про порятунок музейних цінностей, переселення тощо. Працівники музею також представили проєкт «Музей у валізі» – важливий зв'язок, який допомагає продовжувати наукову, освітню та культурну місію: сприяти культурній ідентичності, зміцнювати стійкість суспільства, захищати спадщину та протистояти хибним наративам»,* – саме так відгукуються литовські колеги про презентацію виставки у їхніх стінах [4]. Спочатку презентація виставки «Музей у валізі» планувалася у п'яти музеях України, але плани зазнали деяких змін і презентацій відбулося значно більше.

Пересувний формат виставок значно полегшує роботу, проте не може повністю замінити інші напрями музейної діяльності. Водночас в умовах воєнного стану, обмежених ресурсів та фінансування банерні виставки є дієвим інструментом адаптації музеїв до сучасних викликів, забезпечуючи можливість

репрезентації культурної спадщини та підтримання комунікації з аудиторією.

Не менш важливою стає і розробка цифрового контенту. Тому ще однією складовою проєкту, як зазначалося вище, стала цифрова виставка «Між словами і мовчанням: Колекція у вигнанні». Вона заснована на предметах, подарованих внутрішньо переміщеними особами. Це свідчення спогадів, які люди хочуть зберегти, і досвіду, який вони переживають. Ця колекція показує, якою була громада раніше і як вона трансформувалася. Виставка складається з невеликих речей, які люди могли взяти у тривожну валізу (статуетки, платівки, підвіски та інші предмети). Вона буде розміщена на сторінках та сайті Луганського обласного краєзнавчого музею, що збільшить присутність музею в Інтернеті (адже вдруге втративши колекції, колектив зрозумів важливість збереження архівів та матеріалів в електронному варіанті), уможливить ефективну роботу з переміщеними громадами Луганщини, допоможе створити колекцію та сприятиме культурному відновленню.

Завдяки мобільному формату проєкт може функціонувати в різних середовищах – від освітніх закладів до культурних центрів і громадських просторів. Це дозволяє залучати нову аудиторію та створювати умови для діалогу про історію Луганщини, її культурне різноманіття та місце в загальноукраїнському культурному просторі.

Особливого значення проєкт набуває в роботі з молоддю та внутрішньо переміщеними особами. У цьому випадку музей виступає не лише джерелом знань, а й інструментом підтримки культурної пам'яті та збереження зв'язку з регіоном, значна частина якого залишається тимчасово окупованою.

Досвід реалізації проєкту «Музей у валізі» засвідчує, що сучасний музей може виходити за межі матеріального простору та існувати як система знань, пам'яті та комунікації. В умовах втрати будівлі та музейної колекції мобільний формат став для Луганського обласного краєзнавчого музею не тимчасовим рішенням, а способом переосмислення музейної діяльності. Проєкт демонструє, що музей без стін здатний ефективно виконувати свої освітні, культурні та меморіальні функції,

забезпечуючи присутність культурної спадщини там, де її потребує суспільство.

Джерела та література

1. За межами видимого: Культурна спадщина Луганщини : літ.-худож. вид. / Луганський обласний краєзнавчий музей. Київ : ФОП Вангородський Р. В. (Limeprint), 2026. 52 с. **2. Музей у валізі** : літ.-худож. вид. / Луганський обласний краєзнавчий музей. Київ : ФОП Вангородський Р. В. (Limeprint), 2026. 52 с. **3. Музей у тривожній валізі** : сторінка проєкту у Facebook. URL: <https://surl.li/qghyex>. **4. Військовий музей імені Вітаутаса Великого** : офіційний сайт. URL: <https://surl.li/nawfnj> (дата звернення: 30.04.2026).

О. В. Набока

(ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»),

Луганщина в українському науково-освітньому просторі (на прикладі діяльності Наталії Мірзи-Авакянц)

За більш ніж сторічну історію Луганський національний університет імені Тараса Шевченка виступав важливою складовою загальноукраїнського науково-освітнього простору, розвиваючись у руслі загальних тенденцій тогочасного академічного життя. Формування його кадрового потенціалу, наукових пріоритетів і освітніх практик відбувалося у тісному зв'язку з провідними університетськими та академічними центрами України – насамперед Києва, Харкова та Полтави.

Університет не лише переймав інтелектуальні здобутки цих осередків, а й активно інтегрувався у всеукраїнські наукові мережі, залучаючи до викладацької та дослідницької роботи відомих учених, які формували обличчя української гуманітаристики того часу. Водночас його діяльність віддзеркалювала ключові процеси доби, зокрема, українізацію 1920-х рр., коли відбувалося інституційне становлення національної науки, а згодом і драматичні трансформації, пов'язані з посиленням ідеологічного контролю з боку більшовицького уряду у 1930-х рр.

Таким чином, історія Університету у цей період є невід'ємною частиною загальноукраїнського науково-освітнього процесу, що поєднував у собі як елементи інтелектуального піднесення, так і трагічні наслідки політичних репресій.

Однією з яскравих постатей українського освітньо-наукового середовища 1930-х рр. на Луганщині була видатна історикиня Наталія Мірза-Авакянц (1888 – ймовірно 1940). Щиро захоплюючись козацькою історією України, вона була однією з найталановитіших учениць всесвітньо відомого вченого Дмитра Багалія (1857–1932).

Майбутня дослідниця повсякденного життя Гетьманщини ранньомодерної доби народилася 11 жовтня 1888 р. в містечку Бориспіль на Полтавщині в родині земського лікаря. Після завершення навчання у Київській жіночій гімназії у 1907 р. вона певний час проживала в Москві. На початку ХХ ст. працювала викладачкою історії, а згодом обіймала адміністративні посади – проректора і ректора в одному з московських університетів.

У 1915 р. Н. Мірза-Авакянц повернулася до Києва, де займалася педагогічною діяльністю в навчальних закладах. Саме тоді вона глибоко зацікавилася українською історією. У 1919 р. працювала редакторкою при постійній комісії з укладання біографічного словника діячів України при Академії наук УРСР, водночас викладала в Полтавському учительському інституті. На початку 1920-х рр. її запросили очолити кооперативний факультет Полтавського агрокооперативного технікуму. Саме в цей період результати її наукових розвідок привернули увагу Дмитра Багалія, який запросив її на професорську посаду до Харківського інституту народної освіти.

Паралельно вона очолювала методичну комісію з історії, працювала науковою співробітницею в дослідницькій кафедрі та Інституті історії української культури, а також була членкинею академічної комісії з вивчення соціально-економічної історії України ХVІІІ ст. Ця установа об'єднувала провідних українських науковців того часу, серед яких була й відома історикиня Наталія Полонська-Василенко (1884–1973).

Наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. політична ситуація в УРСР почала змінюватися: сталінський режим вдався до згортання українізації та репресивного переслідування її

діячів. Н. Мірза-Авакянц зазнала звинувачень у *«відхиленні від марксистсько-ленінської ідеології»*. Під нищівну критику потрапили також Дмитро Багалій і його учні. Після смерті свого наставника 9 лютого 1932 р. вона, намагаючись уникнути репресій, у 1934 році разом із родиною переїхала до Ворошиловграда (тодішня назва Луганська), де почала викладати в Донецькому інституті народної освіти (ДІНО) як до 1939 р. офіційно називався нинішній Луганський національний університет імені Тараса Шевченка.

На новому місті вона з натхненням взялася до науково-педагогічної роботи: читала курси з історії козацтва та методики викладання історії. Її завзяття дозволило швидко здобути любов студентів. Так, літературознавець Григорій Костюк (1902–2002), який працював у тому ж закладі, згадував її як блискучу лекторку й глибоку знавчиню історії, що одразу стала улюбленою викладачкою студентства.

Втім, цей період виявився нетривалим. Репресивне переслідування з боку сталінського режиму наздогнало Наталію Мірзу-Авакянц і у Ворошиловграді. 21 січня 1935 р. на партійних зборах інституту її діяльність було піддано різкій критиці, звинувативши у недостатньому подоланні *«націоналістичних впливів»* та в неналежному ставленні до авторитету фундатора радянської історичної школи Михайла Покровського (1868–1932). Унаслідок цього її звільнили з роботи. Того ж року вона повернулася до Києва, але вже у 1938 р. була заарештована і, ймовірно, розстріляна у 1940 р.

Підсумовуючи, слід зазначити, що діяльність Наталії Мірзи-Авакянц є важливим свідченням тісного взаємозв'язку регіональних освітніх осередків із загальноукраїнським науковим процесом міжвоєнного періоду. Її науково-педагогічний шлях демонструє, як інтелектуальні традиції провідних центрів – Києва, Харкова, Полтави – інтегрувалися в освітній простір Луганщини, зокрема у науково-освітній процес ДІНО. Її викладацька діяльність сприяла становленню професійної української історичної школи на Луганщині та підготовці нового покоління фахівців.

Разом із тим, біографія Наталії Мірзи-Авакянц відображає драматизм епохи: згортання українізації, посилення

ідеологічного тиску та репресивну політику сталінського режиму, які призвели до знищення значної частини української інтелектуальної еліти. Її трагічна доля є показовою для цілого покоління науковців, чий професійний і творчий потенціал було насильно обірвано.

Джерела та література

1. Курило В. С. Освіта та педагогічна думка Східноукраїнського регіону у XX столітті. Луганськ: ЛДПУ, 2000. 460 с. **2. Климов А. О.,** Курило В. С. Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка. Історія. Сьогодення. Перспективи. Луганськ: Альма-матер, 2006. 120 с. **3. Климов А.** З історії вищої педагогічної освіти на Луганщині: 30-ті роки XX ст. *Краєзнавство*. 2009. № 1–2. С. 228–234. **4. Климов А.** Історичні краєзнавчі розвідки : монографія Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. 368 с. **5. Петренко І. М.** Історик Наталія Мірза-Авакянц (1888–1940?): життя і наукова спадщина : монографія. Полтава : ПУЕТ, 2014. 181 с.

М. Ю. Рубан

(ГО «Фонд відновлення
залізничної спадщини України»)

Постать Святійшого Патріарха Київського і всієї Руси- України Філарета (Денисенка)

в історії Православної церкви на Луганщині

20 березня 2026 р. упокоївся Святійший Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет (Денисенко) – ієрарх, постать якого в новітній історії Українського Православ'я одночасно мала як безперечно фундаментальний, так і цілком суперечливий характер. Попри суттєву відмінність конфесійних та історіографічних оцінок Патріарха Філарета, саме він належав до числа ключових діячів руху за незалежність Православної Церкви в Україні та фактично є творцем новітньої української церковної суб'єктності. Для історії Луганщини це має особливе значення, оскільки мова йде не лише про загальнонаціонального церковного лідера, а, насамперед – вихідця з Донбасу, чия діяльність по-різному, але відчутно позначилася і на конфесійному житті православних громад нашого краю.

Місце Святейшого Патріарха Філарета в історії Луганщини неможливо зрозуміти поза межами тогочасного церковно-інституційного контексту. Тривалий час з моменту переведення єпископа Никона (Петіна) до Одеської єпархії, Ворошиловградська (Донецько-Луганська) єпархія не мала власного правлячого архієрея та належала до юрисдикції одеських єпархіальних ієрархів. З посиленням антирелігійної кампанії М. Хрущова єпархія втратила багато громад та духовенства, а візити церковних ієрархів до парафій Донбасу були суворо лімітовані як місцевими, так і республіканським уповноваженими у справах РПЦ. Цілком очікувано зазнала невдачі і перша спроба призначення вікарія Одеської єпархії у 1958 р. [1, с. 27].

Тим більшою трагедією це було для тодішнього митрополита Філарета (Денисенка), уродженця с. Благодатного Амвросіївського району Донецької області, який спромігся побудувати стрімку церковну кар'єру¹, та в 1966 р. був призначений Патріаршим Екзархом України. Попри свої відносно оптимальні відносини з республіканським партійним керівництвом, майбутній патріарх був катастрофічно обмежений навіть у самій можливості відвідин рідного села та звершенні богослужінь у місцевому храмі [2], з якого свого часу фактично розпочалась воцерковленість ієрарха [3]. За цих обставин присутність митрополита Філарета в житті громад Луганщини в радянський період була фактично унеможливлена, а його перший офіційний візит до Луганська відбувся лише у липні 1991 р. [4]. До цього часу в житті Православної Церкви в Україні відбулись суттєві зрушення на тлі лібералізації державно-церковних відносин після святкування 1000-ліття Хрещення Руси-України. Так, 13 грудня 1988 р. архімандрит Іоанікій (Кобзєв) був хіротонісаний на єпископа Слов'янського, вікарія Одеської єпархії по Донецькій та Луганській областях [5], а вже 19 лютого 1990 р. єпископ Іоанікій очолив самостійну Донецько-Луганську єпархію з осідком у Луганську [5].

¹ З 1957 р. – інспектор, згодом – ректор Київської духовної семінарії. З 1960 р. керуючий справами Українського екзархату РПЦ. З 14 травня 1966 р. – Патріарший екзарх України.

10 липня 1991 р. Патріарший Екзарх митрополит Київський і Галицький Філарет з архіпастирським візитом уперше відвідав Луганщину. Газетний матеріал «Луганської правди» подає цей приїзд у виразно урочистій тональності. Зокрема, спеціальний кореспондент І. Морозов підкреслював донецьке походження ієрарха, його активну громадську та проповідницьку діяльність, а також описав архієрейське богослужіння в луганському Петро-Павлівському кафедральному соборі, а також його плани відвідати Лисичанськ для освячення місця під будівництво храму та Донецьк для звершення панахиди за загиблими шахтарями на шахті «Південнодонбаська» №1. Крім того, матеріал пов'язував цей візит із обговоренням перспективи нового кафедрального собору в центрі Луганська та розділення Донбасу на дві окремі єпархії [4]. З тексту матеріалу відчувається повага до ієрарха, сподівання і навіть певний ентузіазм щодо майбутнього церковного розвитку Луганщини, що суттєво контрастує із подальшим відношенням до постаті майбутнього патріарха після сумнозвісних подій церковного розділення 1992 р.

На тлі поширення автокефального руху в Україні та фактичного інституалізаційного відновлення Української Автокефальної Православної Церкви – УАПЦ 25–27 жовтня 1990 р. Архієрейський Собор РПЦ відновив Українську Православну Церкву відповідно до положення, прийнятого Всеукраїнським Собором 1918 р. Собор надав УПЦ *«незалежність і самостійність в управлінні»*, а 26 жовтня Патріарх Московський Олексій II під час богослужіння в Києві урочисто вручив митрополитові Філарету відповідну грамоту [6, с. 120, 124–127]. У зв'язку з проголошенням Незалежності України, вже 6 – 7 вересня 1991 р. Архієрейський Собор УПЦ ухвалив рішення про скликання Помісного Собору для можливого вирішення питання про автокефалію, а Помісний Собор УПЦ 1–3 листопада 1991 р. у Києві одногосно звернувся до Московського Патріархату з проханням про повну канонічну самостійність, проголосивши, що незалежність Української Православної Церкви в незалежній державі є канонічно виправданою та історично неминучою. Тоді ж було вперше висунуто прохання щодо сприяння утворенню Київського

Патріархату та його визнанню серед Помісних Православних Церков [7, с. 39].

Для Донбасу вирішальним було те, що ще до Всеукраїнського Собору 1991 р. змінилася єпархіальна мапа регіону. 6 листопада єпископ Іоанікій був призначений правлячим архієреєм виокремленої Луганської єпархії, того ж дня митрополит Філарет очолив хіротонію єпископа Донецького і Слов'янського Аліпія (Погребняка) [8, с. 8]. Ці події виявились фатальними для майбутньої долі митрополита Філарета, оскільки вже незабаром єпископ Аліпій став одним з найбільших противників автокефального курсу УПЦ. Донецька єпархія стала одним із центрів з дискредитації особи митрополита Філарета під проводом одіозного проросійського архімандрита Зосими (Сокура) [9, с. 124]. 22 січня 1992 р. єпископ Аліпій відмовився підписати звернення до Патріарха Алексія II з проханням щодо пришвидшення розгляду питання про автокефалію Української Церкви, а вже наступного дня Священний Синод УПЦ задовільнив його прохання з почислення на спокій у зв'язку зі станом здоров'я [10, с. 6]. Тим часом, єпископ Луганський Іоанікій зайняв відносно інертну позицію щодо вказаних подій та навіть деякий час виконував обов'язки очільника Донецької єпархії навесні 1992 р. [11].

Утім, єпископ Аліпій фактично зберіг значний вплив на Донбасі й став одним із головних очільників антифіларетівського спротиву. В інтерв'ю донецькій газеті «Акцент» від 25 квітня 1992 р. ієрарх твердив, що до нього звертались священники з Луганської області та говорили, що, якщо владику Іоанікій проголосує за автокефалію, то йому краще не повертатися в єпархію [11]. Навіть якщо сприймати це свідчення критично, воно добре передає тогочасну атмосферу: під впливом проросійської агітації антиавтокефальний настрій на Луганщині був реальним, але найактивніше його просував саме єпископ Аліпій. Цим настроєм також сприяли як багатолітній авторитарний стиль церковного управління митрополита Філарета, так і публічні скандали у ЗМІ щодо можливого порушення ним чернечих обітниць [12].

Промовистим є повідомлення в газеті «Жизнь Луганска» за липень 1992 р. щодо зібрання представників православних

громад міста Луганська у Петро-Павлівському кафедральному соборі, де було засуджено «розкольницьку» політику митрополита Філарета, якого на той час вже було позбавлено священного сану на тлі створення УПЦ Київського Патріархату 26 червня 1992 р. [13]. Було підкреслено, що жоден з присутніх не підтримав позиції митрополита Філарета. Це означає, що православні громади Луганщини лише за рік пройшли шлях від урочистого прийому ієрарха в липні 1991 р. до його публічного осуду в липні 1992 р. Яскравим епізодом зміни ставлення до постаті митрополита Філарета на Донбасі є кривава сутичка та побиття вже Святійшого Патріарха Філарета у Маріуполі 30 квітня 1999 р. [14, с. 74–75].

Оскільки після 1992 р. в юрисдикції митрополита Філарета не залишилась жодна з громад Луганської області, лише в грудні 1995 р. у Луганську була зареєстрована перша парафія УПЦ Київського Патріархату [15, с. 417], загальний же розвиток її осередків здійснювався вкрай уповільнено переважно в середовищі українських громадських організацій. Лише 15 грудня 1999 р. рішенням Священного Синоду під головуванням Святійшого Патріарха Філарета було відновлено Лугансько-Старобільську єпархію вже у складі УПЦ Київського Патріархату [16, с. 9]. Ранній етап історії єпархії багато в чому пов'язаний з першим секретарем її управління архімандритом Гавриїлом (Саютіним). Саме йому належить активна ініціатива щодо створення у Луганську Східноукраїнського духовного училища, чоловічого монастиря при Хрестовоздвиженському храмі, а також передачі на баланс єпархіального управління історичної будівлі Микільського храму у с. Вовкодаєве. Однак, внаслідок внутрішньоцерковних інтриг архімандрит Гавриїл був переведений з Луганська [17, с. 540], а вже 28 травня 2003 р. першим ієрархом місцевої єпархії став новохіротонісаний єпископ Всеволод (Матвієвський) [15, с. 417].

Цей період фактично ознаменувався погіршенням відносин Луганського єпархіального управління з місцевими чиновниками, а в результаті невдалої кадрової політики єпископа Всеволода, активної пропаганди представників Московської Патріархії та відсутності інституційної підтримки з Київської Патріархії, єпархія досить швидко зазнала інституційного

занепаду та отримала репутацію відносно маргінальної структури. Яскравим прикладом цього може слугувати історія політичного протистояння щодо протидії виділення земельної ділянки Луганською міською радою під будівництво кафедрального собору Київського Патріархату [14, с. 93].

Зрештою, констатацією результатів другого періоду історії УПЦ Київського Патріархату на Луганщині можуть слугувати власні слова Святійшого Патріарха Філарета. Так 22 листопада 2009 р. під час хіротонії наступного єпископа Луганського Тихона (Петранюка), патріарх Філарет при врученні йому архієрейського жезла охарактеризував тодішню Луганську єпархію як *«невлаштовану..., яку можна вважати неораною нивою»*, відзначав, що *«там неблагоприємні умови для служіння»* та закликав молодого архієрея мужатися й кріпитися [18, с. 470 – 471]. Утім, саме короткий період правління єпископа Тихона (Петранюка) став катастрофічним для перспектив розвитку УПЦ Київського Патріархату на Луганщині. Гучний скандал, пов'язаний із розкраданням спонсорських коштів, інсценуація пожежі на території Михайлівського храму у Вергунці та подальше кримінальне провадження проти ієрарха фактично поховали і так непевну репутацію конфесії на теренах регіону [19]. 13 грудня 2010 р. єпископ Тихон був усунутий від управління єпархією і заборонений у служінні до покаяння; у повідомленні про це прямо зазначалося, що так сталося попри неодноразові наставлення Святійшого Патріарха Філарета. У церковно-історичній перспективі цей епізод слід тлумачити не просто як особистий скандал одного ієрарха, а як симптом загальнішої проблеми: місцева єпархія УПЦ Київського Патріархату в 2000-і рр. потерпала не лише від зовнішньої периферійності, а й від серйозних кадрових прорахунків. Саме тому до сьогодні єпархія так і не змогла вийти зі стану хронічної слабкості.

Лише на початку 2010-х рр. намітився справжній якісний злам щодо стабілізації положення Луганської єпархії УПЦ Київського Патріархату. Усвідомивши катастрофічне положення власної конфесії, Святійший Патріарх Філарет здійснив низку радикальних заходів щодо унормування внутрішньоцерковної ситуації на теренах Луганщини. Зокрема, вже 6 вересня 2011 р.

вперше з 1991 р. ієрарх особисто відвідав Луганськ та здійснив закладення та освячення фундаменту майбутнього Свято-Троїцького кафедрального собору, ділянку під який було попередньо придбано коштом Київської Патріархії [20]. Вже 11 червня 2012 р. Патріарх Філарет знову прибув до Луганська для огляду ходу будівництва собору та будівлі єпархіального управління [21]. Аналогічний візит відбувся і пізньої осені 2012 р. [22].

Кульмінацією став офіційний візит Предстоятеля Української Православної Церкви Київського Патріархату 19 – 20 липня 2013 р., коли Святійший Патріарх Філарет прибув до Луганська та під час архієрейського богослужіння у супроводі низки ієрархів здійснив освячення Свято-Троїцького кафедрального собору та приміщення єпархіального управління [23]. Саме ці події, на нашу думку, остаточно визначили місце Святійшого Патріарха Філарета в історії Православної Церкви на Луганщині, оскільки після тривалих кадрових прорахунків та інституційного занепаду, ієрарх особисто доклав значних зусиль щодо виправлення ситуації та забезпечення розвитку провідної луганської парафії УПЦ Київського Патріархату. Саме в межах цієї громади відбулось остаточне воцерковлення та шлях до священного сану автора цієї розвідки, який особисто був учасником описаних подій. Троїцький собор став центром богословських та культурних заходів, об'єднавши у своїх стінах представників місцевої української інтелігенції.

Утім, цей запізнілий ренесанс Луганської єпархії був обірваний з початком воєнних дій на Донбасі. Оскільки духовенство УПЦ Київського Патріархату зайняло відверту патріотичну громадську позицію, багато кліриків та парафіян були вимушені покинути окуповану територію через фізичну загрозу життю від проросійських бойовиків. Тогочасний єпископ Луганський Афанасій (Яворський), який був призначений на вакантну кафедру незадовго до подій Євромайдану – 20 жовтня 2013 р., опинився перед потребою фактичного переміщення єпархіального центру до Сіверськодонецьку, розпочинаючи все з нуля. Тим не менш, стараннями багатолітнього луганського педагога, нового секретаря Луганського єпархіального управління, протоієрея Анатолія Назаренка громада Свято-

Троїцького кафедрального собору в Луганську продовжувала своє служіння та кількісне зростання в умовах ворожої окупації [24]. Попри згасання фактичної уваги до проблем українців на окупованих територіях, Святійший Патріарх Філарет весь час підтримував прямий особистий контакт з настоятелем Собору та надавав архіпастирську допомогу.

Після т.зв. Об'єднавчого Собору, отримання Томосу про автокефалію Православної Церкви України та відновлення УПЦ Київського Патріархату, луганська громада залишилась під омофором Святійшого Патріарха Філарета. Упереджуючи звинувачення в розкольникській діяльності, маємо констатувати, що на відміну від Патріарха, теперішнє керівництво ПЦУ не мало адекватного розуміння положення Українського Православ'я на Донбасі, що проявлялось у його відвертій незацікавленості та упередженому ставленні та нехтуванні місцевої церковної традиції² [25]. Яскравим прикладом цього може слугувати історія щодо створення т.зв. подвір'я Луганської єпархії ПЦУ на території Кирилівського монастиря в Києві, позаяк внаслідок цього показово сенсаційного адміністративного захоплення старовинного храму чернечого монастиря УПЦ Московського Патріархату [26], фактично створювалась небезпека українській православній громаді в окупованому Луганську. Зрештою, після упокоєння Святійшого Патріарха Філарета та загострення міжконфесійного протистояння його ієрархів-послідовників з керівництвом ПЦУ, доля луганської громади Свято-Троїцького кафедрального собору залишається байдужою для обох сторін, охоплених відстоюванням власних інтересів.

Отже, в історії Православної Церкви на Луганщині постать Святійшого Патріарха Київського та всієї Руси-України Філарета (Денисенка) постає не як абстрактний символ українського автокефального руху, а конкретний ієрарх-будівничий, який попри численні кадрові та управлінські прорахунки, з Божого благословення спромігся закласти основи стійкої української православної громади в Луганську, що продовжує існувати в максимально неблагоприємних умовах окупації та нести

² «Немає сенсу говорити, що Святогірськ – це лавра. Це один з монастирів Московського патріархату в Україні» з інтерв'ю митрополита Епіфанія.

Євангельську проповідь серед духовно травмованого населення індустріального регіону. У цьому, власне, і полягає його головне історичне значення для Луганщини: не в кількості адміністративних рішень і не в бездоганності кадрової політики, а в тому, що закладене ним, хоч і вкрай повільно та через численні труднощі, все ж набуло живої церковної форми і засвідчило свою життєздатність крізь роки лихоліть.

Джерела та література

1. Форостюк О. Д. Луганщина релігійна. Історичний і правовий аспекти. Луганськ, 2004. 206 с. **2. Центральний державний архів вищих органів влади України** (ЦДАВО України). Ф. 4648. Оп. 7. Спр. 76. Арк. 6. **3. Сповідь** Патріарха. Про дитинство, щасливі роки у Москві, КДБ і велику Українську церкву. *Главком*. 2016. 30 квітня. URL: <https://glavcom.ua/publications/347218-spovid-patriarha-pro-ditinstvo-shchaslivy-roki-u-moskvi-kdb-i-veliku-ukrajinsku-tserkvu.html> (дата звернення: 01.05.2026). **4. Морозов И.** «Призываю Божие благословение». *Луганская правда*. 1991. 10 июля. № 133 (20337). С. 2. **5. Иоанникий.** *Православная энциклопедия*. Москва, 2010. Т. 25. С. 106–107. **6. Українська Православна Церква: віхи історії.** Київ: Видавничий відділ Української Православної Церкви, 2026. 224 с. **7. Определения** Собора Украинской Православной Церкви по вопросу полной самостоятельности Украинской Православной Церкви 1–3 ноября 1991 г. *Собор Украинской Православной Церкви 1–3 ноября 1991 г.* Киев: Издание УПЦ, 1992. С. 36–39. **8. Наречення** і хіротонія архімандрита Аліпія (Погребняка) в єпископа Донецького і Слов'янського. *Православний вісник*. Київ, 1991. № 12. С. 8–11. **9. О чем душа скорбит:** Жизнеописание, пастырские труды, воспоминания духовных чад схиархимандрита Зосимы (Сокура) / Авт.-сост. Иеромонах Тихон (Васильев), иеромонах Зосима (Мельник), схимонахиня Евфросиния (Бондаренко). Москва, 2016. 672 с. **10. Постанови** Священного Синоду Української Православної Церкви від 23 січня 1992 р. *Православний вісник*. Київ, 1992. № 4. С. 6–8. **11. Алипий** (Погребняк), еп. «Когда я услышал заявление Блаженнейшего, мне стало страшно». *Акцент* (Донецк). 1992. 25 апреля. С. 2. **12. Нежный А.** Его Блаженство без митры и жезла. *Огонёк*. 1991. № 48. С. 8–10. **13. Против** раскола церкви.

Жизнь Луганска. 1992. Июль. № 31 (83). С. 9. **14. Матеріали** до Першого церковно-громадського форуму «За Помісну Українську Православну Церкву». Київ : Видавничий відділ Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2005. 127 с. **15. Українська** Православна Церква Київський Патріархат. Київ : Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 2011. 602 с. **16. Журнали** засідань Священного Синоду Української Православної Церкви Київського Патріархату від 15 грудня 1999 року під головуванням Святійшого Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета. *Православний вісник*. 1999. № 11–12. С. 8–9. **17. Пидгайко В. Г.** Луганская и Алчевская епархия. Православная энциклопедия. Москва : Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2016. Т. 41. С. 530–541. **18. Філарет, Патріарх.** Проповіді, послання, доповіді, промови, слова на вручення архіпастирських жезлів, інтерв'ю. Київ: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 2010. Т. 8. 734 с. **19. Киркач Д.** Єпископ спалив український храм на Донбасі. *PICU*. 2010. 23 липня. URL: <https://risu.ua/yepiskop-spaliv-ukrajinskiy-hram-na-donbasi> (дата звернення: 01.05.2026). **20. В Луганську** закладено фундамент першого храму УПЦ КП. *Українська Народна Партія*. 2011. 06 вересня. URL: <https://unp.ua/novyny/v-lugansku-zakladeno-fundament-pershogo-khramu-upts-kp.html> (дата звернення: 01.05.2026). **21. Чепурний В.** Патріарх Філарет у Донецьку розповів про провал «руського міра» (оновлено). *Сіверщина*. 2012. 12 червня. URL: <https://siver.com.ua/news/patriarkh-filaret-u-donecku-rozpoviv-pro-proval-russkogo-mira/2012-06-12-10238> (дата звернення: 01.05.2026). **22. Стещенко Д.** Луганські страсті за Патріархом Філаретом. Частина перша. *PICU*. 2013. 19 липня. URL: https://risu.ua/luganski-strasti-za-patriarhom-filaretom-chastina-persha_n64051 (дата звернення: 01.05.2026). **23. Патріарх** Філарет освятив головний храм УПЦ КП на Луганщині. *Радіо Свобода*. 2013. 20 липня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25051987.html> (дата звернення: 01.05.2026). **24. Белокобильський О.** Мовчання або репресії: стан свободи слова на тимчасово окупованій території Донбасу. *PEN Ukraine*. 2021. 26 липня. URL: <https://pen.org.ua/oleksandr-byelokobylskyj-movchannya-abo-represiyyi-stan-svobody-slova-na>

[tymchasovo-okupovaniy-terytoriyi-donbasu](https://lb.ua/society/2023/01/06/541606_mitropolit_epifaniy_mi_pro_sto.html) (дата звернення: 01.05.2026). 25. Кошкіна С. Митрополит Епіфаній: «Ми просто терпимо присутність МП – вони не мають права перебувати на нашій території». *LB.ua*. 2023. 6 січня. URL: https://lb.ua/society/2023/01/06/541606_mitropolit_epifaniy_mi_pro_sto.html (дата звернення: 01.05.2026). 26. Божественна літургія у Кирилівській церкві столиці. *Православна Церква України*. 2025. 11 травня. URL: <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/bozhestvenna-liturgiya-u-kyrylivskij-tserkvi-stolytsi/> (дата звернення: 01.05.2026).

Ю. С. Цикулова

(Луганський обласний краєзнавчий музей)

**До питання заснування та основних етапів розвитку
села Лимарівка Біловодської громади
(XVIII – початок XX століття)**

Село Лимарівка Біловодської громади Старобільського району залишається малодослідженим об'єктом історичного аналізу. Нестача українських наукових праць, присвячених локальній історії, створює передумови для інформаційних викривлень і відкриває простір для російських маніпуляцій. У сучасних умовах війни та окупації агресором значної частини Луганщини особливо важливо мати ґрунтовні знання про власне минуле, адже саме вони формують стійкість до зовнішніх впливів і допомагають зберігати історичну тяглість.

У загальнодоступних джерелах окремо населений пункт майже не розглядається. У статті Вікіпедії бачимо лише стислу інформацію про населення згідно з переписом 2001 року та про те, до якого органу місцевого самоврядування він належить. Цікаво, що згідно із зазначеним переписом рідною мовою 94,87% опитаних визначили українську, а 5,13% – російську [5]. Одним із небагатьох письмових джерел, що містить історичні відомості про заснування Лимарівки, є збірник Харківського губернського статистичного комітету «Життя та творчість селян Харківської губернії. Нариси з етнографії краю» (1898) під редакцією В. Іванова. Окрім даних про виникнення поселення, у виданні представлено значний обсяг матеріалу щодо його етнографічних

особливостей, зокрема описано звичаї, обряди та фольклор місцевого населення [3].

Авторка статті про Лимарівку О. Макаренкова описує у цій праці слободу так: *«Слобода Римарівка, Старобільського повіту, Курячівської волості, розташована під горою, у долині й оточена зі східної сторони річкою Деркулом, із західної – крейдяними горами, з південної – лугом, на якому розміщені будівлі державного Лимарівського кінного заводу, що нагадує собою маленьке містечко; з північної – рівною місцевістю, з багатьма селами, оточеними деревами...»* [3]. Як описано у книзі, слобода бере початок від поселення на цьому місці трьох вихідців із Полтавської губернії, які з'явилися наприкінці XVIII століття. Їхні імена: Римар, Конон і Гармаш. Перший звернув увагу на місцевість на захід від річки Деркул, а двоє інших перейшли річку й оселилися на схід від неї. З часом до цих перших поселенців почали приєднуватися інші, і так утворилися три хутори: Римарівка (у книзі саме через «Р»), Кононівка та Гармашівка. Серед трьох хуторів найбільше жителів було в Римарівці, тому мешканці всіх трьох поселень спільно збудували тут невелику церкву з дикого каменю. Відтоді Римарівка почала називатися слободою [3]. Можна також знайти свідчення, що у 1825 році тут існувала церква, яка у 1850 році мала 648 парафіян. Слободу Лимарівка також зустрічаємо на мапі Ф. Ф. Шуберта 1863 року [4, с. 64–65].

Мешканці головним чином займалися землеробством, хліб збували у Біловодську, який був найближчим торговим містечком. Крім того, займалися бджільництвом, гончарством, шили чоботи та кожухи, робили вози. Авторка статті також залишила такий коментар щодо жителів слободи: *«Усі вони малороси, але на них уже вплинуло близьке сусідство з мешканцями земель Війська Донського, куди вони щороку ходять на заробітки, внаслідок чого змінилися їхній говір і зовнішній вигляд...»*. Про українську ідентичність місцевих мешканців можемо судити також за народними звичаями та традиціями. Наприклад, при описі святкування весілля згадується пісня, яку виконувала сестра нареченої, пришиваючи до шапки молодого вінок:

*«Зять на мене та не дивиться:
Він на мене нишком кривиться,
Він на мене, та не погляне,
Він мене нишком лає» [3].*

У 1822 році недалеко від слободи був побудований Лимарівський казенний кінний завод, який мав забезпечувати зростаючі потреби російської армії в кавалерії. 1 листопада 1844 року було прийнято Положення про управління селянами за відомством державного кіннозаводства. Деркульський, Стрілецький, Лимарівський та Ново-Олександрівський кінні заводи входили до складу утвореного Біловодського кіннозаводського округу. У підпорядкуванні Біловодського окружного управління були волосні та сільські правління. Лимарівка входила до Марківської волості 1-го стану [2].

У 1872 році біля слободи Лимарівка знайшли срібний глек із зображенням чотирьох танцюючих жінок. Кожна танцівниця одягнена в напівпрозорий хітон і тримає в руках власний атрибут. Виріб зроблений перськими майстрами часів правління в Ірані династії Сасанідів (III–VII ст.), що є дуже рідкісною знахідкою для наших теренів. Він потрапив сюди або внаслідок торговельних операцій, або як власність мігрантів-кочівників. Срібний глек тривалий час перебував у приватній колекції Строганових, а пізніше опинився в російському Ермітажі [1].

Період Української революції 1917–1921 рр. супроводжувався частою зміною влад. У цих нестабільних умовах жителі Лимарівки взяли участь у Біловодському повстанні 1918 року. Після ослаблення влади внаслідок виступу Директорії проти гетьмана Павла Скоропадського війська генерала Петра Краснова увійшли на Слобожанщину під приводом «забезпечення безпеки». Примусова мобілізація до Донської армії викликала спротив: 12 грудня селяни у Біловодську розігнали організаторів набору, пізніше загони з навколишніх сіл, зокрема з Лимарівки під проводом Павла Трофименка, вступили в бої з каральними частинами. 25–27 грудня в Біловодську точилися запеклі бої. Після прибуття підкріплення війська генерала Фіцхелаурова відкрили артилерійський обстріл, змусивши повстанців відступити. 28 грудня білокозаки, увійшовши до майже порожнього міста,

вчинили масові розправи. На початку січня 1919 року Червона армія витіснила донські війська та встановила тривалий контроль над регіоном [4, с. 230234].

Таким чином, історія Лимарівки, попри обмеженість збережених джерел, переконливо демонструє її глибоке українське коріння. Від перших поселенців із Полтавщини наприкінці XVIII століття до сталих культурних практик і народних традицій, що передавалися між поколіннями, слобода формувалася як виразно український простір. Етнографічні описи кінця XIX століття фіксують характерні українські звичаї, мову, побут і фольклор, що підкреслює тяглість локальної культури навіть попри впливи сусідніх територій. Археологічні знахідки, розвиток господарства, участь мешканців у подіях Української революції 1917–1921 років додатково вказують на включеність громади у ширший український історичний процес. Упорядкування та систематизація цих історичних матеріалів сприяє не лише реконструкції минулого Лимарівки, а й посиленню процесів збереження та утвердження української національної ідентичності, що набуває особливої ваги в умовах російської збройної агресії, воєнних загроз та інформаційно-пропагандистського впливу.

Джерела та література

1. Археологічна спадщина, вкрадена Росією: інформаційно-просвітницька кампанія. *Спілка археологів України*. URL: <http://www.vgosau.kiev.ua/novyny/proekty/1315-vypusk-17> (дата звернення: 03.04.2026). **2. Беніцький А. С.** Адміністративно-територіальний устрій Біловодського кіннозаводського округу (XIX – початок XX століття). *Право та державне управління*. 2024. № 4. С. 8–16. **3. Жизнь** и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края / под ред. В. В. Иванова. Харьков: тип. губ. правл., 1898. Т. 1. С 804805. **4. Курило В. С.,** Набока О. В., Забудкова О. А. Нариси історії Луганщини. Полтава; Київ: Талком, 2023. 301 с. **5. Лимарівка** (Біловодська селищна громада). *Вікіпедія*. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Лимарівка_\(Біловодська_селищна_громада\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Лимарівка_(Біловодська_селищна_громада)) (дата звернення: 02.04.2026).

Є. С. Шевцова
(ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»),

Краєзнавча діяльність здобувачів освіти як складова формування дослідницької культури

У сучасних умовах особливого значення набуває формування дослідницької культури здобувачів освіти як важливої складової їхньої професійної та громадянської компетентності. Одним із дієвих засобів розвитку дослідницьких навичок є краєзнавча діяльність, що поєднує пошукову, аналітичну та науково-дослідну роботу з вивченням історії, культури та суспільного життя рідного краю. Участь у краєзнавчих проектах, експедиціях, архівних пошуках, зборі усних свідчень та дослідженні локальної історії створює умови для розвитку критичного мислення, навичок роботи з джерелами та дослідницької самостійності, що є важливими складовими сучасної дослідницької культури.

Для Луганщини краєзнавчі дослідження мають особливе значення. В умовах російсько-української війни, тимчасової окупації частини території області та вимушеного переміщення значної кількості мешканців актуалізується потреба у збереженні історичної пам'яті, документуванні локальної спадщини та популяризації регіональної історії. Залучення здобувачів освіти до краєзнавчої діяльності сприяє не лише набуттю ними практичних навичок наукового пошуку, а й формуванню усвідомленого ставлення до історико-культурної спадщини Луганщини, зміцненню регіональної та національної ідентичності.

Питання використання краєзнавства в освітньому процесі привертає увагу сучасних українських дослідників переважно в контексті формування громадянської, патріотичної та краєзнавчої компетентностей здобувачів освіти.

Зокрема, Л. Кучер, М. Миць та Н. Денисюк досліджують шкільне краєзнавство як засіб формування громадянської компетентності учнів [4]. Особливу увагу вони приділяють пошуково-дослідницькій діяльності, екскурсіям, проектній роботі та залученню учнів до вивчення історії й культури рідного краю. Проблема формування краєзнавчої компетентності в

умовах сучасного освітнього простору розглядають Л. Воловик, О. Водяний, К. Ковальська та Р. Бондаренко [2]. Науковці визначають краєзнавчу компетентність як важливу складову освітнього процесу, що забезпечує інтеграцію знань про рідний край із практичним досвідом здобувачів освіти. Водночас окремі аспекти організації історико-краєзнавчої роботи в закладах освіти було обговорено на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Історико-краєзнавча діяльність у закладах освіти в умовах Нової української школи» (Івано-Франківськ, 2023) [3]. У представлених дослідженнях увагу зосереджено на питаннях краєзнавчої освіти, організації пошуково-дослідницької діяльності учнів, функціонуванні музеїв закладів освіти та використанні краєзнавчого матеріалу в умовах НУШ.

Аналіз наукових праць засвідчує, що сучасні дослідження переважно присвячені краєзнавчій діяльності учнів закладів загальної середньої освіти, формуванню громадянської та краєзнавчої компетентностей, організації пошуково-дослідницької роботи в школі. Натомість питання краєзнавчої діяльності здобувачів вищої освіти як чинника формування їхньої дослідницької культури висвітлено фрагментарно, що зумовлює актуальність подальшого вивчення цієї проблематики.

Сучасна українська система вищої освіти ґрунтується на низці нормативно-правових актів, національних та європейських освітніх стандартів, які визначають компетентнісний підхід як основу підготовки фахівців. Особливе значення у цьому контексті мають документи Європейського простору вищої освіти, зокрема рекомендації Болонського процесу та Офіційний посібник користувача Європейської кредитної трансферно-накопичувальної системи (ECTS). Так, в Офіційному посібнику користувача ECTS компетентність визначається як «доведена здатність використовувати знання, уміння та особистісні, соціальні та/або методологічні здібності у ситуаціях навчання/праці та для професійного й особистісного розвитку» [1]. Отже, згідно з таким підходом компетентності безпосередньо пов'язані з результатами навчання, де останні розглядаються як показник рівня їх сформованості у здобувача. У цьому контексті краєзнавча діяльність може розглядатися як один із дієвих інструментів формування дослідницьких компетентностей,

оскільки передбачає роботу з різними видами історичних джерел, пошук та аналіз інформації, критичне осмислення фактів і представлення результатів власних досліджень. Саме через такі види діяльності здобувачі освіти набувають практичного досвіду наукового пошуку, а результати їхньої роботи можуть слугувати показником сформованості дослідницької культури.

На національному рівні важливість формування дослідницьких компетентностей здобувачів освіти закріплена у низці нормативно-правових актів. Вагоме значення для розвитку дослідницької складової освіти мала Національна доктрина розвитку освіти, затверджена у 2002 р. [5] Документ визначив інтеграцію освіти і науки одним із провідних напрямів модернізації освітньої системи України. Серед стратегічних завдань було окреслено інтенсифікацію наукових досліджень у закладах вищої освіти, розвиток освітньої діяльності на основі новітніх наукових досягнень, створення сучасного науково-інформаційного простору та залучення учнівської і студентської молоді до науково-дослідної роботи. Особливу увагу в Доктрині приділено розширенню співпраці між закладами освіти та науковими установами, а також впровадженню програм, спрямованих на посилення взаємодії освіти і науки. Реалізація цих положень передбачає створення умов для розвитку дослідницьких умінь і навичок здобувачів освіти, формування їхньої здатності до самостійного наукового пошуку та практичного застосування результатів досліджень [5]. У цьому аспекті краєзнавча діяльність виступає одним із ефективних засобів поєднання освітнього процесу з дослідницькою практикою, оскільки забезпечує залучення здобувачів освіти до роботи з різними видами джерел, вивчення локальної історії та проведення власних наукових розвідок.

Подальші акти, зокрема, Закон України «Про освіту», серед базових принципів функціонування освітньої системи визначають академічну свободу, яка передбачає самостійність та незалежність учасників освітнього процесу у здійсненні освітньої, наукової та творчої діяльності, вільний пошук, поширення й використання знань, а також оприлюднення результатів наукових досліджень. Такі положення створюють

підґрунтя для розвитку дослідницької ініціативи та залучення здобувачів освіти до наукового пошуку [7].

Своєю чергою, Закон України «Про вищу освіту» визначає провадження наукової діяльності та здійснення наукових досліджень одним із ключових завдань закладів вищої освіти. Особлива увага приділяється створенню умов для творчої та дослідницької самореалізації учасників освітнього процесу, інтеграції освітньої та наукової діяльності, а також формуванню у здобувачів освіти здатності до самостійного наукового пошуку. У контексті підготовки майбутніх фахівців це актуалізує використання таких форм роботи, які поєднують навчальну та дослідницьку складові, зокрема краєзнавчу діяльність, що сприяє розвитку навичок роботи з джерелами, критичного аналізу інформації та формуванню дослідницької культури [6].

Реалізація завдань щодо формування дослідницької культури здобувачів освіти в ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» здійснюється через поєднання освітньої, наукової та краєзнавчої діяльності. Важливу роль у цьому процесі відіграють освітні компоненти, спрямовані на вивчення історії рідного краю, регіональної специфіки суспільно-політичних та культурних процесів, а також історичного краєзнавства як окремого напрямку наукових досліджень. Поряд із обов'язковими дисциплінами здобувачам пропонуються вибіркові освітні компоненти, присвячені історії Луганщини та проблемам регіональних студій.

Вагомим складником підготовки майбутніх істориків є залучення здобувачів освіти до виконання краєзнавчих досліджень. Тематика курсових і кваліфікаційних робіт систематично охоплює питання історії населених пунктів Луганщини, діяльності громадських інституцій, розвитку освіти, культури, повсякденного життя населення, а також біографічні та просопографічні дослідження. Робота над такими темами сприяє опануванню методики історичного дослідження, формуванню навичок роботи з архівними документами, періодичними виданнями, статистичними матеріалами та усноісторичними джерелами.

Важливим напрямом роботи є залучення студентської молоді до наукової комунікації через участь у конференціях,

круглих столах, наукових семінарах та інших заходах краєзнавчого спрямування. Представлення результатів власних досліджень у фаховому середовищі сприяє розвитку навичок академічної дискусії, наукової аргументації та презентації результатів наукового пошуку.

Особливе місце у формуванні дослідницької культури здобувачів освіти посідає діяльність Луганського обласної організації Національної спілки краєзнавців України, що функціонує у тісній співпраці з університетом. Робота спілки забезпечує інтеграцію здобувачів освіти до професійного краєзнавчого середовища, створює можливості для участі у наукових і просвітницьких проєктах, конференціях, дослідницьких ініціативах та популяризації історико-культурної спадщини регіону. Систематична участь студентів у діяльності спілки сприяє набуттю практичного досвіду наукової роботи та розвитку стійкого інтересу до краєзнавчих студій як важливої складової майбутньої професійної діяльності.

Отже, краєзнавча діяльність є важливим інструментом формування дослідницької культури здобувачів освіти, оскільки забезпечує поєднання освітнього процесу з практикою наукового пошуку, сприяє розвитку навичок роботи з джерелами, критичного мислення, аналізу та інтерпретації інформації. Аналіз нормативно-правової бази України та документів Європейського простору вищої освіти засвідчує, що залучення студентської молоді до дослідницької діяльності розглядається як один із пріоритетних напрямів підготовки сучасного фахівця. Водночас результати дослідження підтверджують, що краєзнавство має значний потенціал для реалізації цих завдань, особливо в умовах збереження історичної пам'яті та регіональної спадщини.

Досвід ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» демонструє ефективність інтеграції краєзнавчої складової в освітню та наукову діяльність здобувачів освіти через відповідні освітні компоненти, підготовку курсових і кваліфікаційних робіт, участь у наукових заходах та діяльності Національної спілки краєзнавців України. Така практика сприяє не лише формуванню дослідницьких компетентностей майбутніх фахівців, а й збереженню та популяризації історико-культурної спадщини Луганщини.

Джерела та література

- 1. European** Commission. ECTS Users' Guide. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2015. 108 p. URL: https://education.ec.europa.eu/sites/default/files/document-library-docs/ects-users-guide_en.pdf. **2. Воловик Л. М.,** Водяний О. М., Ковальська К. В., Бондаренко Р. І. Формування краєзнавчої компетентності здобувачів освіти в умовах сучасного освітнього простору. *Інноваційна педагогіка*. 2025. № 90. С. 57–62. URL: <https://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2025/90/11.pdf> **3. Історико-краєзнавча** діяльність у закладах освіти в умовах Нової української школи: збірник тез доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції. Івано-Франківськ, 18 травня 2023 р. / за наук. ред. М. Ю. Косила, А. З. Королько. Івано-Франківськ : Симфонія Форте, 2023. 281 с. **4. Кучер Л.,** Миць М., Денисюк Н. Формування громадянської компетентності засобами шкільного краєзнавства. *Педагогічний пошук*. 2025. № 4 (128). С. 80–88. **5. Національна** доктрина розвитку освіти: затв. Указом Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text>. **6. Про вищу** освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>. **7. Про освіту:** Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.

Є. О. Шишка

(незалежний дослідник)

Генеалогія слобідських козаків: історія родини Шишка-Шишкіни

У період з 1715 по 1732 роки на територію сучасної Луганської області були переселені козаки Острогозького полку з Оскола, Лівен, Таліцка, Чернави, Корочі, Урива, Єндовиць, Землянська, Гвоздевки, Перльовки, Олима та ін. Сотня Івана Синельникова розташувалася в Біленькому, Дмитра Голодолінського – в Закотному, Якіма Іванова – в Осинівій, Якова Головінського – в Білолуцьку. Ця тема не раз порушувалася в історичних дослідженнях, водночас генеалогія найстаріших родів Луганщини є малодослідженим напрямом. Але водночас важливим і актуальним, адже знання про свої

корені формує нашу ідентичність, світогляд, особисте ставлення до своєї родини, малої та великої Батьківщини.

Приблизно у зазначений час до слободи Стара Біла прибуває родина козака Острогозького полку Якова Шишкіна. Він народився на початку 1700-х років, а помер не пізніше 1768 р., оскільки у сповідній відомості цього року його дружина Настасія Шишиха вказана як вдова [1, арк. 338 зв.; 2, арк. 111 зв.]. Єдиний достовірно відомий син Якова Федір Шишкін (Шишка) народився близько 1747 р. [3, арк. 347]. Про братів та сестер Федора невідомо, але з великою ймовірністю можна припустити, що вони в 1738 році переселилися зі слободи Старої Білої на Дон, у слободу Большинка та станицю Каменську – там зустрічаються носії однокореневих прізвищ [4, с. 112–113]. Першу дружину «військового обивателя» Федора Яковлевича звали Дар'я Іванівна. Вона народила йому дітей: Ганну (бл. 1770 р.н.), Андрія (бл. 1777 р.н.), Євдокію (бл. 1782 р.н.), Стефана (бл. 1783 р.н.), Лаврентія (15.08.1784 р.н.), Василя (бл. 1789 р.н.) та Олександра (1791 р.н.) [5, арк. 395; 6, арк. 512 зв.; 7, арк. 92]. У 1785–1787 роках родина переїхала до слободи Закотна, де їхні нащадки живуть аж донині. Там же близько 1791 року померли мати Федора Анастасія Михайлівна та перша дружина Дар'я. Але вже через кілька місяців Федір одружився з Уляною Єфимівною (бл. 1755 р.н.), від якої у нього народилися діти: Іоанн, Михайло (11.12.1795 р.н.), Павло (бл. 1797 р.н.), Олексій (13.03.1799 р.н.) та Марія (бл. 1803 р.н.) [8, арк. 617; 9, арк. 226; 10, арк. 124 зв.–125; 11, арк. 138]. Усього у Федора Яковича Шишкіна було 12 дітей від двох дружин: 9 синів і 3 дочки.

Старша дочка Ганна Федорівна Шишкіна вийшла заміж за Григорія Ємельяновича Леверінова 19 січня 1790 р. [12, арк. 20]. Вдалося дізнатися імена трьох дітей: 21.07.1791 р. народився син Семен, 28.06.1793 р. – син Іоанн, 16.03.1795 р. – дочка Марія [13, арк. 161; 14, арк. 208 зв.; 15, арк. 20 зв.]. Останні двоє народилися вже в Біловодську, куди, судячи з усього, у 1792 році переїхала молода сім'я. Стефан та Лаврентій Феодоровичі Шишкіни в 1816 році покинули Закотне та переїхали до Білолуцька, там з цього часу з'являється своя родинна гілка, представники якої зустрічаються в документах ХХ століття [16, арк. 282 зв. – 283]. У Стефана була дружина Євдокія (1791 – 22.02.1813) та дочка

Ганна (08.01.1813–24.01.1813) [17, арк.383]. У Лаврентія була дружина Настасія (бл. 1786 р.н.) та діти Василь (бл. 1810 р.н.), Іоанн (бл. 1812 р.н.), Уляна (бл. 1814 р.н.) та Григорій (23.01.1816 р.н.) [18, арк. 760]. Василь Лаврентійович, у свою чергу, одружився 27 березня 1830 року з дівчиною Ганною, дочкою військового мешканця слободи Закотна Івана Павловича Котлярова (бл. 1777 р.н.) [19, арк. 673 зв.]. Іоанн Федорович разом із сином Сафроном (бл. 1808 р.н.) виїхав у с. Лозове [20, арк. 284]. Про долю Олексія, Олександра, Марії та Євдокії невідомо. Можливо, що Марія та Євдокія вийшли заміж, а Олексій та Олександр переїхали до Шульгинки або в інші місця. У слободі Закотна залишилися сини Федора Якович Андрій, Василь, Михайло та Павло.

8 лютого 1797 року Андрій Федорович Шишкін одружився з Софією Гаврилівною (нар. бл. 1778 р.), уродженкою села Сватова Лучка [21, арк. 82]. У них народилися син Іоанн (17.01.1799 р.н.) та дочки Марія (1812 р.н.), Феодосія (1814 р.н.) і Прасков'я (27.09.1815 р.н.). Згідно з переписом населення слободи Закотної за 1835 рік у Івана Андрійовича була дружина Євдокія, дочка Євдокія (бл. 1826 р.н.) та сини Іван (1822 р.н.) і Федір (1828 р.н.). А сам Іван Андрійович, як і його батько, на той час уже помер. У Василя Федоровича Шишкіна була дружина Марина Василівна (1790 р.н.) та діти Марва (1811 р.н.), Петро (11.01.1813 – 1814), Василь (1814 р.н.), Федір (бл. 1818 р.н.), Іоанн (бл. 1823 р.н.), Михайло (бл. 1824 р.н.), Матрона (бл. 1825 р.н.), Ксенія (бл. 1827 р.н.) та Андрій (бл. 1833 р.н.). У Михайла Федоровича було дві дружини. Від першої, Марви (Марії) Василівни, народився син Іоанн (13.07.1815), який помер немовлям. Від другої дружини, Євдокії Семенівни, на світ з'явилися Іоанн (бл. 1821 р.н.), Віктор (1824 р.н.), Любов (бл. 1828 р.н.), Федір (бл. 1829 р.н.), Василь (07.03.1830 р.н.), Домна (бл. 1833 р.н.) та Данило (бл. 1833 р.н.). У Павла Федоровича була дружина Євдокія (1801 р.н.) та дочка Матрона (1832 р.н.) [22, арк. 33, 36, 62, 63].

У 1825 році південну частину Слобідсько-Української (Харківської) губернії зайняла 2-га кірасирська дивізія, що складалася з чотирьох полків. На території Новопсковщини розташувався Псковський кірасирський полк, який утворив

округ, що складався зі слобід, розташованих вздовж річки Айдар вище Старобільська: Закотна та Булавинівка, Осінова, Новозакам'янка, Нова Росош, Донцівка та Кам'янка з належними їм хуторами. Шишкіни (Шишки) були приписані до 1-го взводу 2-го ескадрону Псковського кірасирського полку. Згідно з сімейною легендою, Шишкіни (Шишки) у слободі Закотне аж до початку XX століття були ковалями.

Завдяки відомостям, отриманим у Державному архіві Харківської області, сповідним відомостям Преображенської та Покровської церков за 1860 р. та 1870 р., можна з точністю визначити, хто з нащадків Федора Яковича Шишкіна проживав у зазначений час у слободах Закотна та Білолуцьк Старобільського повіту. У Закотній все ще мешкали: Павло Федорович Шишка з дружиною Євдокією; Іван Іванович Шишка з дружиною Матроною Саввичною; Василь Михайлович Шишка з дружиною Марією Трофимівною Комісаренко та дітьми Яковом, Єфимом, Прокоп'єм, Данилом, Іваном та Агафією; Іван Васильович Шишка з дружиною Анною Афанасіївною та дітьми Воніфатієм, Катериною, Марфою, Тимофієм і Мінадорою; Федір Васильович Шишка з дружиною Уляною Макарівною та синами Євсеем і Олександром; Федір Михайлович Шишка з дружиною Оленою Павлівною та дочкою Євдокією; Іван Михайлович Шишка з Єлизаветою та дітьми Єлизаветою, Ксенією, Агрипіною, Катериною, Марком і Тетяною; Данило Михайлович Шишка з дружиною Акіліною Мартинівною та сином Терентієм; Василь Федорович із синами Михайлом (у нього дружина Катерина Олексіївна та діти Федір, Євдокія, Марія, Олена) та Андрієм (у нього дружина Тетяна та діти Глікерія і Пелагея) [23, арк. 2186, 2215, 2232, 2251, 2252; 24, арк. 1090, 1127, 1143, 1156, 1188, 1199, 1189, 1200]. У Білолуцьку мешкали рідні брати Степан та Григорій Лаврентійовичі Шишкіни. У Степана була дружина Меланія Михайлівна та діти: Григорій, Іван, Костянтин, Тетяна. У його брата була дружина Єлизавета Андріївна та дочки Матрона, Агрипіна, Олена, Параскева [25, арк. 644]. Іван Лаврентійович Шишкін із дружиною Анастасією Дмитрівною переїхали не пізніше 1858 року до Ново-Пскова [26, арк. 355].

Серед мешканців Старобільського повіту, носіїв прізвищ Шишка, Шишков та Шишкін, вдалося виявити учасників Першої

світової війни: Семен Федорович Шишкін, Стефан Калістратович Шишкін, Григорій Якович Шишкін, Дмитро Федорович Шишкін, Дмитро Прокопович Шишкін, Григорій Артамонович Шишкін, Петро Аристархович Шишкін, Георгій Євсейович Шишка, Єгор Євсейович Шишка, Василь Васильович Шишка, Іван Терентійович Шишка, Гавриїл Вонифатійович Шишка, Єлисей Данилович Шишка, Іван Шишко, Павло Платонович Шишко, Григорій Якович Шишков, Іван Терентійович Шишков, Філімон Дмитрович Шишаков [27, с. 178–182].

Достовірних відомостей про участь Шишка-Шишкіних у революційних подіях початку XX століття немає. Зі сімейних спогадів нащадків Костянтина Степановича Шишкіна з Білолуцька відомо, що двох синів їхнього прадіда, Костянтина Костянтиновича та Андрія Костянтиновича, під час відступу «білі» насильно мобілізували, і більше про них не було жодних звісток. У ЦДАВО зберігається прохання селянина слободи Закотна Марка Івановича Шишки про звільнення від мобілізації до Добровольчої армії його сина Павла та відмова у цій справі від начальника Старобільського повітового управління з військової повинності [28, арк. 468–469; 29, арк. 180 зв.]. Достеменно невідомо, чи брав участь Павло Маркович, 1893 р.н., у війні на боці «білих», але 28 грудня 1937 року «трійкою» УНКВС по Донецькій обл. він був засуджений до 10 р. позбавлення волі. Реабілітований у 1989 році [30, с. 627]. У згаданому архіві, у списку мешканців села Закотне, які отримали вільну землю для посіву на літо 1920 року, значиться Філіп Шишка [31, арк. 121]. У науковій літературі є відомості про те, що Н. К. Шишка у 1921 році став першим головою комітету бідноти села Закотне, але того ж року загинув [32, с. 504].

Трагічні події 1930-х років також не оминули родину Шишка. За спогадами уродженця села Закотне Івана Даниловича Шишки (Шишкіна), сина Данила Васильовича та Варвари Данилівни, їх позбавили будинку, де їхня родина проживала понад 130 років, а потім вислали із Закотного до Марківського району [27, с. 26]. Завдяки свідцтву про народження Ганни Іванівни Шишкіної (14.04.1937), дочки Івана Даниловича, вдалося встановити точне місце – це хутір Крейдяне, неподалік від с. Караван-Солодкий [27, с. 213]. Там вони кілька років

проживали в землянці. Додому їм повернутися не дозволили, але в 1939 році виділили будинок у с. Писарівка Новопсковського району. Втім, це був навіть не будинок, а щось на зразок сараю, також відібраного у колишніх власників. Новий будинок було побудовано Іваном Даниловичем та його дітьми лише в 1970-ті роки. Іван Данилович приїхав до Писарівки разом із мамою Варварою, дружиною Федорою Харплампіївною Івченко та дітьми Василем, Степаном (07.01.1924), Катериною (07.12.1927), Михайлом (20.09.1929), Дмитром (17.01.1935) та Ганною (14.04.1937 р.). 14 січня 1940 р. народилася також дочка Ліда [33, арк. 29].

Про долю його батька Данила Васильовича Шишки нічого не відомо— ні коли він помер, ні де його могила, ні що з ним сталося після розкуркулення. Але примітно, що ця трагедія торкнулася й родини Шишкіних із Білолуцька, куди в 1816 році із Закотного переселилися їхні предки. Досі невідомо про час і місце загибелі троюрідного брата Данила Костянтина Степановича Шишкіна, але вже в 30-х роках його діти Олексій, Іван, Єфросинія Полякова (1897 р.н.) та Анна Обиденникова (16.02.1903 р.н.) опинилися в Донецькій області й більше до Білолуцька не поверталися. Там залишився лише один із синів Олексій Костянтинович, у якого 06.12.1936 р. народився син Анатолій. Також під час Голодомору, у с. Закотне 1 грудня 1933 року помер племінник Данила та Костянтина Олексій Тимофійович Шишка (1904 р.н.), син Тимофія Івановича; 25 березня 1933 року помер їхній двоюрідний брат Єлисей Данилович Шишка, син Данила Михайловича [34, с. 278-285]. У списках репресованих і згодом реабілітованих значаться мешканці села Боровеньки Кременського району: Шишкін Сергій Аристархович, Шишкін Стефан Аристархович, Шишкін Сергій Стефанович та Шишкін Іван Макарович [30, с. 627].

У Другій світовій війні брали участь щонайменше 66 мешканців Луганщини з прізвищами Шишка, Шишкін та Шишко. З них 11 загинули, а 14 зникли безвісти [27, с. 185–194]. За даними Всеукраїнського перепису, на початку ХХІ століття на території України, переважно в Сєверодонецьку, Старобільському та Новопсковському районах Луганської

області, проживало 27 представників розглянутих прізвищ, уродженців села Закотне [27, с. 194–195].

Таким чином, у ході дослідження було проаналізовано цілий комплекс письмових та усних джерел, що дозволило не тільки детально розглянути долі корінних жителів Луганщини, простежити родовід родини Шишка та Шишкіних від заселення краю у XVIII столітті до наших днів, а й доповнити наявну інформацію про трагічні події XX століття на Слобожанщині та в Україні загалом.

Джерела та література

1. Сповідна відомість Покровської церкви слободи Старої Білої за 1764 р. *Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК)*. Ф. 1979. Оп. 1. Спр. 78. **2. Сповідна** відомість Покровської церкви слободи Старої Білої за 1768 р. *ЦДІАК*. Ф. 1979. Оп. 1. Спр. 63. **3. Сповідна** відомість Покровської церкви слободи Старої Білої за 1780 р. *ЦДІАК*. Ф. 1980. Оп. 1. Спр. 1. **4. Сказочные** казаки на Дону. Переселение на Терек сказочных и волгских казаков XVIII век: материалы по истории и генеалогии казачества. Вып. IX / Авт.-сост. В.А. Гусев. Волгоград: Панорама, 2014. 279 с. **5. Сповідна** відомість Покровської церкви слободи Старої Білої за 1784 р. *ЦДІАК*. Ф. 1980. Оп. 1. Спр. 10. **6. Сповідна** відомість Миколаївської церкви слободи Закотної за 1787 р. *ЦДІАК*. Ф. 1980. Оп. 1. Спр. 17. **7. Метрична** книга Покровської церкви слободи Старої Білої за 1783 р. *ЦДІАК*. Ф. 1980. Оп. 1. Спр. 11. **8. Сповідна** відомість Миколаївської церкви слободи Закотна за 1792 р. *ЦДІАК*. Ф. 1980. Оп. 1. Спр. 32. **9. Метрична** книга Миколаївської церкви слободи Закотна за 1795 р. *ЦДІАК*. Ф. 1980. Оп. 1. Спр. 34. **10. Метрична** книга Преображенської церкви слободи Закотна за 1799 р. *ЦДІАК*. Ф. 1991. Оп. 1. Спр. 72. **11. Сповідна** відомість Миколаївської церкви слободи Закотна за 1799 р. *ЦДІАК*. Ф. 1980. Оп. 1. Спр. 51А. **12. Метрична** книга Миколаївської церкви слободи Закотна за 1790 р. *ЦДІАК*. Ф. 1980. Оп. 1. Спр. 23. **13. Метрична** книга Миколаївської церкви слободи Закотна за 1791 р. *ЦДІАК*. Ф. 1980. Оп. 1. Спр. 30. **14. Метрична** книга Миколаївської церкви міста Біловодська за 1793 р. *ЦДІАК*. Ф. 1980. Оп. 1. Спр. 34. **15. Метрична** книга Миколаївської церкви міста Біловодська за 1795 р. *ЦДІАК*.

Ф. 1980. Оп. 1. Спр. 41. **16. Ревізька** казка села Закотна Старобельського повіту за 1816 р. *ДАХО*. Ф. 31. Оп. 141. Спр. 188. **17. Метрична** книга Покровської церкви села Білолуцьк за 1813 р. *Державний архів Харківської області (ДАХО)*. Ф. 40. Оп. 110. Спр. 422. **18. Метрична** книга Преображенської церкви сл. Закотна за 1816 р. *ДАХО*. Ф. 40. Оп. 110. Спр. 424. **19. Метрична** книга Преображенської церкви сл. Закотна за 1830 р. *ДАХО*. Ф. 40. Оп. 110. Спр. 602. **20. Ревізька** казка с. Лозове за 1858 р. *ДАХО*. Ф. 31. Оп. 141. Спр. 509. **21. Метрична** книга Успенської церкви слободи Сватова Лучка за 1797 р. *ЦДІАК*. Ф. 1991. Оп. 1. Спр. 64. **22. Сімейний** перепис слободи Закотна Старобельського повіту за 1835 р. *ЦДІАК*. Ф. 1355. Оп. 1. Спр. 137. **23. Сповідна** відомість Преображенської церкви слободи Закотна за 1860 р. *ДАХО*. Ф. 40. Оп. 110. Спр. 876. **24. Сповідна** відомість Преображенської церкви слободи Закотна за 1870 р. *ДАХО*. Ф. 40. Оп. 110. Спр. 875. **25. Сповідна** відомість Покровської церкви слободи Білолуцька за 1870 р. *ДАХО*. Ф. 40. Оп. 110. Спр. 875. **26. Ревізька** казка с. Ново-Псков за 1858 р. *ДАХО*. Ф. 31. Оп. 141. Спр. 509. Арк. 355. **27. Шишка Е. А.** История моей семьи. Генеалогическое и краеведческое исследование. Щецин: Books Factory, 2025. 1058 с. **28. Прохання** селянина слободи Закотна Марка Івановича Шишки про звільнення від мобілізації його сина Павла. 5.11.1919 р. *Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО)*. Ф. 1339. Оп. 1. Спр. 94. **29. Відмова** у проханні селянина слободи Закотна Марка Івановича Шишки про звільнення від мобілізації його сина Павла. 23.10.1919 р. *ЦДАВО*. Ф. 1339. Оп. 1. Спр. 100. **30. Реабілітовані** історією: У двадцяти семи томах. Луганська область: У 3 кн. / Головна редколегія (голова П. Т. Тронько, заступники голови О. П. Реєнт, Ю. З. Данилюк та ін.); редколегія тому (голова В. М. Голенко, заступник голови В. В. Михайличенко та ін.). Кн. 3. Луганськ, 2008. С. 627. **31. Список** мешканців села Закотне, які отримали вільну землю для посіву на літо 1920 року. *ЦДАВО*. Ф. 1339. Оп. 1. Спр. 13. **32. Рунов В. А.** Новопсков и его окрестности. М.: «Ист-факт», 2002. 592 с. **33. Книга** державної реєстрації актів цивільного стану про народження Писарівської сільської ради 1 січня – 30 грудня 1940 р. *Державний архів Луганської області*

(ДАЛО). Ф. Р-303. Оп. 13. Спр. 24. Т. 5. **34. Михайличенко В. В.,** Борзенко М. О., Жигальцева В. Л. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні. Луганська область. Луганськ : Янтар, 2008. 916 с.

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧІ РОЗВІДКИ ІНШИХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Н. А. Багнюк

(ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»)

Соціокультурні тенденції

розвитку освіти в Кременці у міжвоєнну добу

Внаслідок підписання Ризького мирного договору м. Кременець, як і значна частина західноукраїнських земель, увійшов до складу Другої Речі Посполитої, що докорінно змінило вектори розвитку більшості сфер тогочасного суспільства, зокрема й освіти. Молода польська держава покладала на освіту великі надії, передусім як на стратегічний інструмент виховання нової генерації поляків. Однак така централізована політика ідеологічної уніфікації часто ігнорувала реальні запити поліетнічного населення відродженої польської державності. Кременець, з його значною часткою національних меншин, став яскравим прикладом суперечливого впровадження освітніх реформ, де державні асиміляційні інтереси зіткнулися з прагненням місцевої громади до збереження власної ідентичності.

Метою дослідження є аналіз соціокультурних тенденцій розвитку освіти в Кременці у міжвоєнний період в контексті освітньої політики Другої Речі Посполитої.

Місто Кременець (зараз Тернопільська обл.) здавна вважалося важливим осередком освіти та науки на західноукраїнських землях. Зокрема, упродовж першої половини ХІХ ст. Кременець часто називали «Волинськими Афінами», що підкреслювало його роль як інтелектуального центру регіону. Ця історична спадковість значною мірою вплинула на подальший розвиток міста.

На початок ХХ ст. освітню мережу міста, що на той момент перебувало у складі Російської імперії складали: Волинська духовна семінарія (виїхала у 1902 р.), жіноче єпархіальне училище, чоловіче духовне училище, комерційне училище, два однокласні міські училища, приватна жіноча гімназія, а також початкові школи [1, с. 109]. Українська революція 1917–1921 рр.

значною мірою вплинула на культурно-освітнє життя на українських землях. Влітку 1918 року гетьманською адміністрацією у Кременці було відкрито Українську гімназію ім. І. Степенка (на честь міністра освіти УНР). Це було знаковою подією, адже до цього впродовж кількох століть у місті не було навчального закладу з рідною мовою викладання. Разом із цим у тому ж 1918 році було відкрито Кременецьку духовну православну семінарію – єдиний український духовний заклад освіти на теренах Кременеччини.

У ході визвольних змагань, Кременець часто переходив «з рук у руки» між протиборчими сторонами (загалом 7 разів). Очевидно, це позначилося й на культурно-освітньому житті міста. Восени 1920 року Кременець остаточно зайняли польські війська. 18 березня 1921 року за Ризьким мирним договором українські землі вчергове було перекроєно. Кременець увійшов у складі Волинського воєводства до Другої Речі Посполитої. Згідно з переписом того ж 1921 року населення міста складало 17 086 осіб. Звернемо увагу на диференціацію населення міста за національною приналежністю: українці становили більшість – 47,5%, на другому місці були євреї – 34,5 %, поляки – 12%, росіяни – 4,5% та ін [1, с. 119].

Важливе значення для відродженої польської держави мала освіта. У цьому контексті необхідно охарактеризувати загальні тенденції організації та розвитку системи освіти у Другій Речі Посполитій. Своєрідною першочерговою основою цієї галузі був проєкт, запропонований ще у 1918 році К. Праусом. Ключовими його ідеями були, зокрема, загальнодоступність освіти для усіх соціальних верств, що включало безоплатність освіти, а також можливість для учнів після отримання обов'язкової семирічної базової освіти вступити у вищі навчальні заклади. Однак на той момент реалізувати положення проєкту було фактично нереально у зв'язку з активними бойовими діями. У лютому 1919 року польською владою було створено Освітню комісію, що почала активно займатися проблемою організації шкільництва. Зокрема, було прийнято декрет «Про шкільний обов'язок», який передбачав обов'язкову освіту для дітей віком від 7 до 14 років, відкриття мережі шкіл, де на 1 гміну передбачався 1 навчальний заклад при умові наявності 40 учнів [5, с. 196]. Часто одна школа

обслуговувала одразу кілька гмін, що пояснюється малою кількістю педагогічних кадрів. Для подолання кадрового дефіциту, було прийнято Декрет про підготовку вчителів загальних шкіл, що передбачав 5-річне навчання для молоді у вчительських семінаріях, однак на ділі ці фахові заклади освіти не встигали підготувати відповідні кадри [3, с. 38–39].

Спроба своєрідного оформлення системи освіти була здійснена у ході роботи так званого Вчительського сейму у квітні 1919 р. Зокрема, було ухвалено таку структуру: дошкільне виховання, загальноосвітні, середні, фахові школи, учительські семінарії, заклади підвищення кваліфікації учителів. Положення Конституції Другої Речі Посполитої від 1921 року закріплювали загальнообов'язкове семирічне навчання для громадян держави.

Однак за тезою «доступності», освіта приховувала чіткий політичний підтекст: школи виступали не лише осередками знань, а й важливими осередками пропольського патріотичного виховання. Лише за два місяці після підписання Ризького миру, 21 травня 1921 року волинський воєвода Ян Кжаковський видав наказ, що став основою для системного переслідування української мови. Документ воєводи охоплював усі ключові інструменти державного та суспільного впливу. Його дія поширювалася на навчальні заклади, державні установи та громадські організації воєводства. Основними положеннями стали: заборона використання української мови в офіційному діловодстві всіх адміністративних установ воєводства, витіснення української мови з освітнього процесу, обмеження доступу до державної служби для осіб, які не володіли польською мовою або ідентифікували себе як українці, заборона на використання української мови під час проведення засідань урядових установ та судових процесів [4].

Найбільш болючим ударом стала реформа освіти. До 1921 року на Волині ще існували залишки українського шкільництва, створені в період української державності. Наказ Кжаковського запустив процес їхньої повної ліквідації. Вже станом на 1 січня 1923 року на всій території воєводства не залишилося жодної державної україномовної середньої школи. Непольські заклади освіти ліквідовували, перетворювали на двомовні (утраквістичні), або ж, у доволі рідкісних випадках,

позбавляли статусу державних і перетворювали на приватні (такі були лише у Кременці та Ковелі).

Кременець відіграв важливе ідеологічне значення, передусім як своєрідний «локус пам'яті». 27 травня 1920 року було видано наказ про організацію Кременецького ліцею як спадкоємця «Волинських Афін» першої третини XIX ст. [5, с. 321]. Окрім подолання неписьменності місцевого населення, це був чіткий приклад підтримки урядом Другої Речі Посполитої політики колонізації освіти та культурної асиміляції населення, адже з початком організації ліцею державного статусу було позбавлено Українську гімназію ім. І. Стешенка.

Поглиблення цієї проблеми відбулося зі становленням санаційного режиму. У 1927 році було ухвалено «Закон про організацію шкільництва», що мав на меті довершити систематизацію освіти. За проектом передбачалося встановлення 4-рівневої освіти: дошкільної, загальноосвітньої, загальноосвітньої професійної та вищої. Однак спроби реформування освіти наприкінці 1920-х років мали фрагментарний характер. Основною проблемою залишалася відсутність єдиної вертикалі між початковою та середньою школою, через що освіта для широких верств населення, особливо на «східних кресах», залишалася тупиковою і не давала можливості для подальшого навчання [3, с. 45].

Окрім організаційного хаосу, реформи 1927 року не містили чіткої ідеологічної доктрини, якої вимагав режим Санації після 1926 року для консолідації суспільства. Це призвело до необхідності радикальної уніфікації системи у 1932 році (реформа Я. Єнджеєвича), яка запровадила жорстку централізацію, єдині стандарти навчання та концепцію «державного виховання» як інструмент нівелювання національних і соціальних відмінностей.

У контексті досліджуваного Кременця станом на початок 1930-х років, кількість населення міста становив 19 997 осіб з них українців – 42,5%, поляків – 15,5%. Зауважимо, що освітня мережа Кременецького повіту (гміни) становила 172 заклади початкової освіти, 15 семирічних шкіл, 1 приватна гімназія (українська), Кременецький ліцей та його філії (учительська семінарія, гімназія ім. Т. Чацького, середня рільничо-лісівнича

школа у с. Білокриниця, технічно-ремісничі школи у Вишнівці та Смизі, а також дитсадок) [1, с. 121]. В свою чергу, лише у 98 школах викладалася русинська мова як навчальна дисципліна, утравквістичних закладів освіти було 45, і лише 1 приватна гімназія з суто українською мовою навчання. Також до 1939 року функціонувала Кременецька українська православна духовна семінарія та низка єврейських шкіл. Таким чином, потреби в галузі освіти близько 8499 осіб (станом на 1931 р.) українського населення міста, мала вирішити одна українська гімназія, яка втратила статус державної й водночас назву ім. І. Стеценка. Подібні негативні тенденції спостерігалися по усій Волині, що цілком очевидно віддзеркалилося у статистиці, з якої дізнаємося про понад 74% неграмотного населення.

Дещо компенсувало негативну динаміку діяльність Товариства «Просвіта». Члени товариства докладали чималих зусиль для збереження української ідентичності, організовували читальні, друкарні та книгарні, створювали культурно-мистецькі об'єднання. Окрім цього, кременецький осередок «Просвіти» активно збирав кошти на спорудження української народної школи (яку вдалося відкрити лише у 1939 році за три роки після розпуску організації польською владою) [1, с. 126]. Українське культурно-освітнє життя підтримувалося за рахунок підпільної роботи численних гуртків, що діяли у місті.

У 1930-х роках польська влада провела на західноукраїнських землях каральну акцію, відому як «пацифікація». У контексті Кременця жертвами переслідувань стали численні громадські та культурні діячі. У 1936 році було заборонено «Просвіту». За два роки після цього, у 1938 р. остаточно ліквідовано українську приватну гімназію, а також готувалося закриття духовної семінарії, що не було реалізовано у зв'язку з початком Другої світової війни.

Отже, політика Другої Речі Посполитої в галузі освіти у міжвоєнний період, попри декларовану доступність, на практиці набула виразного асиміляційного характеру, що наочно можна простежити на прикладі Кременця. У результаті впровадження реформ освітній простір міста став полем напруженої взаємодії між державною політикою колонізації та прагненням місцевого населення до збереження національно-культурної ідентичності.

Джерела та література

1. Чернихівський Г. Кременеччина від давнини до сучасності. Кременець: Папірус, 1999 р. 320 с. **2. Шліхта І.** Польська vs українська ідентичності: освітня політика у Другій Речі Посполитій і формування української нації. *Intermarum: історія, політика, культура*. 2014. № 1. С. 194–203. **3. Оболенчик Н.** Кременецький ліцей в системі освіти Другої Речі Посполитої : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Луцьк, 2006. 224 с. **4. Снайдер Т.** Нариси таємної війни. Польський художник на службі визволення Радянської України. Київ : ТАО, 2023. 400 с. **5. Скакальська І.** Польський освітньо-культурний простір у Кременці (від XIX ст. до сучасності). *Multidimensionality of Ukrainian-Polish cooperation: genesis, particularities and prospects: Scientific monograph* / eds. T. Astramovich-Leik, Ya. Turchyn, O. Horbach. Riga, Latvia : «Baltija, Publishing», 2022. P. 316–326.

О. І. Вовк

(Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна)

Живі історії порятунку культурної спадщини: з досвіду документування професійного досвіду українських пам'яткоохоронців в умовах війни

Російсько-українська війна, що увійшла у повномасштабну фазу 24 лютого 2022 р., не лише кинула виклик існуванню України як суверенної держави та поставила під загрозу фізичного знищення життя мільйонів українців, але і викликала руйнування культурної спадщини у безпрецедентних масштабах. Потенційно це веде до стирання колективної історичної пам'яті спільноти, призводить до кризи національної та культурної ідентифікації.

Повсякчасно фіксується свідоме знищення окупантами пам'яток історії і культури, архітектури, археології, містобудування, науки і техніки, монументального і садово-паркового мистецтва, архівних, музейних та бібліотечних фондів. Так, за даними Міністерства культури та інформаційної політики України, з лютого 2022 р. по квітень 2026 р. внаслідок російської агресії було пошкоджено 1723 українські пам'ятки, у тому числі 159 національного значення, 1403 місцевого значення та

161 щойно виявлену. 518 пам'яток повністю знищено. Внаслідок бойових дій пошкоджено 2524 українських заклади культури, з них 518 повністю знищено [1]. Всі ці факти дають підстави говорити про прояви культурного геноциду, який зараз відбувається на території України.

Нині існує ціла низка проєктів та ініціатив, спрямованих на порятунок української історико-культурної спадщини. Їх реалізація дає змогу забезпечити від руйнування об'єкти рухомої та нерухомої культурної спадщини та стабілізувати ті, що зазнали пошкоджень; сприяти діджиталізації архівних, музейних та бібліотечних колекцій, завдяки чому поповнюються електронні фонди користування і страхові; забезпечувати трансфер пам'яткоохоронних знань і технологій шляхом надання консультативної та інформаційної допомоги; відстоювати інтереси України у сфері дотримання міжнародного пам'яткоохоронного законодавства тощо [див., наприклад: 2 та ін.]. Водночас вивчення українського досвіду порятунку спадщини в екстремальних умовах дозволяє удосконалити алгоритми планових та ургентних алгоритмів з охорони пам'яток [див., наприклад: 3 та ін.].

Не менш важливим напрямом є накопичення та збереження масиву історичних джерел (у першу чергу усноісторичних), що відбивають реалії війни. Документування воєнного досвіду – це надзвичайно важлива справа, яка дозволяє «по гарячих слідах» зберегти пам'ять про важливі історичні події і примножити таким самим національну і світову історичну спадщину, зафіксувати для майбутніх поколінь голоси наших сучасників. У межах численних проєктів з документування російсько-української війни уже накопичений чималий пласт інтерв'ю з військовими і волонтерами, біженцями від війни і мешканцями прифронтових територій [4].

А як бути з тими, хто сам займається збереженням спадщини? Їх місія – шляхетна, здійснювана ними справа – неоціненна, але їхня роль у забезпеченні стійкості суспільства перед обличчям війни часто залишається непомітною для широкого загалу. Діяльність цих людей – стратегічно важлива, адже саме від їхньої сумлінності, вмотивованості, підготовки багато в чому залежатиме, що саме ми залишимо нащадкам, на

чому вибудовуватиметься ідентичність наступних поколінь нашої держави.

Тому видається надзвичайно важливим підсвітити персональні історії і професійні здобутки українських пам'яткоохоронців. Саме на це спрямовані проекти, реалізовані у співпраці між Центром українських студій та краєзнавства імені академіка П.Т. Тронька Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна і Центральним державним науково-технічним архівом України. Вони спрямовані на запис усноісторичних інтерв'ю з фахівцями, безпосередньо дотичними до процесів убезпечення історико-культурної спадщини в Україні під час війни, з подальшою передачею зібраних матеріалів на постійне архівне зберігання [5].

Перший проєкт «Українсько-польська співпраця з порятунку культурної спадщини в період російської військової агресії» реалізовувався у серпні – грудні 2024 р. за стипендіальної підтримки Центру діалогу імені Юліуса Мєрошевського (Польща). Мета проєкту полягала у тому, щоб зафіксувати та проаналізувати основні форми, методи та результати українсько-польської взаємодії у пам'яткоохоронній сфері після 24 лютого 2022 р. Основна увага була сфокусована на Харківщині, бо саме цей регіон зазнає найбільших руйнувань спадщини. За результатами його виконання зібрано 8 інтерв'ю, які склали окремий комплекс архівних документів у фондах ЦДНТА України [6].

Другий проєкт «Українські пам'яткоохоронці в умовах російської військової агресії: професійні досвіди, особисті історії, візії майбутнього», що розпочався у листопаді 2025 р., дістав підтримку Інституту гуманітарних наук у Відні (Австрія). Проєкт передбачає документування і дослідження професійного та особистісного досвіду українських пам'яткоохоронців в умовах російсько-української війни, а надто її повномасштабної фази. Основна увага зосереджена на діяльності фахівців з тих регіонів України, які безпосередньо наближені до зони бойового зіткнення (Харківщина, Сумщина, Чернігівщина, Херсонщина тощо).

На наше переконання, збереження думок і голосів цих людей, їх бачення ситуації, видається надзвичайно цінним не

тільки для документування подій російсько-української війни, але й для подальшої розробки ефективніших методів захисту світової спадщини в екстремальних умовах. Водночас включення зібраних матеріалів до складу Національного архівного фонду України сприятиме їх довготривалому збереженню, а відтак – і потенційному використанню прийдешніми поколіннями українських істориків та пам'яткоохоронців.

Проект реалізовано за підтримки Інституту гуманітарних наук у Відні (Institut für die Wissenschaften vom Menschen, IWM) у рамках програми Documenting Ukraine.

Джерела та література

1. Росіяни пошкодили 1723 пам'ятки культурної спадщини та 2524 об'єкти культурної інфраструктури постраждали в Україні. *Міністерство культури України*. URL: <https://mincult.gov.ua/news/rosiyany-poshkodyly-1723-pamyatky-kulturnoyi-spadshhyny-ta-2524-obyekty-kulturnoyi-infrastruktury-postrazhdaly-y-ukrayini/> (дата звернення: 02.05.2026). **2. Шрамко І.** Музей археології Каразінського університету в умовах війни: виклики та відповіді. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*. 2022. Вип. 62. С. 232–247. **3. Збереження** музейних, архівних, бібліотечних і наукових колекцій в умовах війни. Біла книга. Січень 2024 / П. Гольдін та ін. ; наук. ред. Ю. Халавка, Є. Ніколаєв. [Б.м.] : [б.в.]. 2024. 58 с. **4. Діалоги** PRO з Вікторією Кругловою. Діалоги PRO. Гостя: Ольга Вовк. Тема: «Фіксація пам'яті: важливо», 2023. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=0GfwdCPFH7Y> (дата звернення: 02.05.2026). **5. CityFace.** Інтерв'ю – Архів під час війни: документування, збереження, співпраця. Марат Балишев, 2025. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=WBlo-gjkhCQ> (дата звернення: 02.05.2026). **6. Вовк О.** Українсько-польська співпраця з порятунку культурної спадщини під час російської збройної агресії (на прикладі Харкова). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*. 2025. № 67. С. 241–267.

П. В. Ворона
(ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»)

**З історії села Денисівка –
видатні особистості української культури**

Село Денисівка, що на Лубенщині, здавна вважалося козацьким селом, де проживали люди, що шанували славу минувшину і дбали про рідну мову та культуру. Уродженцями села були, зокрема, замучений у казематах НКВД український поет-пісняр і журналіст Марко Прокопович Кожушний, українська поетеса, журналістка, краєзнавиця Таїсія Василівна Шаповаленко, відомий український мовознавець, доктор філологічних наук, професор, укладач фундаментальних словників української мови Віталій Вікторович Жайворонок [1, с. 13].

Саме в Денисівці народився видатний український народний філософ-позитивіст і просвітитель Володимир Вікторович Лесевич, що походив з козацько-старшинського роду і який 1864 року заснував першу серед сіл Лівобережжя Гетьманського краю школу з викладанням предметів українською мовою, а першого вчителя цього навчального закладу Бориса Опанасовича Шиманського пізніше заслали до Сибіру за українофільство. Уже 1884 року Володимир Лесевич збудував нове приміщення школи. На початку XX століття уже коштом земства було створено нову школу, яка називалася «земським училищем» [1, с. 13].

В. Лесевич мав знайомство та спілкування з Іваном Франком, Михайлом Грушевським, Василем Мальованим, Михайлом Драгомановим та іншими та іншими українськими діячами. А сам свої твори часто підписував псевдо «Українець» [2]. Загалом за свою проукраїнську позицію, несприйняття шовіністичної загарбницької політики росії зазнавав переслідувань, а напередодні польських подій взагалі звільнився з армії, хоча мав освіту Петербурзького інженерного училища та Академії Генерального штабу.

Історія життя Володимира Лесевича вражає. У 1856–1859 рр. він служив офіцером у 1-му Кавказькому саперному

батальйоні, брав участь у боях із горцями, згадував їхню сміливість і самопожертву у боротьбі за свою незалежність [2].

За підозрою у зв'язках із народниками В. Лесевич був заарештований 3 квітня 1879 року і адміністративно висланий до Сибіру (Єнісейськ, Красноярськ), де перебував близько трьох років; від 1881 року – під наглядом на Кавказі, від 1882 року – в Полтаві, а в 1885–1888 роках – у Твері. Цікавився народною творчістю, збирав матеріали для дослідження з фольклору. У березні 1901 року за підписання звернення з протестом проти побиття студентів і літераторів на Казанській площі у Санкт-Петербурзі був заарештований і висланий до Полтави з північної столиці російської імперії [2].

Володимир Вікторович Лесевич був дійсним членом Наукового товариства імені Тараса Шевченка, якому наприкінці життя заповів всю свою бібліотеку. *«Він надавав фінансову підтримку видавничим заходам Драгоманова у Женеві та галицьких радикалів у Львові, публікував у російській пресі статті на захист української мови, а 1877 року надрукував в одному мадридському журналі переклади віршів Шевченка іспанською мовою»* [3].

Лесевич організував у Санкт-Петербурзі товариство вивчення етнографії та історії України. Планував створити благодійне Товариство для видання корисних книг українською мовою. 1900 року в 11–12-му номерах журналу «Русская мысль» опублікував статтю «Всемирный язык и народные языки», у якій відстоював тезу про рівноправність національних мов і у зв'язку з цим доводив необхідність здійснення освітнього процесу для кожного народу рідною мовою. Цікавився народною творчістю, збирав матеріали для праці з фольклору, але вона залишилась незавершеною після його смерті [2].

З ім'ям Володимира Вікторовича Лесевича пов'язана з'ява на літературному обрії збірки народних казок Родіона Чмихала, який народився 1830 року в Денисівці Лубенського повіту Полтавської губернії [4, с. 177]. Записані В. Лесевичем від Р. Чмихала сімдесят два усні прозові твори були опубліковані в 14-му томі «Етнографічного збірника» Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка у Львові. Він сам написав передмову до цієї збірки [4, с. 178].

Під час публікації тексти Р. Чмихала були поділені на дві частини: 1) казки (37 текстів), 2) легенди, новели, анекдоти (35 текстів). Така класифікація була умовною, бо до казок було зараховано оповідання, перекази, а до легенд та анекдотів – казки, перекази тощо. В. Подрига запропонував їх поділ на дві групи: казкову (геройко-фантастичні (чарівні) казки, соціально-побутові (новелістичні) казки) та неказкову прозу (перекази, легенди) [4, с. 178]. *«У творах, записаних від Родіона Чмихала, розкривається хліборобський світогляд українців, що знайшов свою словесну матеріалізацію в оповідах про родинне життя, народження дітей, їхнє зростання, пошлюблення, працю, примноження статків у законний спосіб та нечесним шляхом. У більшості казок, переказів утілено звичаї нашого народу: персонажі вітаються один з одним, виявляють гостинність, зокрема пригощають подорожніх, залишають у своїх домівках на ніч, допомагають чим можуть»* [4, с. 179].

Про життя Родіона Чмихала на початку ХХ століття майже нічого не відомо, але він дожив до глибокої старості. Володимир Леонтович у повісті «Ворохобня» (1930) створив образ діда Стукала, прототипом якого був Родіон Чмихало [4, с. 180].

З Денисівкою пов'язана історія життя відомого вченого-медика Никона Карповича Карпінського (1745–1810), який народився у родині реєстрового козака. Навчався у Харківському колегіумі, де в той час викладав Григорій Сковорода. Згодом закінчив Санкт-Петербурзьку шпитальну школу, а у 1781 році здобув ступінь доктора медицини в Страсбурзькому університеті (Франція) [5].

«Темою докторської дисертації Никон Карпінський обрав каменерозсікання, досить широко застосовувалося тоді в провідних клініках. Продемонструвавши солідну загальномедичну ерудицію, особливо знання анатомії і тодішньої хірургії, Карпінський розібрав усі методи що застосовувалися хірургами для каменерозсікання і описав ускладнення, які могли виникати. Заперечуючи метод умоглядних суджень, він виступив за використання дослідного дослідження в медицині та хірургії. Він вказував, що тільки ті лікарі, які "намагаються з усіх сил ретельно досліджувати людський організм і знаходять сутність

хвороби, збагачують хірургію новими, більш правильними методами"» [5].

У Денисівці народився поет-пісняр «Розстріляного відродження» Марко Прокопович Кожушний. Творчу діяльність він розпочав у 1923 році. Працював у редакціях періодичних видань аграрного спрямування: газеті «Наймит», журналі «Сільськогосподарський пролетар» [6]. *«У цей період Кожушний активно працював у межах тогочасної ідеологічної парадигми. Основу його опублікованого доробку складали поезії революційної тематики, присвячені більшовицькій партії та тогочасним соціально-політичним змістам»*. Поезії та оповідання він розміщував в журналах «Молодий більшовик», «Студент революції», газеті «Комсомолец України». Видав окремо оповідання «Комсомолка Зоя» (1925) [7].

«З 1926 року належав до Всеукраїнської спілки комсомольських письменників «Молодняк». Творчості поета притаманні щирість художнього вислову, ліризм світовідчуття, пафос новотворення. Шалу комуністичних ідеалів присвячено пісні Кожушного – "Наша спілка молода...", "Сільські комунари", "Я" та ін.» [7].

Був заарештований у 1937 році в межах масових операцій НКВД СРСР проти української інтелігенції. Помер 8 жовтня 1937 року під час перебування під слідством у Києві (у джерелах також трапляється формулювання про страту). Реабілітований посмертно у 1959 році [7].

Нині постать М. Кожушного стала відомішою завдяки проєкту українського гурту «Загата», що записав пісню на основі вірша «Покотився туман...», використавши збережений в архівах оригінальний текст автора.

Постаті Марка Кожушного, Володимира Лесевича, Родіона Чмихала та Никона Карпінського були повернуті до наукового та культурного обігу завдяки дослідженням краєзнавців (зокрема Петра Довгопола та Таїсії Шаповаленко). Петро Гурійович Довгопол, колишній директор Денисівської школи, вийшовши на відпочинок (на пенсію) значну частину свого життя присвятив дослідженню Голодомору 1932–1933 рр. на Оржиччині.

Джерела та література

1. **Торчинський М. М. В. В.** Жайворонок – лексикограф, лексиколог, етнолінгвіст. Ми пам'ятаємо... : електронний лінгвомеморіальний альманах. Хмельницький, 2021. С. 12–17.
2. **Березюк Т. І.** Лесевич Володимир Вікторович. *Енциклопедія Сучасної України* / редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016, оновл. 2023. URL : <https://esu.com.ua/article-54412>.
3. **27 січня** виповнюється 165 років від народження українського філософа Володимира Лесевича. *Радіо Свобода*. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/885945.html>.
4. **Подрига В.** Штрихи до біографії оповідача з Денисівки Родіона Чмихала. *Рідний край*. 2015. № 2 (33). С. 177–180.
5. **Історія** хірургії Полтавщини. *Асоціація хірургів Полтавщини*. URL : <https://surgery.pl.ua/khirurhii-poltavshchyny/>.
6. **Цимбал Я. В.** Кожушний Марко Прокопович. *Енциклопедія Сучасної України* / редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2013. URL : <https://esu.com.ua/article-7830>.
7. **Кожушний Марко Прокопович**. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Кожушний_Марко_Прокопович.

Л. О. Гавриш

(Національний музей-заповідник
українського гончарства)

До питання історіографії збуту глиняних виробів у Київській губернії (друга половина XIX – початок XX століття)

Кустарні промисли Київської губернії, зокрема гончарний, стали об'єктом вивчення державними установами після проведених у 1860-х роках реформ. На початку XX століття активною складовою дослідницького руху стало губернське земство. Було проведено статистичні та економічні обстеження, здійснено спроби окреслити шляхи вдосконалення виробництва та вирішення нагальних потреб, зокрема, організації збуту готової продукції. Матеріали, зібрані етнографами, статистиками, геологами, друкували переважно у збірниках звітів із дослідження кустарних промислів. На сьогодні не виявлено

жодної праці, яка б повністю була присвячена особливостям збуту гончарних виробів майстрів Київської губернії у другій половині XIX – на початку XX століття. З'ясування цього питання дозволить в подальшому дати комплексну характеристику гончарному промислу Київщини в досліджуваній період.

Першим виявленим на сьогодні, дослідженням, що містить інформацію з окресленого питання, зокрема про місця збуту й асортимент гончарних виробів майстрів з деяких гончарних осередків Київщини, є праця Федора Вовка «Про сільські ярмарки і про значення їх для вивчення ремісничої і кустарної промисловості» (1874) [1]. У ній зазначено, що на ярмарок в Бориспіль глиняні вироби привезено з Микільської Слобідки. В ярмарковому асортименті були представлені «горщики, макітри, поросятники, миски, полумиски, ринки, мисочки, барильця, чайники, каганці, глечики, баньки (різних величин), свистуни та ін.» [1, с. 269]. На ярмарок у Фастові привезли гончарні вироби з Сквирського й Васильківського повітів, на Ясногородський ярмарок – з Васильківського повіту.

Дослідник порівнював ціни гончарних виробів на ярмарках в Борисполі та Фастові. Наприклад, у Фастові глечики продавали по 15 к., тоді як в Борисполі – по 8 к. [1, с. 278]. Дослідник звернув увагу, що на торгах у Фастові була велика кількість перекупок-еврейок, які привезли горщики з Василькова [1, с. 277].

У 1888–1891 роках, за дорученням Міністерства державного майна, гончарний промисел Київської губернії обстежували Федір Корольов і Микола Пономарьов. Їхні звіти, які було опубліковано 1892 року, містили побіжні згадки про ареали збуту гончарної продукції [2, 3]. Зокрема, у дослідженні Федора Корольова є інформація про місця збуту продукції гончарів Чигиринського, Черкаського, Канівського, Уманського, Сквирського, Київського повітів [2, с. 429-431]. Микола Пономарьов вказав ареали продажу для виробів з с. Романівка Уманського повіту (возили в Умань, Тальне, Херсонську губернію), с. Буда-Орловецька Черкаського повіту (місцевий збут, Городище, Сміла, Шпола, Херсонська губернія) [3, с. 345].

Про участь скупників у збуті кераміки писав Петро Олейников, який у 1899 році був відряджений Міністерством

землеробства і державного майна в Уманський і Черкаський повіти з метою обстеження гончарного промислу [4]. У звіті дослідник зазначив, що в Умані та Старосіллі (Черкаський повіт) «існують цілі десятки єврейських сімей, які виключно живуть перепродажем місцевого посуду; кажуть, що, купуючи горно за 12–14 р., вони перепродують його за 24–28 р.» [4, с. 247].

У 1900 році в 6-му томі «Звітів і обстежень по кустарній промисловості в Росії» було оприлюднено статтю професора Петра Земятченського «Гончарні глини і каолінітові утворення Київської губ.» [5]. Основу дослідження склали матеріали, зібрані вченим у 1898 році за дорученням Відділу сільської економіки і сільськогосподарської статистики Міністерства землеробства й державного майна. З-поміж іншої інформації, автору вдалося зафіксувати в с. Романівка (Уманський повіт) таку назву одиниці оптового продажу глиняного посуду, як «штука». Дослідник зазначив асортимент та вказав ареали збуту для виробів гончарів Янівки, Полуднівки, Цвітного Чигиринського повіту (місцевий збут, міста Херсонської, Таврійської, Бессарабської губерній) та Дибинців Канівського повіту (місцевий збут, деякі майстри відправляли свої вироби залізницею в Одесу) [5, с. 321, 322, 328].

У 1912 році за дорученням Губернської земської управи Микола Іонов здійснив перше ґрунтовне обстеження гончарного промислу Київської губернії. Цьому передувало збір інформації про райони поширення гончарства шляхом анкетування на основі запитальника, розробленого Відділом сільської економіки і сільськогосподарської статистики. Матеріали збирали сільські старости та добровільні кореспонденти (переважно вчителі церковно-приходських шкіл). Цього ж року працю «Гончарний промисел в Київській губернії» було опубліковано [6]. Продажу гончарних виробів автор присвятив окремий розділ «Збут виробів. Посередники. Ринки» [6, с. 56–63]. Автор з'ясував, що продаж скупникам переважав над самостійним збутом гончарів. Інформативною щодо економічної складової промислу є подана дослідником таблиця по кожному гончарному осередку губернії (зазначено кількість гончарів, кількість горнів, що кожен з них випалює за рік, загальна кількість виготовленого посуду, витрати

й валовий дохід, чистий прибуток) [6, с. 57–58]. Микола Іонов зафіксував наповнення таких одиниць лічби при оптовому продажу, як «горно» та «сотня» (для мисок) в різних гончарних осередках [6, с. 60–61]. Дослідник подав інформацію про вкладання посуду в «кучі» (спеціально облаштовані вози) для подальшого перевезення. Досить детально Микола Іонов окреслив роль скупників у процесі збуту гончарних виробів та вказав на негативний вплив посередників на розвиток промислу.

Отже, аналіз опрацьованої літератури дозволяє зробити висновок, що дослідники гончарства Київської губернії в другій половині XIX – на початку XX століття у з'ясуванні питань збуту глиняних виробів переважно звертали увагу на номенклатуру виробів, одиниці лічби при оптовому способі продажу, ареали продажу та участі в ньому посередників.

Джерела та література

1. Волков Ф. К. О сельских ярмарках и о значении их для изучения ремесленной и кустарной промышленности. *Записки Юго-западного отдела Императорского русского географического общества. За 1873 год.* К. : В типографии Императорского Университета Св. Владимира, 1874. Т. 1. С. 265–289. **2. Королев Ф. Н.** Кустарное гончарство в приднепровской части Киевской и восточной части Черниговской губерний. *Отчеты и исследования по кустарной промышленности в России.* СПб. : Типография В. Киршбаума. Т. I, 1892. С. 429–439. **3. Пономарев Н. В.** Кустарные промыслы Курской и Киевской губерний. Исследования 1889–1890 гг. *Отчеты и исследования по кустарной промышленности в России.* СПб. : Типография В. Киршбаума. Т. I, 1892. С. 317–353. **4. Олейников П. Т.** Гончарное производство в Нижегородской, Киевской и некоторых других губерниях. *Отчеты и исследования по кустарной промышленности в России.* СПб. : Типография В. Киршбаума. Т. VI, 1900. С. 223–253. **5. Земятченский П. А.** Гончарные глины и каолиновые образования Киевской губ. *Отчеты и исследования по кустарной промышленности в России.* СПб. : Типография В. Киршбаума. Т. VI, 1900. С. 308–328. **6. Ионов Н. Ф.** Гончарный промысел в Киевской губернии. *Кустарная промышленность в Киевской губернии: Итоги анкетного и местного обследования, произведенного Киевской*

губернской земской управой по поручению Губернского земского собрания. К. : тип. насл. К. Круглянского, 1912. С. 1–77.

Т. М. Дяченко

(Лубенський краєзнавчий музей
імені Гната Стеллецького)

Ця жінка вишивала Україну.

Віра Сергіївна Роїк – лубенка, вишивальниця, заслужений майстер народної творчості України, Герой України

Серед численних імен відомих людей, що народились у місті Лубни і своєю діяльністю, творчістю прославили тисячолітні Лубни, своє особливе місце для пошанування займає Віра Сергіївна Роїк. У енциклопедичних джерелах про неї читаємо: *«Віра Роїк – українська вишивальниця, заслужений майстер народної творчості України, Герой України, почесний громадянин міст Сімферополя, Лубен, Кобеляки»* [1]. Народилась майстриня 25 квітня 1911 року в місті Лубни, на Полтавщині, де вона вперше взяла до рук голку й нитку, а більш ніж півстоліття прожила в Криму, своєю творчістю й активною навчальницькою та громадською діяльністю пропагуючи на російськомовному півострові мистецтво української народної вишивки. У довіднику «Хто є хто в економіці, науці, культурі Криму» читаємо: *«В Криму вона є, по суті, найбільш*

авторитетним представником української національної культури» [2, с. 129].

Рис. 3. Віра Сергіївна Роїк

Тож про цю унікальну жінку, нашу землячку Віру Роїк, хочу розповісти у цій статті, зосередивши свою увагу саме на її зв'язках з рідними Лубнами, використовуючи перш за все спогади Віри Сергіївни, які пощастило чути і від неї самої, і викладені у книзі «Мелодії на полотні», що побачила світ за найактивнішої участі її сина Вадима Михайловича Роїка.

Завдяки феноменальній пам'яті Віри Сергіївни перед нами постають і Лубни першої половини ХХ століття, і її родовід. За розповіддю діда Онуфрія Микитовича Сосюрка (дівоче прізвище вишивальниці), їхній рід бере початок від колишнього кріпосного, який утік від панського гніту на Запорізьку Січ і як справжній козак загинув у бою з турками, а його нащадки жили в Диканьці на Полтавщині [3, с. 51]. Батько Віри, Сергій Онуфрійович Сосюрко, після закінчення школи лісоводів поїхав на роботу в Біловезьку пушу в Білорусі, але через отриману хворобу (суглобний ревматизм) пішов працювати на залізницю, отримавши призначення в Лубни [3, с. 53]. Мати, Лідія Еразмівна Яворська, була дворянського походження, а далеким предком їхнього роду був ігумен Мгарського монастиря в 1781–1785 рр., натхненник Коліївщини Мельхіседек (Матвій Карпович Значко-Яворський, син лубенського полкового осавула) [4]. Позналились молоді на балу в лубенському будинку Дворянського зібрання [3, с. 53] (будівля зберіглася, нині це будинок колишнього міськвиконкому біля входу в парк «Центральний»). Очевидно, мистецькі здібності Віра Сергіївна успадкувала від своєї матері, адже Лідія Яворська навчалась у Московському художньому училищі ім. С. Г. Строганова, із якого через матеріальні труднощі була переведена до художньо-промислової школи ім. М. В. Гоголя в Миргороді, де її вчителем був відомий художник-графік О. Г. Сластіон [3, с. 50]. Від батька Еразма Вікторовича, який рано пішов із життя, дівчині передались музичні здібності, як і він, Лідія гарно співала і грала на гітарі [3, с. 50].

Отже, у молодого подружжя 25 квітня 1911 року в Лубнах народилась донька Віра, але свідоме раннє дитинство її пройшло в Полтаві. За спогадами Віри Сергіївни, вона була дуже непосидючою, лазила по деревах і стріляла з рогатки чи лука, чубилась із хлопцями [3, с. 15]. Але оскільки родина була інтелігентною, з дворянськими коренями, Віра закінчила Полтавську Маріїнську гімназію, займалася в балетній студії. А ще у їхньому домі бували відомі люди, які на той час жили у місті: педагог-новатор Антон Макаренко, письменники Володимир Короленко, Панас Мирний [3, с. 15]. Віра Сергіївна у своїх спогадах називає Володимира Галактіоновича «хрещеним

батьком» своєї творчості. Першу сорочку вона вишила у 10 років на свій день народження [3, с. 21], а вже в 14 вишила дідусеві Онуфрію сорочку «чумачку» [3, с. 51]. В Полтаві народились молодші брати Євген та Борис. З 1923 по 1927 рік родина за місцем роботи батька проживала в Гадячі.

Рис. 4. Віра з братами Борею і Женею та нянею Улітою. 1915 р.

У 1927 році, коли Вірі виповнилось 16 років, – повернення до Лубен. Рідному місту вона присвятила окремий розділ книги «Мелодії на полотні» під назвою «Лубни моєї молодості». Віра Сергіївна повертає нас до історичного минулого нашого міста, розповідаючи про його старовинні вулиці та їх мешканців [3, с. 25–28]. Особливу увагу вона приділяє родині Полторацьких – нащадків Анни Керн, авторці прекрасних спогадів про Лубни в ХІХ столітті. Сестри Віра Павлівна та Любов Павлівна, її чоловік Микола Амвросійович Добротворський, як і будинок на посульському пагорбі, втілювали дух міста давніших часів [3, с. 25–27]. Біля будинку любила прогулюватись лубенська молодь, але, на жаль, ця одна з найцікавіших лубенських будівель була знесена нацистами в роки гітлерівської окупації.

Рис. 5. Будинок Полторацьких у Лубнах. 1930-ті роки

Як пише Віра Сергіївна у своїх спогадах, родина Сосюрко деякий час проживала саме в цьому будинку [3, с. 28]. Це був час перших закоханостей юної Віри, а в листопаді 1934 року на залізничному вокзалі в Лубнах вона познайомилась з військовим залізничником Михайлом Роїком. Як згадує Віра Сергіївна, це був «дарунок долі», і вже на початку 1935 року молоді люди одружились [3, с. 47]. А в 1938 році у них народився син Вадим, і ранні його роки пройшли саме в нашому місті. У книзі вміщено цікаве фото малого 1940 року, верхи на дерев'яному конику. Такі іграшки виготовлялись у одній з лубенських майстерень [3, с. 34].

Рис. 6. Віра і Михайло Роїк.
1935 р.

Рис. 7. Вадик Роїк.
1940 р.

В Лубнах розпочалась трудова діяльність Віри Роїк: на початку 1930-х років вона вступила у вишивальницьку артіль при райспоживспілці, вибравши справу, якій присвятила життя – вишивання. У цьому їй допомогли набуті в дитинстві уроки мами й бабусі Оксани [5, с. 3]. Працюючи надомницею, навчилася творчо переосмислювати народні візерунки, komponувати з традиційних елементів авторські роботи. У 1936 році кілька з них були представлені на Всесоюзній виставці [6].

На вулиці Українського Відродження (колишня вулиця Пушкіна) на приміщенні протитуберкульозного диспансеру 9 вересня 2013 року було відкрито меморіальну дошку на честь Віри Сергіївни Роїк, родина якої проживала в цьому будинку з 1927 по 1944 рік. У ньому зустріли гірку звістку про початок війни, про контузію, отриману Вірою під час бомбардування

міста німецькими літаками в перші воєнні місяці, звідси пішов на фронт чоловік – Михайло Стратонович Роїк. Згадуючи період гітлерівської окупації міста, Віра Сергіївна розповідає про жертвність лубенських лікарів

С. О. Тимофєєва та 3. Ю. Трохименко, які

Рис. 8. Меморіальна дошка на будинку, де жила В.С. Роїк

рятували життя полоненим червоноармійцям [7, с. 97–99]. У перші дні війни органами НКВС був заарештований батько Віри – Сергій Онуфрійович Сосюрко, який загинув у сталінських таборах, родина так і не дізналась про місце його поховання [6].

Отримана контузія вклала повну життєвих прагнень жінку спочатку в гіпсове ліжко, а потім на довгі роки закувала у спеціальний корсет. Звично правою рукою вона не могла вишивати, тому навчилась лівою, але головного заняття і захоплення не полишила [8, с. 3]. У 1944 році повернувся з фронту поранений чоловік і лікарями родині був рекомендований південніший клімат, тож із Лубен вони переїхали до Ставропольського краю. Там Віра Сергіївна відновлює освоєну в артілі техніку вишивання полтавською гладдю і хрестиком. А в 1948 році її запросили вести уроки рукоділля в школі, пізніше – гурток вишивки в Будинку піонерів. Так поряд із творчою розпочалась педагогічна діяльність В. С. Роїк, як вона писала: *«Ще до від'їзду в Крим я зрозуміла, що навчання інших людей мистецтву вишивки – це моє друге покликання»* [7, с. 107].

Отож Крим, за її ж словами, – нова ера у творчому житті. Це був 1952 рік, переїзду на сонячний півострів сприяли рекомендації лікарів і вступ сина Вадима на навчання до технікуму залізничного транспорту в Сімферополі. Надійним духовним спадком для нього був отриманий від батьків і пронесений через усе життя дух українства, збережений у російськомовному Криму. Свідченням тому, зокрема, фото

юного Вадима Роїка 1955 року у вишитій матір'ю сорочці [3, с. 95]. Сама ж Віра Сергіївна керує курсами вишивки в Будинку вчителя, проводить семінари прикладного мистецтва. Має чимало учениць, які стали її головними помічницями у створенні кримського стилю української народної вишивки: *«Участь цих вишивальниць в моїх виставках в ряді міст України і Росії сприяла визнанню Сімферополя як нового яскравого центру української народної вишивки»* [7, с. 110–112].

В. С. Роїк вела в Криму активну просвітницьку діяльність, стала засновницею музею декоративного мистецтва народних умільців, салону живопису самодільних художників Криму і школи української вишивки в Криму. Сама ж володіла 300 видами технік вишивання народів світу. Сюжети власних робіт вона не копіювала, а вигадувала самостійно, надихаючись навколишньою дійсністю. Головними властивостями її робіт є лаконічність кольору, чіткість малюнка та емоційність [1]. Виставку своїх робіт «Український рушничок» у галереї образотворчого мистецтва Лубенського краєзнавчого музею В. С. Роїк вперше представила в 1981 році, вдруге – до 1000-ліття заснування міста в 1988 році.

Рис. 9. Панно «1000 років Лубнам»

Відтоді вона стала частим і бажаним гостем нашого музею. Особливо коли син, Вадим Михайлович Роїк, пішов на

заслужений відпочинок, і вдвох із Вірою Сергіївною вони багато їздили з виставкою по Україні, заїжджаючи, якщо було по дорозі, в Лубни. В. М. Роїк – заслужений працівник транспорту України, своє життя присвятив авіації – керував будівництвом аеропортів у Сімферополі, в Гавані на Кубі [2, с. 60].

Усього було організовано більше 140 персональних виставок Віри Сергіївни Роїк, перш за все у всіх обласних центрах України, а також у Туреччині, Польщі, Болгарії, Росії. Майстриня представляла свої роботи на 287 загальних виставках в Україні, СРСР, Бельгії, Франції, Італії, Угорщині, США, Монголії, Хорватії. Її роботи зберігаються у 43 музеях різних країн світу [1]. У своїй творчості вишивальниця віддавала перевагу полтавському рушниковому шву, називала себе «кримською полтавкою». Саме нею започатковано і розвинуто кримську школу української вишивки. *«Виходячи з найпростіших елементів традиційного українського орнаменту, вона створює свої орнаментальні "симфонії" і геометричні "колірні поеми", в яких за допомогою знаків, символів висловлює враження життя, настрою і роздуму, відгукується на великі ідеї, події часу»,* – так образно говорить про творчість Віри Роїк кримський мистецтвознавець Рудольф Подуфалий [9, с. 8]. А доктор мистецтвознавства Дмитро Степовик у своїй передмові до другого видання книги «Мелодії на полотні» говорить про *«феномен Віри Роїк: творення нею синтетичного стилю вишивки», де «всі школи й осередки народної вишивки постають перед нею як своєрідний університет, в якому потенційно закладена орнаментальна «знакова система» естетики української нації»* [10, с. 6]. Любов до України закладена навіть у

Рис. 10. Віра Сергіївна з сином Вадимом, онукою Аліною та правнучкою Юлею

назвах її творчих робіт: «Свято врожаю», «Заповіт», «Буковинка», «Верб на неділя», «Зачарований півник».

Рис. 11. Панно «Свято врожаю»

Рис. 12. Панно «Заповіт»

В. С. Роїк мала звання заслуженого майстра народної творчості України, указом Президента України Віктора Ющенка до 15-ої річниці незалежності України їй було присвоєно звання Героя України. Президент вручив високу нагороду нашій землячці в резиденції «Зоря» у Форосі [5, с. 3]. Нагороджена орденом Княгині Ольги, Міжнародним орденом Миколи-Чудотворця I ступеня «За примноження добра на землі». У жовтні 2008 року взяла участь у створенні Рушника Національної Єдності, зробивши на ньому завершальні стібки [7, с. 222].

Віра Сергіївна Роїк прожила довге життя, багате на творчість і яскраві події, не доживши півроку до свого 100-річчя. Пішла в засвіти 3 жовтня 2010 року, похована в Сімферополі на кладовищі «Абдал». Біля її могили росте кущ калини як символ тієї відданості Україні, яку несла ця жінка кримській землі. Її іменем було названо одну із площ в Сімферополі, в 2012 році в Етнографічному музеї Криму відкрито Музей української вишивки імені Віри Роїк. В Лубнах також є вулиця Віри Роїк, а ще одна з лубенських гімназій носить її ім'я. Ще за життя майстриня стала добрим другом для учнів і вчителів загальноосвітньої школи № 7 (нині гімназія імені Героя України

Віри Роїк), де з ініціативи вчительки Л. В. Шуть було відкрито Музей вишивки імені Віри Роїк. У ньому поряд з її роботами експонуються вишивки лубенок, заслужених майстринь народної творчості України Ольги Закорко і Ганни Гойди. Роботи лубенських вишивальниць також були подаровані музею української вишивки імені Віри Роїк у Сімферополі.

Завершити розповідь про нашу славу майстриню хочеться рядками із присвячених їй віршів лубенських поетів. Сергій Сурмач, який нині живе в Криму, присвятив Вірі Роїк вінок сонетів «Я, Віра...»:

*як птах який співає лиш на волі,
я вишила вкраїнський хрестоцвіт* [11, с. 37].

А це рядки з вірша члена НСПУ Наталі Баклай, яка познайомилась із Вірою Сергіївною, як і С. Сурмач, під час роботи в Лубенському краєзнавчому музеї:

*Ця жінка вишиває свою мрію
Таку пречисту і святу таку:
Де Україна – в житті половіє,
Де небо над Вкраїною зоріє,
Де хліб і сіль на шитім рушнику* [12, с. 55].

Нині, коли вся Україна і наш український Крим у вогні війни, слово про нашу землячку, «кримську полтавку» Віру Роїк, особливо актуальне, і саме це ім'я, і один із найулюбленіших її символів у вишивці – півень, що передвіщає світанок – вселяють віру в те, що світло обов'язково переможе темряву, і над українською землею зійде сонце нашої перемоги і миру.

Рис. 13–14. Рушник «Мир» і панно «Світанок»

Джерела та література

1. **Роїк Віра Сергіївна.** *Вікіпедія: Вільна енциклопедія.* URL : [https://uk.wikipedia.org/wiki/Роїк Віра Сергіївна](https://uk.wikipedia.org/wiki/Роїк_Віра_Сергіївна) (Дата перегляду: 10.04.2026). 2. **Кто** есть кто в экономике, науке, культуре Крыма / Авт.-сост.: В. В. Болгов. Кн. 1. Киев : Океос Плюс, 2001. 187 с. 3. **Роик В.** Мелодии на полотне. Воспоминания. Вышивки. Отзывы. Симферополь : Крымучпедгиз, 2003. 240 с. 4. **Мельхісеек Значко-Яворський.** *Вікіпедія: Вільна енциклопедія.* URL : [https://uk.wikipedia.org/wiki/Мельхісеек Значко Яворський](https://uk.wikipedia.org/wiki/Мельхісеек_Значко_Яворський) (Дата перегляду: 10.04.2026). 5. **Логвиненко Є.** «Симфонія життя на полотні...». *Лубеничина.* 2026. № 17. 24 квітня. С. 3. 6. **1911** – народилася Віра Роїк, майстриня художньої вишивки. URL : [https://uinp.gov.ua/istorichnyy-kalendar/kviten/25/1911-narodylasya-vira-royik-maystrynya hudozhnoyi vyshyvky](https://uinp.gov.ua/istorichnyy-kalendar/kviten/25/1911-narodylasya-vira-royik-maystrynya-hudozhnoyi-vyshyvky) (Дата перегляду: 10.04.2026). 7. **Роик В.** Мелодии на полотне. Воспоминания. Вышивки. Отзывы. Симферополь : Крымучпедгиз, 2012. 445 с. 8. **Некрасова Л.** Вишивана доля кримської полтавки. *Вісник.* 2021. 21 квітня 2021. С. 3. 9. **Подуфалий Р.** Картинні образи вишивок В.С.Роїк: нотатки мистецтвознавця. *Роик В. Мелодии на полотне. Воспоминания. Вышивки. Отзывы.* Симферополь : Крымучпедгиз, 2012. С. 7–12. 10. **Степовик Д.** Віра Роїк. *Роик В. Мелодии на полотне. Воспоминания. Вышивки. Отзывы.* Симферополь : Крымучпедгиз, 2012. С. 5–6. 11. **Сурмач С. Я,** Віра... Сімферополь : Доля, 2012. 39 с. 12. **Рядки,** як візерунки рушникові : вірші, присвячені видатній майстрині української народної вишивки Вірі Сергіївні Роїк. / упоряд. В. М. Роїк. Сімферополь : Кримнацпеддержвидав, 2001. 55 с.

О. М. Карпенко

(ВСП «Фаховий коледж

ДЗ «Луганський національний університет

імені Тараса Шевченка»)

Голокост (Holocaust) ромів на Полтавщині, Луганщині і Донеччині в 1941–1943 роках

Друга світова війна привела до появи нового історичного терміну «геноцид». Саме після її подій він став досить часто використовуватися дослідниками. Під ним розуміють дії з метою

знищення повністю або частково будь-якої етнічної, релігійної чи расової групи шляхом убивства, нанесення тяжких тілесних ушкоджень і зумисного створення негативних умов життя.

Нацистський «новий порядок» однією зі своїх складових передбачав винищення «нижчих» народів. Переслідування ромів у Третьому Рейху було расово вмотивованим і являло собою невід'ємну частину загальної расової політики нацистської держави. Ці переслідування були перенесені на окуповані території [3].

Відомо, що першим законом, який прямо і безпосередньо був спрямований проти ромів, був циркуляр-розпорядження Г. Гімmlера від 8 грудня 1938 року «Про боротьбу з циганською загрозою». У ньому говорилося про *«врегулювання циганського питання, виходячи з расових принципів»* [6]. Ромське питання нацистською владою трактувалося як питання расове.

Полтавщина в період німецької окупації входила до рейхскомісаріату «Україна». На цих територіях усі роми повинні були зареєструватися. Після реєстрації їм заборонялося виїжджати за межі своєї місцевості і користуватися громадським транспортом [6].

«Циганське питання» розв'язувалося німецькими загарбниками на теренах Полтавщини фактично з першого дня встановлення окупаційного режиму. Відразу почав діяти цілий ряд обмежень для ромів, що проживали в містах: комендантська година, заборона залишати місця проживання, встановлення спеціального знака-нашивки. Хоча контролювати пересування циганських таборів німецькій адміністрації було досить складно, незважаючи на встановлені заборони. І тому відразу до ромів почали застосовуватися каральні акції. Закривали та конфісковували їхні ремісничі майстерні. Знаючи, що основним заняттям ромів була ковальська справа, їм було наказано здавати вироби із міді та цинку. Масове пограбування ромів було зафіксоване в багатьох населених пунктах Полтавщини. До цієї справи були залучені місцеві адміністрації.

Хронологія розстрілів людей ромської національності на Полтавщині бере свій початок наприкінці 1941 року. У селищі Чутове (нині Полтавський район) загарбниками була розстріляна група ромів відразу після вступу німців до названого населеного

пункту. Дослідник М. Бессонов стверджує, що це «харківські цигани». Ті, що прийшли з промислового міста з надією на порятунок та забезпечення себе продуктами харчування. Заарештованих на вантажних автомобілях вивезли на околицю міста і розстріляли в спеціально викопаному рові [3].

У Зінькові з кінця 1941 року та протягом декількох місяців 1942 року дислокувався 303-й поліцейський батальйон під командуванням майора поліції Р. Франца. У збірнику документів і матеріалів «Переслідування та вбивства ромів на теренах України у часи Другої світової війни», що вийшов у 2013 році, зазначено, що саме ця військова частина брала участь у розстрілі ромів у цьому місті навесні 1942 року. Було розстріляно 61 особу [21]. Впродовж весни вся територія Зіньківщини була «зачищена» від ромів. Старожили села Великі Павки розповідають про циганську родину Казимира Анурія Петровича, яка задовго до початку війни оселилася в цьому селі. Сам господар працював у колгоспі коло коней. Разом із дружиною виховував семеро дітей. Але циганську родину, що вела осілий спосіб життя, не оминула жорстока розправа окупантів-вандалів. У червні 1942 року вони були розстріляні на Шуп'яківському цвинтарі. Разом із родиною Казимирів було розстріляно ще 22 ні в чому не винні особи ромської національності [4].

18 травня 1942 року в селі Пироговій Левиці на Пирятинщині (нині Лубенський район) зондеркомандою «Плат» було розстріляно 163 роми. Серед розстріляних були діти, люди похилого віку, жінки [7]. Це місце стало місцем масових розстрілів для населення довоєнних Гребінківського і Пирятинського районів. Тут упродовж окупаційного періоду загарбники розстріляли близько двох з половиною тисяч осіб.

До місць масових розстрілів осіб ромської національності на Полтавщині належать також населені пункти Кобеляцького району (нині Полтавський). Документи Державного архіву Полтавської області свідчать, що в самих Кобеляках у лютому 1943 року було розстріляно 25 осіб ромської національності. І до сьогодні не відомо, чи це були кочові, чи осілі роми. Розстріляно було і 27 ромів, що проживали в селі Розсипалівка цього ж району. Але місце їх розстрілу не вдалося встановити й до нашого часу [7].

Найбільша трагедія, пов'язана із убивством ромів на теренах Полтавщини, відбулася в невеличкому селі Вільшанка, що знаходиться на відстані двох кілометрів від міста Лубни. На Лубенщині «параймос» (термін, яким пояснюється винищення осіб ромської національності) був проведений більш успішно і організовано. Розстріли ромів на лубенській землі припадають на другий період винищення впродовж 1943–1944 років [2]. Він у переважній більшості стосувався тих ромів, що вели осілий спосіб життя і займалися господарською діяльністю. Їх окупанти відносили іноді до категорії «інших» жителів.

Розправившись із лубенськими євреями і розстрілявши 16 жовтня 1941 року близько 4300 осіб у Засульському рові [5], німецькі загарбники «взялися» за ромів, що вели кочовий спосіб життя. Підступом, обманом і обіцянками про те, що роми будуть відправлені на господарські роботи, окупанти глибоко восени 1941 року вивезли групу ромів на територію військового полігону поблизу села Вільшанка і розстріляли в тирі для стрільби з гвинтівки. Факт розстрілу підтверджують вільшанські старожили Мірошниченко Володимир Михайлович, Заріпов Микола Васильович і Гава (Боженко) Марія Максимівна.

Розстріли ромів у районі навчального полігону поблизу Лубен окупанти продовжили влітку 1943 року. Харківський історик-дослідник Олександр Круглов у своїй праці «Геноцид циган в Україні в 1941–1944 роках» наводить свідчення жителя села Вільшанка Олександра Вакуленка. Нам вдалося встановити, опитуючи старожилів, факт проживання родини Вакуленків у селі в окупаційну добу. Олександр свідчив: *«...у жнива 1943 року я пас коней і бачив, як приїхало декілька машин з ромами та іншими людьми... Як завжди, за ними їхала легкова машина... Почалася дика розправа...Люди кричали, рвали на собі волосся, ховалися під машини. Потім ми, учні, пішли до могили, там була кров, валялися карти, плаття, моністо»*. Так окупанти знищили близько 250 ромів [6].

Таким чином, є всі підстави стверджувати те, що німецькі загарбники в 1941–1943 роках на Полтавщині, зокрема Лубенщині, здійснювали окупаційну політику щодо невеликого і багатостраждального народу ромської національності. Саме

роми були поставлені у безвихідь і стали безневинними жертвами жорстокого воєнного лихоліття.

Розстріли ромів на землях Луганщини мали ознаки не системних випадків, а скоріше поодиноких. Ромські родини були серед розстріляних учасників Руху Опору, партійних керівників, військовополонених і власне тих, хто ставав на шлях боротьби з окупаційною владою та не сприймав «новий» нацистський порядок.

Донецький край у питаннях геноциду ромів був серед тих регіонів, де розстріли набували системного характеру. На цьому наголошує дослідник Михайло Тяглий [7]. Відшукані ним архівні документи підтверджує і німецький дослідник Мартін Холлер. Він у своїх дослідженнях розповідає про сліди злочину німецької окупаційної влади в місті Артемівськ (нині Бахмут). Про бахмутську трагедію ромів Мартін Холлер дізнався у 2006 році від місцевої жительки в Бахмуті, де був проїздом з Ростова-на-Дону. *«У мене був контакт з мешканкою Бахмута Ларисою Литовченко через ромів, вони дали адресу, і я просто пішов туди. Її мати була однією з тих, хто пережив Голокост. І Лариса переповіла мені розповідь своєї матері про страту в Бахмуті, тож це не можна назвати "показанням свідка". Це основне, що вона розповіла мені»,* – згадує дослідник. Згідно з даними, які Мартін Холлер наводить щодо вбивства ромів у Бахмуті, *«на лівому рукаві пальт у них були білі пов'язки або намальована зірка Давида. Деякі з них були вдягнені у кольорове та яскраве вбрання, типово циганське»* [8].

Злочинні дії окупантів у Бахмуті підтверджує і О. Круглов. Він вказує, що 13 квітня 1942 року німецькі загарбники заарештували та стратили у Бахмуті ще щонайменше одну велику ромську родину з 8 людей. Ці люди жили на 1-й Лікарняній вулиці. Вона знаходилася неподалік від туберкульозного диспансеру в центрі міста [6].

Другим документально зафіксованим місцем масових розстрілів ромів на Донеччині було місто Маріуполь. У 1942 році тут зондеркоманда 10а розстріляла близько 40 ромів [7].

Ромською мовою геноцид ромів позначають різними словами: «Самударіпен» («вбивство всіх»), «Пораймос» («наруга, згвалтування»), «Калі траш» («чорний жак»). Саме це

відбулося фатального 1942 року на землях східної України. Луганщина і Донеччина стали місцями, де німецька окупаційна політика здійснювала зачистку осіб циганської національності.

Підбиваючи підсумки, необхідно зробити узагальнюючий висновок про те, що політика німецького нацистського тоталітарного режиму була спрямована на тотальне винищення національних меншин. Жорстокий терор проти мирного населення мав на меті заходи «швидкого умиротворення» і придушення будь-якого опору окупаційним військам. Роми були саме серед таких «нижчих» народів. Нині політика геноциду продовжується російськими окупаційними військами стосовно нас, українців. Колесо історії повертається. Але з цього потрібно робити правильні висновки. Час не чекає. Правда завжди є правдою!!!

Джерела та література

1. Державний архів Полтавської області (ДАПО). Ф. Р-3388. Оп. 1. Спр.1086. Арк. 1. **2. ДАПО.** Ф. Р-1876. Оп. 8. Спр. 81. Арк. 11. **3. Бессонов Н.** Геноцид цыган Украины в годы Великой Отечественной войны. *Рома в Україні. Історичний та етнокультурний розвиток циган (рома) України (XVI–XX ст.) Матеріали міжнародного круглого столу 3 листопада 2006 р.* Севастополь : Вебкр, 2006. С. 4–28. **4. Зінківщина:** історичні нариси. Історико-краєзнавче видання. Полтава: Інтеографіка, 2006. С. 227. **5. Карпенко О.** Нариси з історії Лубенського краю в період війни і окупації 1941–1943 років. Лубни: Комунальне видавництво «Лубни», 2014. С. 126–129. **6. Круглов А.** Геноцид циган в Украине в 1941–1944 гг.: статистико-региональный аспект. *Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі.* 2009. № 2 (6). С. 83–113. **7. Переслідування** та вбивства ромів на теренах України у часи Другої світової війни. Збірник документів, матеріалів та спогадів / Авт.-упор. М. Тяглий. Київ: Український центр вивчення історії Голокосту, 2013. 208 с. **8. Holler M.** Die nationalsozialistische Vernichtung der Roma in der sowjetischen und russischen Erinnerungskultur. *Der nationalsozialistische Genozid an den Roma Osteuropas: Geschichte und künstlerische Verarbeitung* / hrsg. von F. Fischer von Weikersthal, Ch. Garstka, U. Heftrich, H.-D. Löwe. Köln, 2008. S. 245–294.

О. Є. Кульбака

(Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка)

**Щодення опішнянських гончарів
під час голоду 1946–1947 років**

Повоєнний голод 1946–1947 рр. став одним із найтяжчих випробувань для населення УРСР. Хоча його масштаби були меншими за Голодомор-геноцид 1932–1933 рр., наслідки були не менш болісними. Голод охопив більшість областей України, зокрема південні та центральні регіони, і був результатом поєднання природних катастроф (сухість), соціально-економічних труднощів післявоєнного періоду та політики сталінського режиму [1]. Гончарі, як і селяни, були змушені боротися за виживання в умовах продовольчої скрути.

Після завершення Другої світової війни, особливо в умовах голоду 1946–1947 рр., гончарство для багатьох майстрів знову стало одним із основних засобів виживання. Вони поверталися до традиційних форм ремісничої праці – виготовляли на крузі посуд та ліпили свистунці, які можна було обміняти на харчі. У цей період гончарство виконувало не лише економічну, а й соціальну функцію, підтримуючи родини в умовах дефіциту продовольства та загальної розрухи [2, с. 38]. Глиняні вироби обмінювали на продукти харчування – яйця, квасолу, зерно чи крупи, або ж на полотно чи рядна, що забезпечувало мінімальні потреби сімей. Навіть пошкоджений посуд не втрачав цінності – його лагодили способом дротування, таким чином продовжуючи життєвий цикл виробів [3, с. 53]. У цих реаліях гончарям було недостатньо лише виготовляти продукцію – не менш важливим став пошук можливостей її реалізації. Задля збуту виробів і забезпечення родин харчами майстри вирушали зі своєю продукцією навіть до Білоруської РСР, де ще існувала можливість обміну виробів на харчі.

Важливим свідченням поширених у повоєнний період стратегій виживання гончарських родин є спогади опішнянської малювальниці Євдокії Варвинської (1936–2024). З її слів, 1947 р. її мати, майстриня глиняної іграшки Параска Різник (1899–1979), разом із гончарем Петром Омеляненком (1930–2010) здійснювала поїздки до Білоруської РСР, куди вони везли в клунках глиняні

свистунці, які продавали або обмінювали на зерно. Аналогічну практику застосовувала й старша сестра Євдокії – Галина (1923–1999), яка також їздила до міста Гомель (Білоруська РСР) «міняти» вироби на продовольство [4, арк. 152].

Опішнянські майстрині дрібної пластики Олександра (1921–1987) та Явдоха (1893–1953) Селюченки, незважаючи на важкі умови Другої світової війни та післявоєнного часу, продовжували займатися гончарством, виготовляючи глиняні іграшки, які збували за межами УРСР, зокрема у БРСР, у середині 1940-х рр. [5, арк. 54]. В іншому джерелі зазначено, що в поїздки вирушали не з матір'ю, а разом із подругою. У БРСР дівчата обмінювали глиняні іграшки-свистунці на продукти харчування – борошно та яйця. Дорога була небезпечною: їх пограбували бандити, які зняли з О. Селюченко чоботи. Попри це, дівчата дісталися місця призначення. У містечку Барановичі глиняні іграшки викликали великий інтерес у місцевих дітей, які наполягали, аби батьки вимінювали на них продукти. У результаті О. Селюченко вдалося обміняти вироби на дві корзини яєць, після чого вона змушена була поспіхом повертатися, усвідомлюючи обмежені можливості транспортування такої кількості харчів. Це свідчить про намагання майстрині адаптуватися до змін і зберігати власне виробництво, яке давало можливість забезпечити базові фізіологічні потреби [6, с. 397].

У роки повоєнного голоду 1946–1947 рр. деякі гончарі здійснювали поїздки до Західної України й збували або обмінювали свої глиняні вироби на продукти харчування. Одним із найяскравіших свідчень є історія опішнянської майстрині глиняної іграшки Устини Боцьви (1915–1995). Подорожі, які вона здійснювала з мішками свистунців, були надзвичайно небезпечними через діяльність банд, що нападали на потяги. Майстриня згадувала один із таких випадків: *«...мене одні викинули з вагону, де ото сходяться чашки, і хотіли зіпхати, та я ухvatилася за поручні, а жінка, яка їхала з нами, позвала на допомогу, воєнні мене і врятували. А вони (бандити) за мої клунки та полапали, а там свистунці, та й покинули... То ми тоді наміняли за свистунці і хліба, і пшона, і крупи, і мукички. Ну, а як назад їхали, все одно в однієї отняли, а були такі, що й не повертались»* [7]. Подібну стратегію використовував

опішнянський гончар Данило Важничий (1930–1975), який разом із матір'ю Марфою (1904–1959) виготовляв свистунці й здійснював поїздки до західноукраїнських регіонів, де іграшки обмінювали на хліб, крупи та інші продукти харчування [8].

Окремим трагічним свідченням є історія опішнянського гончаря Івана Горілея (1911–1985), який після повернення з війни інвалідом, займався збутом виробів. Під час однієї з поїздок до Західної України його пограбували – вкрали свистунці. Він пішов до злодіїв і сказав: *«Я старий інвалід, діти вдома голодні, а ви вкрали...»*, на що отримав відповідь: *«Діду! Ми б повернули, але вже все продали...»* [9].

У тяжкі повоєнні роки гончарі також здійснювали продаж або натуральний обмін виробів локально, не вирушаючи в далекі поїздки. У цих стратегіях масштаби переміщень обмежувалися довколишньою місцевістю або сусідніми селами. За свідченнями опішнянського гончаря Василя Омеляненка, *«ходили міняти отуди, навіть за Бухаловку, скрізь... Горшок беруть, а одсипають двічі чи раз. Тоді, в 1947-му дуже важко було – 15 рублів стакан крупи стоїв. Ми, ото, так сім'ю годували»*. Окрім натурального обміну, брати здавали свої роботи до місцевої артілі «Художній керамік» та реалізовували через приватних посередників, які вивозили вироби на продаж до інших регіонів [10, с. 42–43].

Однією зі стратегій поведінки гончарів у період голоду 1946–1947 рр. було продовження роботи в артілях. Попри загальну матеріальну скруту, саме виробництво залишалося чи не єдиним джерелом бодай мінімального заробітку та можливістю отримати продовольчу підтримку. Водночас і в межах артільної системи ситуація була складною. Через нестачу транспорту готова продукція тривалий час залежувалася на складах, що унеможливлювало своєчасну реалізацію виробів. Унаслідок цього погіршувалося фінансове становище членів артілі, затримувалася виплата заробітної плати, зростала соціальна напруга [11, арк. 16].

Показовими в цьому контексті є спогади Мотрони Назарчук (1911–2008), які яскраво відтворюють атмосферу перших повоєнних років. У листі до Олександри Селюченко (1921–1987) майстриня згадувала про святкування Міжнародного

жіночого дня на заводі: «*Колись, у перші роки після війни (ще при Середі) ми святкували Міжнародний жіночий день на заводі всі гуртом. Було голодно, але було якось весело. Варили спільний обід, і це святкування залишило згадку аж до цього часу*» [12, арк. 60].

Отже, в перші повоєнні роки гончарне виробництво розвивалося в умовах глибоких соціально-економічних трансформацій, зумовлених руйнацією господарства, дефіцитом ресурсів і нестабільністю повсякденного життя. Тимчасове пожвавлення виготовлення глиняного посуду й іграшки було наслідком не розширення ринкових механізмів, а гострої нестачі промислових товарів і необхідності задоволення базових побутових потреб населення. За цих обставин гончарство ставало важливим засобом фізичного виживання, оскільки виготовлені вироби слугували своєрідною «валютою», що дозволяла майстрам і їхнім родинам отримувати харчі та пережити голод, зокрема в роки продовольчої кризи 1946–1947 рр.

Джерела та література

1. «Голод після Перемоги»: до 75-річчя масового голоду 1946–47 років УІНП презентував історичний ролик. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/golod-pislya-peremogy-do-75-richchya-masovogo-golodu-1946-47-rokiv-uinp-prezentuvav-istorychnyy-rolyk> (дата звернення 28.03.2026). **2. Клименко О. О.** Розвиток українського гончарства в ХХ ст. *Народне мистецтво*. 2005. № 1–2. С. 38–40. **3. Істоміна Г. В.** Мистецтво народної кераміки Волині другої половини ХІХ – ХХ століть. Рівне: Волинські обереги, 2009. 232 с. **4. Щербань О. В.** Науковий проект «Гончарство Опішного в іменах його майстрів». *Національний архів українського гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства*. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 93. 159 арк. **5. Клименко О. О.** Народна кераміка Опішні (До проблеми традицій та інновацій в народних художніх промислах): дис. ... канд. мистецтв. 17.00.06. Київ, 1995. *Національний архів українського гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства*. Ф. 1. Загальний фонд. Оп. 2. Од. зб. 36/1. 189 арк. **6. Корогодський Р. М.** «Ведемо ми розмову з душею». *Українська керамологія: Національний науковий щорічник*. 2002 / за редакцією доктора історичних наук

Олеся Пошивайла. Опішне: Українське Народознавство, 2002. Кн. 2. 480 с. **7. Спогади** Раїси Ширай (1941 р. н.). Опішня, Полтавщина. 11.12.2024, 19.02.2025. *Приватний архів авторки*. **8. Спогади** Важничої Віри (1930–2018). Опішня, Полтавщина. 02.09.1991; 20.10.1998. *Приватний архів Олени Клименко*. **9. Польові** матеріали Олени Клименко 1979–2020 років. Опішне, Полтавщина. *Приватний архів Олени Клименко*. **10. Лауреати** Національної премії України імені Тараса Шевченка: гончар Василь Омеляненко / авторка-упорядниця Людмила Метка; художник Юрко Пошивайло; фотограф Тарас Пошивайло. Опішне: Українське Народознавство, 2024. 624 с. **11. Максимович Г.** Історія опішнянського заводу «Художній керамік». *Національний архів українського гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства*. Ф. 4. Оп. 2. Од. зб. 2. 32 арк. **12. Лист** Назарчук Мотрони до Селюченко Олександри. 01.03.1987 (за поштовим штампом). *Національний архів українського гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства*. Ф. 5. Оп. 4. Од. зб. 136. 70 арк.

С. П. Луковенко

(незалежний дослідник)

Етнічний склад перших поселень на території Покровського району (остання чверть XVIII століття)

Питання про етнічний склад перших поселень Донеччини наприкінці XVIII століття пропонується розглянути на прикладі поселень кріпаків у межах колишнього Красноармійського³ району.

Ціла низка документів 1787–1804 років дає всі підстави стверджувати, що наприкінці XVIII століття на території сучасного Покровського району були засновані казенні села Гродівка, Селидівка (Селидове), Нове (Новоєкономічне), Гришине і Сергіївка, сільця Новотроїцьке (з хутором Малолітка), Красногорівка та Іванківці (два останніх – вже неіснуючі населені пункти), кріпацькі поселення Жовта, Сонцівка (з хутором

³ Територія Покровського району Донецької області до 2020 року.

Безіменним), Зелена, Кринична (Петровська) [1, с. 238–242; 2, с. 52–55, с. 83–88; 3, арк. 6–22].

Архівні документи 1793, 1795 та 1799 років дають можливість відновити загальний «перепис населення» всіх вищезгаданих поселень в межах території колишнього Красноармійського (Покровського) району. На підставі саме цих архівних документів можна змоделювати етнічний склад населення найперших відомих нам поселень.

Сільце Новотроїцьке (сучасне село Новотроїцьке) – володіння секунд-майора Івана Федоровича Войни. Станом на 1795 рік – 148 чоловіків та 114 жінок. Українці (у документі – *«малороссийской породы подданные»*). Це селяни-переселенці з сіл Маячки та Івашки Олексопольського повіту Катеринославського намісництва.

Серед перших мешканців – Федір Швець, Давид Кучеренко, Гаврило Гарковенко, Іван Солод, Антон Горбач, Юхим Локошенко, Прокоп Шинкаренко, Агей Пантюх, Прокопій Кириченко, Лукьян Буднік, Харитон Обраменко, Данило Бутенко, Василь Безчастний, Іван Брига, Василь Піддубний, Микита Горбач, Максим Бублик, Корній Юркевич та інші. Усього в документі більше 40 прізвищ та вказано 262 особи обох статей [4, с. 73–83].

Олексопольський повіт – це територія сучасного Новосанжарського району Полтавської області. Більшість жителів Новотроїцького мали відверто українські прізвища. Прізвища с формантом *-енко* були найбільш характерні саме для Лівобережної України.

«Деревня» Сонцівка (сучасне село Сонцівка) – володіння статського радника Олександра Борисовича Сонцова та його дружини Ганни Петрівни.

Станом на 1795 рік – 94 чоловіки та 91 жінка. Перші переселенці були з села Петрівка Короченського повіту Курської губернії (зараз це російське село Артільне Шебекінського району Белгородської області).

Але згідно з *«ревизскими сказками»* 1795 року вони вказані, як *«малоросійські люди»*. Це Козьма і Кондрат Чухлеб, Петро Сахно, Нестор, Микола і Степан Куцувол, Осип, Андрій і Хома Прасоленко, Гнат Позняк, Гаврило і Максим Рибальченко, Федір

Овчаренко, Іван Нечупуренко та інші. Усього в документі вказано 27 прізвищ та 185 осіб. Приблизно 60% прізвищ перших переселенців з Курської губернії – українські [4, с. 25–37].

Одночасно з ними родина «великороса» Григорія Себельова (2 особи) оселилася на хуторі Вовчий (неіснуючий зараз населений пункт) [4, с. 31].

«Деревня» Зелена (сучасне село Зелене) – володіння поручика Степана Федоровича Кондусова. На 1795 рік – 20 чоловіків та 22 жінки. Українці.

Серед перших переселенців були Іван Дузенко, Корній Курбан, Наум Матвієнко, Павло Сергієнко, Андрій Василенко, Павло Павлюченко, Данило Ботко, Данило Силаненко та інші [4, с. 92–94].

Сільце Іванківці (неіснуючий нині населений пункт) – володіння колезького асесора Якова Кириловича Самойлова.

За документами, на 1795 рік – 30 чоловіків та 14 жінок. Переважно це українці з Валківського повіту Харківської губернії. Родини Василя Мельниченка, Данила Колобріцького, Семена Гурби, Григорія Савченка, Григорія Стременка та інших. Але серед них були родини прикажчика Лук'яна Мухіна та селянина Лаврентія Матросова. Також сюди переселили дворового «великороса» Івана Буланова, купленого з сім'єю в Смоленській губернії у поміщиці Марфи Суходольської [4, с. 146–150].

Сільце Красногорівка (неіснуючий нині населений пункт) – володіння титулярного радника, прапорщика Дем'яна Кузьмича Лозоветського.

Станом на 1795 рік – 15 чоловіків та 12 жінок. А саме люди «малороссийской породы». Серед перших переселенців були Марко Варченко, Василь Горкула, Максим Писаренко, Зіновій Бідченко, Григорій Головацький, Павло Подопрігоренко, Сидор Зубченко та інші [4, с. 94–96].

У цьому плані дуже показовою є історія двох поселень, які наприкінці XVIII століття були заселені кріпаками з Царства Польського.

«Деревня» Петровська (сучасне село Миролубівка) – володіння колезького асесора Петра Савича Марченка. У 1795 році тут проживали 296 чоловіків і 277 жінок. Українці.

Вони були переселені *«из кордонов польського и сесарского...»*. Це Павло Петрушишин, Герасим Полигач, Яків і Степан Мироненко, Яків Павлюк, Гнат Чупринок (Чуприна), Григорій Семенюк, Яків Кобец, Пилип Андрусик, Федір Терпелюк, Степан і Дмитро Гуменюк, Федір Малімон, Світафій Моринчук, Іван і Павло Косенко, Павло Романюк та інші зі своїми родинами. Всього 573 особи обох статей [5, с. 683–696].

Прізвища з суфіксами *-ук, -юк, -чук, -ак, -як* є найпоширенішими в Україні, вважаються західноукраїнськими типами. Вони найбільш характерні для тих областей України, які були розташовані біля кордонів або і входили свого часу до складу Польщі або Австро-Угорщини. Тобто десь 90% серед перших *«миролюбівських»* переселенців складали саме етнічні українці (селяни з Західної України).

«Деревня» Жовта (сучасне село Жовте) – володіння колезького актуаріуса Миколи Аврамова (після його смерті – губерньської секретарки Олени Іванівни Аврамової)

Станом на 1795 рік – 30 чоловіків та 23 жінки. Українці. Вони теж були переселенцями *«из польской области... малороссийской породы»*. Серед переселенців були родини Федора Головченка, Івана Бондаря, Панаса Лягушенка, Івана Тарана, Андрія Білогруда, Максима Туренка, Марка Кваши та інших. Серед дворових була родина Андрія Карнауха. Усього 11 прізвищ та 53 особи обох статей [4, с. 214–216].

Загальний підсумок: в 1795 році на території колишнього Красноармійського району проживали 2813 українців та 1255 росіян. Тобто російське населення складало приблизно лише 30% від загального, переважно за рахунок казенного села Новоекономічного та *«деревни однодворцев»* Гришине.

У наступний період масового заселення, а саме з 1796 по 1811 роки, до Катеринославської губернії були переселені козаки, військові обивателі, казенні селяни та кріпаки з Полтавської (59%), Чернігівської (17%), Смоленської (12%) і Курської (7%) губерній. У відсотковому відношенні кріпаки становили тоді 42% від загального числа переселених [6, с. 261; 7].

Джерела та література

1. Описание г. Бахмута и его уезда со всеми лежащими в них дачами, какое число мужескаго и женска пола, с какою

мерою земель, со внесением экономических примечаний. Екатеринослав, 1799. 251 л. **2. Экономические** примечания к каталогу Генерального Плана на дачи, обмежеванные 1798–1806 годы. *Российский государственный архив древних актов (РГАДА)*. Ф. 1355. Оп. 1. Д. 372. **3. Планы** дач Генерального и Специального межевания Екатеринославской губернии. *Російський державний архів давніх актів*. Ф. 1354. Аннотированный реестр описей. Бахмутский уезд (1775–1916 годы). **4. Подвірний** перепис жителів Павлоградського повіту Катеринославського намісництва. *Центральний державний історичний архів України, м.Київ (ЦДІАК)*. Ф. 1821. Оп. 1. Спр. 38. **5. Подвірний** перепис жителів Бахмутського повіту Катеринославського намісництва. *ЦДІАК*. Ф. 1821. Оп. 1. Спр. 39. **6. Кабузан В. М.** Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губерний) в XVIII – первой половине XIX века (1719–1850 гг.). Москва : Наука, 1976. 304 с. **7. Джерела** з історії Південної України. Т. 10. Описи Степової України останньої чверті XVIII – початку XIX століття / упорядник А. Бойко. Запоріжжя, 2009. 434 с. **8. Феодосий** (Макаревский). Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии. Церкви и приходы прошедшего XVIII столетия. Екатеринослав : Тип. Я. М. Чаусского, 1880. Вып. 2. 374 с.

В. Д. Мішанин

(Національний музей-заповідник
українського гончарства)

Продовжуючи дослідження історії пам'ятників Владіміру Леніну в гончарській столиці України – Опішному

«Ленінопад», що набув масового характеру під час Революції Гідності, докотився й до Опішного. У ніч із 23 на 24 лютого 2014 року (із неділі на понеділок) невідомими громадянами скульптура Владіміра Леніна (у повен зріст) була повалена з кількаметрового постаменту. Ця подія стала поштовхом до процесу очищення селища від імперських символів, який набув широких розмахів, як загалом і в державі, після прийняття законів про декомунізацію у 2015 році. Попри те,

що Ленін ніколи не був на території України, тут йому за часів *«совєтів»* було встановлено тисячі пам'ятників. Тож цілком зрозуміло, що саме ці *«леніни»*, різних мастей і розмірів, були в першу чергу символами російської більшовицької окупації.

До возвеличення імені свого вождя партійними органами залучалися й майстри різних напрямів народного мистецтва. Тут важливо зазначити, що переважна більшість із них робили це не за власним бажанням, вони були заручниками політичної системи, а це впливало на їхню творчість, змушувало виготовляти ідеологізовані вироби. Не були в цьому винятком і кращі гончарі Опішного, які виготовляли бюсти Леніна, були причетними до створення пам'ятника вождю в селищі тощо. Так, вивчаючи матеріали опішнянської районної газети *«За суцільну колективізацію»* за квітень 1935 року, мені вдалося натрапити на одну постанову Опішнянського РПК, зі змісту якої можна було припускати, що перший пам'ятник більшовицькому ідолу, встановлений в селищі, міг бути виготовлений у місцевій гончарній артілі *«Художній керамік»*. Оскільки це питання було практично не вивчене, я зацікавився ним і продовжив подальші дослідження, результати яких були оприлюднені мною на VII Всеукраїнській науково-практичній конференції *«Луганичина: краєзнавчі розвідки»*, що проходила в Лубнах 16.05.2025 року. Там я, зокрема, зазначив:

«Отож, у день 65-річчя від дня народження Владіміра Леніна, 22.04.1935 р., була прийнята постанова Опішнянського РПК про «збудування пам'ятника В. І. Леніну на площі райцентру м. Опішні». У ній йшлося:

«Пропозицію тов. Літовченка, про збудування в райцентрі м. Опішні на центральній площі (на місці розваленіи бувшої церкви) пам'ятника В. І. Леніну, затвердити.

Доручити партгрупі РВК розробити план та визначити відповідального члена президії по організації вивозки розвалин церкви для замоцнення в першу чергу дороги з Опішні до М-Млинянської сільради через гору з тим, щоб розчистку площі провести починаючи з I-V та закінчити 15-VII ц. р.

Утворити комісію по збудуванню і розробці проекту пам'ятника в складі: Красуцький – заст. голови РВК, Агафонов – секретар РПК, Сморж – зав. РВНО, Середа – директор Керам-

завода, Тимченко – Уповнов. НКВС, якій доручити зв'язатись з відповідними керуючими організаціями та фахівцями архітекторами м. Харкова.

Проробить питання про можливість виробу монументу В. І. Леніну в увесь зріст на нашому керамічному заводі.

Вважати за цілком можливе всі роботи провести з розрахунком аби на 18 річницю Жовтневої Революції 1935 року пам'ятник відкрити.

Секретар РПК – Літовченко» [5, с. 143–144].

У постанові йшлося про встановлення пам'ятника більшовицькому ідолу на місці нещодавно зруйнованої Троїцької церкви. Як бачимо з тексту постанови, на весну 1935 року там ще залишалася чималенька кількість *«розвалин церкви»*. Їх планували вивезти за два з половиною місяці і використати *«в першу чергу»* для висипки частини колишньої вулиці Заливчого в напрямку на Міські Млини. Влада таким чином планувала одночасно вирішити три завдання: привести в порядок центральну частину селища, висипати дорогу з Опішного у Міські Млини та встановити на місці церкви пам'ятник своєму вождю.

Про те, що пам'ятник Леніну було встановлено, свідчить публікація в опішнянський районці за 19.08.1936 року.

«Опішне цього дня прокинулось раніше як звичайно.

Чисті вулиці, побілені будівлі, портрети вождів, червоні прапори, різні лозунги <...> жвавий гомін людей...

Сьогодні прибудуть сини великої соціалістичної батьківщини, бійці й командири доблесної непереможної Червоної армії.

<...>

Ще хвилина, як по Жовтневій вулиці показалися кіннотники, лунають марші духового оркестру.

<...>

Їдуть славні кіннотники. Виблискують стремена, витанцьовують красиві коні, пориваючись вперед і вперед...

Сипляться безліч квітів, ширяться безмежні вигуки привітань...

Під дружні звуки оркестру крокують червоноармійці-піхота. В них радісні усмішки на устах.

Мчить артилерія, кулеметники.

<...>

15 годин. Натопв людей поволі рідшав, але від головної вулиці не відходили! Чекали на військові частини, які будуть проходити в вечорі.

19 година. <...>

Все йдуть і йдуть трудящі Опішні до майдану, де щільною лавою стоять колони дітей, хлопців, дівчат, стариків, грають гармошки, весело переливаються пісні, усмішки, жарти.

На майдані біля пам'ятника В. І. Леніна з грузового авто «виросла» трибуна з квітами.

На трибуну зійшли секретар РПК тов. Літовченко, голова РВК тов. Пічкур, командири і політпрацівники червоноармійських частин і інші.

Деся далеко лунають звуки...

– Ідуть!.. ідуть!..

Вихором мчаться автомашини, проходить: артилерія, кулеметники, кіннотники, піхота і інші роди військ.

<...>

Секретар РПК т. Літовченко та голова РВК тов. Пічкур від трудящих Опішні передали командирам, політпрацівникам і бійцям частин Червоної армії подарунки. Робітники Керамзаводу препіднесли в подарунок для дивізії Бюст В. І. Леніна.

До пізньої ночі трудящі Опішні проважали червоноармійські частини, які рухались по напрямку маневрів» [1, с. 3].

Про те, які ж частини проходили через селище, можна довідатися з наступного номера газети.

«Шлемо трудящим Опішнянського району нашу щиру, червоноармійську подяку за теплу, дружну зустріч і прийом, що його влаштували вони чапаєвцям.

Перебування бійців, командирів і політпрацівників Чапаєвської Червонопрапорної ордена Леніна дивізії у вашому районі перетворилося у велике свято.

<...>

Перебування нашої дивізії у вашому районі встановить ще кращий, ще тісніший зв'язок між чапаєвцями і трудящими Опішнянщини.

<...>

Командир дивізії, комбриг – Трубніков

Начподив, бригадний комісар – Гусєв» [14, с. 1].

Як я зазначив у *«Дещо з історії пам'ятника Владіміру Леніну в гончарській столиці України – Опішному»* (2024), виготовленням бюстів різних політичних радянських діячів, у тому числі й Леніна, у 1930-х роках у *«Художньому кераміку»* займався Трохим Демченко. Тож і чапаєвцям подарували, очевидячки, його виріб.

Також у цій же статті я обґрунтовував думку про те, що на місці колишньої Троїцької церкви міг бути встановлений пам'ятник Леніну у вигляді бюста, саме роботи Трохима Демченка. Нові дослідження, можна сказати, підтвердили цю версію. Але про це згодом.

Перш ніж натрапити на згадування про мітинг біля пам'ятника Леніну з нагоди прибуття чапаєвців (це підтвердило встановлення пам'ятника наприкінці 1935 року), я переглядав опішнянські газети *«Сталінським шляхом»* за другу половину 1930-х – початок 1940-х років, намагаючись віднайти згадки про сам пам'ятник у матеріалах, які висвітлювали урочистості в Опішному з нагоди так званих більшовицьких свят – першотравня і чергової річниці перевороту в Петрограді. Але всі ці святкування проходили не біля пам'ятника Леніну, а на місцевому стадіоні.

Для прикладу наведу одну з публікацій. *«Перше травня трудящі Опішні провели з великою радістю, бадьорістю. <...> Всі <...> поспішали на площу до колгоспу «16 партз'їзд», де формувалися колони для участі в демонстрації.*

О 11 годині розпочалася масова демонстрація трудящих. Жовтнева вулиця заповнена десятками сотень демонстрантів.

Першим, повільним ходом рухався велетень Опішнянської МТС – комбайн на чолі з трактором ЧТЗ. Він був уквітчаний різними художніми картинами: село – старе дореволюційне і село – нове радянське.

За комбайном з піснями, звуками оркестрів крокували діти й дорослі – трудящі Опішні... Яскравими красками, повагом, веселістю продемонстрували робітники художніх гуртків рай колбуду – маскарад. Всі учасники в українських костюмах, у вінках, у стрічках...

Велику зацікавленість виявили глядачі до маскараду – «Чапаєва», в якому взяли участь понад 30 чол. колгоспників. Спереду на сірому коні вихром мчить «Чапаєв», за ним четвероконна тачанка з кулеметом і «ординарцем Петькою» та загін кавалеристів...

В демонстрації брала участь колона автомашин в 15 шт., колона велосипедистів в 30 чоловік.

О 12 год. на спортмайдан ім. Прядченка прибули десятки тисяч трудящих.

На трибуні з'являються керівники району т. т. Літовченко, Пічкур, Тімченко, Решетар, тисячниці – М'яло Шура, Крутієва Шура, кращі трактористи, колгоспники і інші.

Мітинг відкрив голова селищної ради тов. Масюк.

Після закінчення мітингу розпочато масове гуляння» [9, с. 1].

У номері газети «Сталінським шляхом» за 24.10.1940 року я натрапив на коротеньке повідомлення: «В м. Опішні розпочато будівництво пам'ятника В. І. Леніну, вишиною в 4,5 метра, з фігурою 1,5 метра.

Роботи повністю будуть закінчені до 23 річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції» [11, с. 2].

Ця знахідка стала підтвердженням моїх міркувань про те, що в 1935 році в Опішному було встановлено саме бюст Владіміру Леніну, а не повномасштабний пам'ятник. Але, очевидно, до 7 листопада 1940 року повністю закінчити роботи, як планувалося, не встигли. Бо відкриття пам'ятника відбулося не на жовтневі свята 1940 року, а на першотравневі 1941 року, про що свідчать газетні повідомлення.

1940 рік: «7 листопада до 10 години ранку всі організації збираються в червоних кутках підприємств і установ і в 11 годин організовано прибувають до райклуба з портретами, лозунгами, прапорами.

Об 11 годині 30 хвилин від райклуба всі йдуть в колоні по Жовтневій вулиці на стадіон. О 12 годині дня на стадіоні відкривається мітинг» [3, с. 1].

1941 рік: *«Першого Травня об 11 годині ранку призначається демонстрація-мітинг.*

Учасники демонстрації організовано прибувають на стадіон о 10 годині ранку.

З стадіону колони рухаються до пам'ятника В. І. Леніна, де відбудеться першотравневий мітинг і відкриття пам'ятника» [12, с. 1].

1941 рік: *«1-го Травня в райцентрі відбувся мітинг і відкриття новозбудованого пам'ятника генію людства – В. І. Леніну» [13, с. 1].*

Отож, плани 1935 року про будівництво «монументу В. І. Леніну в увесь зріст» вдалося втілити в життя лише в 1941 році. Але історія цього пам'ятника виявилася надзвичайно короткою. Нові окупанти, на цей раз німецькі, невдовзі його знищили. Мистецтвознавець Віталій Ханко у статті про художника-скульптора Терентія Наливайка, що побачила світ у *«Полтавській енциклопедії»* писав, зокрема, що він зробив *«4 барельєфи для постаменту пам'ятника В. Леніну в Опішні (1940, знищ. німцями 1941, після війни виконав погруддя з керамічної маси)» [15, с. 122].*

У статті *«Художники та майстри Котелевицини» (1977)* Віталій Ханко писав, що Терентій Наливайко створив *«перед війною – чотири барельєфи із випаленої глини для постаменту пам'ятника В. І. Леніну. Після визволення Опішні від фашистських загарбників, майстру замовили створити погруддя вождя для центрального майдану села» [16, с. 4].*

Але це був не перший бюст Леніна, зроблений Терентієм Наливайком. Ще у квітні 1940 року в замітці *«Назустріч Першому травню»* повідомлялося: *«Робітники кустарно-промислової артілі «Художній керамік» включились в передпершотравневий похід за дострокове виконання виробничих завдань.*

...художник Наливайко взяв зобов'язання поставити біля заводу пам'ятник В. І. Леніну...» [17, с. 2].

Невідомо лише, де ж цей бюст планували встановити: чи біля цеху №1 на підкутку Тарапунька, чи біля цеху № 2 на підкутку Кардашівка?

Дещо про Терентія Наливайка – уродженця Котельви. За словами Віталія Ханка, *«у перші роки радянської влади молодий художник-аматор» «створював декорації для самодіяльного театру при народному будинку в Котельні, писав революційні лозунги та портрети Леніна на червоних знаменах, у другій половині 20-х років малював портрети Т. Г. Шевченка, краєвиди рідної природи, жанрові картини»* [16, с. 4].

Із 1932 року Терентій Наливайко став мешкати в Опішному і почав працювати в артілі *«Художній керамік»*. Саме там він стає художником-скульптором, тобто починає працювати з глиною. Очевидно, під впливом робіт Трохима Демченка, він також почав виготовляти бюсти Леніна. І саме Терентію Наливайку доручають зробити бюст більшовицького ідола, що був встановлений як пам'ятник у центрі селища після повернення московської окупації до Опішного восени 1943 року. Саме Наливайку, а не Демченку, який був визнаним майстром у цій справі. Чому ж? Пояснення просте. Останній у цей час був на фронті. І, як він пригадував, лише *«п'ятого січня сорок шостого року я прибув в Опішня...»* [2, арк. 57].

Коли саме встановили бюст Леніна, роботи Наливайка, точно наразі невідомо. Але станом на 9 травня 1945 року біля нього вже відбувся мітинг. Опішнянська вчителька Настя Запорожець у своїх спогадах написала: *«9 травня 1945 р. війна закінчилась. Це був час безмежної радості і горя. Було організовано і проведено демонстрацію і мітинг біля пам'ятника Леніна. Все населення і учні та учителі збирались на базарні[й] площі»* [8, арк. 3864].

«В цей час в Опішні стояла військова частина, яка заготовляла продукти для армії, які теж підключились до свята Перемоги. Колона військова в повній бойові[й] готовності, з своїм військовим прапором першою з базарної площі рушила по вулиці Жовтневі[й] до пам'ятника В. І. Леніну, за нею учні шкіл (середньої, семирічної, початкової), за ними йшли робітники, колгоспники, жителі Опішні. Відкрив мітинг голова районної ради Бондаренко П. І., який привітав всіх трудящих Опішні з

Перемогою рад. військ над фашистською Німеччиною, за ним виступив перший секретар райкому партії Дяченко М. І., а потім виступали від установ, підприємств, школи. А в кінці мітингу військова частина дала салют з гвинтівок (3 рази вистріл в гору). Залишилась фотографія мітингу, яка зберігається в краєзнавчому музеї Опішні» [8, арк. 3855].

Про пам'ятник Леніну згадано й у публікації «Мітинг на честь другої річниці визволення Полтавщини», поміщений у газеті «Сталінським шляхом» за 27.09.1945 року.

«23 вересня день був особливий. Яскраво сяло і гріло сонце. Радість обіймала серця трудящих.

В цей день, два роки тому, рідна Червона Армія визволила рідну Полтавщину від німецьких загарбників.

На мітинг біля пам'ятника Леніну зібрались трудящі м. Опішні. Організовано прибули колони учнів Опішнянських шкіл з плакатами, портретами вождів, з вінками і букетами квітів.

Герой Радянського Союзу Романченко І. Ф., представники партійних, радянських громадських організацій, піонери і учні поздоровили трудящих з другою річницею визволення Полтавщини.

Всі відчували велику гордість за нашу Червону Армію, яка принесла щастя Перемоги.

Вишановуючи пам'ять загинутих героїв-воїнів, які полягли смертю хоробрих за честь, свободу і незалежність Батьківщини, за визволення м. Опішні, трудящі поклали на могили з любов'ю ніжно виплетені вінки з найкращих квітів.

Пам'ять про славних синів Вітчизни, що життя своє віддали за Радянську країну і свій народ, вічно житиме в серцях трудящих» [4, с. 1].

Невідомо коли, але потім повернулися до попередньої традиції проводити більшовицькі свята на стадіоні середньої школи. Про це, зокрема, свідчать матеріали вже зінківської районки «Прапор комунізму» за 1960-ті – початок 1970-х років (оскільки Опішнянський район проіснував до початку 1963 року). На святкуванні Першотравня на стадіоні в 1970 році, ще в дошкільному віці, довелося бути й мені, про що нагадує відповідне фото. Святковий мітинг 7 листопада 1972 року проходив іще на шкільному стадіоні, а вже першотравневий

мітинг 1973 року відбувся в центрі селища, біля пам'ятника більшовицькому ідолу.

«З пишиною зеленню, білим шумовинням садів прийшов Першотравень в с. Опішню. Сонячний ранок після тривалого похолодання випромінює тепло і радість пробудження. Колони демонстрантів направляються в центр селища до пам'ятника В. І. Леніну. <...> Святковий мітинг біля пам'ятника В. І. Леніну відкриває голова виконкому Опішнянської селищної ради І. Г. Кришталь» [7, с. 2].

Відтоді центральна площа селища стане традиційним місцем масових святкувань аж до краху більшовицької імперії в 1991 році. Про цю традиційність зазначалося в районній газеті *«Прапор комунізму»* за 04.05.1976 року: *«День Міжнародної солідарності трудящих. Селище в червоному кумачі лозунгів і транспарантів. Погожий ранок. Сотні опішнян в святково оформлених колонах організовано прибули на традиційне місце торжеств – до пам'ятника творцю партії і Радянської держави В. І. Леніну» [6, с. 2].*

Якщо вірити інформації, поданій в енциклопедичному довіднику *«Полтавщина»* (1992), замість наливайківського бюста Леніна в Опішньому в 1946 році було встановлено, так би мовити, повноцінний пам'ятник більшовицькому ідолу [10, с. 618], який промаячив на центральній площі селища до кінця лютого 2014 року.

Підсумовуючи, зазначу, що на основі проведених мною досліджень, на цей час можна стверджувати, що в центрі Опішнього упродовж 1935–1941, 1945–2014 років послідовно стояли чотири пам'ятники Владіміру Леніну: два у вигляді бюстів, а два у вигляді півтораметрової фігури на високому постаменті. Причетними принаймні до трьох із них були й відомі майстри опішнянського гончарства Трохим Демченко та Терентій Наливайко.

Джерела та література

1. Загребельний П. Крицевими лавами. *Сталінським шляхом*. 1936. № 120. 19 серпня. С. 3. **2. Книга** спогадів Трохима Демченка. *Національний музей-заповідник українського гончарства, Національний архів українського гончарства*. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 1. 83 арк. **3. Комісія.** Порядок проведення жовтневого

свята в райцентрі – Опішні. *Сталінським шляхом*. 1940. № 143. 5 листопада. С. 1. **4. Мітинг** на честь другої річниці визволення Полтавщини. *Сталінським шляхом*. 1945. № 60. 27 вересня. С. 1. **5. Міщанин В. Д.** Дещо з історії пам'ятника Владіміру Леніну в гончарській столиці України – Опішному. *Луганичина: краєзнавчі розвідки*: матеріали VII Всеукраїнської наук.-практ. конф., 16 травня 2025 р., Лубни, Україна. Лубни, 2025. С. 142–149. **6. Носачов О.** Опішня. *Голос Зіньківщини*. 1976. № 53. 5 травня. С. 2. **7. Опішня.** *Прапор комунізму*. 1973. № 53. 5 травня. С. 2. **8. Персональний фонд** Запорожець Насті Микитівни. *Національний музей-заповідник українського гончарства, Національний архів українського гончарства*. Ф. 13. Оп. 3. Од. зб. 246. **9. Перше** травня в Опішні. *Сталінським шляхом*. 1936. № 60. 4 травня. С. 1. **10. Полтавщина:** Енцикл. довід. / За ред. А. В. Кудрицького. К.: УЕ, 1992. 1024 с. **11. По району.** *Сталінським шляхом*. 1940. № 138. 24 жовтня. С. 2. **12. Райкомісія.** Порядок проведення демонстрації в м. Опішні. *Сталінським шляхом*. 1941. № 52. 30 квітня. С. 1. **13. Срібницький І.** Першотравневе свято в районі. *Сталінським шляхом*. 1941. № 54. 5 травня. С. 1. **14. Трубніков, Гусев.** Секретарю Опішнянського райкому КП(б)У, голові районного виконавчого комітету. *Сталінським шляхом*. 1936. № 121. 21 серпня. С. 1. **15. Ханко В. М.** Наливайко Терентій Йосипович. *Полтавіка. Полтавська Енциклопедія* / Ред. Білоусько О.А. та ін.: у 12-ти т. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2015. Т. 9. С. 121–122. **16. Ханко В.** Художники та майстри Котелевщини. *Народна трибуна*. 1977. № 42. 7 квітня. С. 4. **17. Цигрик Г.** Назустріч Першому травню. *Сталінським шляхом*. 1940. № 53. 18 квітня. С. 2.

Л. М. Моїсєєнко

(Приватний заклад вищої освіти «Університет Київ»;
Purdue University, США)

Деколонізація топонімічного ландшафту Донецчини: від міфу про «Дике поле» до суб'єктності простору

Сучасний стан краєзнавчих досліджень Сходу України вимагає радикального переосмислення методологічних засад. Деколонізація знання в контексті Донецчини – це не просто зміна

топонімів, а глибока епістемологічна ревізія історичних джерел та наративів, сформованих імперськими та радянськими центрами влади для легітимації контролю над регіоном. Довгий час історія краю редукувалася до промислового «освоєння», що стирало суб'єктність місцевих громад. Актуальність дослідження посилюється потребою протидії гібридній агресії РФ, яка використовує міфологеми «Новоросії» та «спільної колиски» для обґрунтування окупації.

Теоретичну базу дослідження становлять концепції «колоніальності знання» А. Кіхано та В. Мін'йоло, які розглядають епістемічну матрицю влади, що зберігається після формального колоніалізму [1; 2]. Проблематика «степоного орієнталізму» та конструювання «іншого» в Східній Європі аналізується крізь призму праць Е. Саїда та М. Тодорової [3; 4]. В українській історіографії деколонізаційні вектори окреслені у працях С. Плохія та Я. Верменич, які акцентують на фронтірному характері Степової України та критиці міфу про «Дике поле» [5; 6].

Метою статті є обґрунтування деколоніальної методики в краєзнавстві на прикладі Донецької області.

Деколоніальна теорія (або парадигма деколоніальності) є міждисциплінарним інтелектуальним напрямом, що виник наприкінці ХХ століття як радикальна відповідь на вичерпність класичних постколоніальних студій. Фундаментальна відмінність деколоніальності полягає в розмежуванні понять «колоніалізм» (історичний період адміністративного панування) та «колоніальність» (тривала матриця влади, що зберігається після формального здобуття незалежності). Термін «матриця колоніальності влади» запровадив Анібал Кіхано, описавши ним систему глобальної ієрархії, яка базується на расовій та етнічній класифікації населення. Ця структура продовжує визначати доступ до ресурсів, праці та політичного впливу навіть у сучасних суверенних державах [1]. «Імперські наративи» систематично маркували знання підкорених народів як «дикі», «ненаукові» або «нерозвинені». Деколоніальний підхід спрямований на відновлення суб'єктності цих знань та реституцію культурної пам'яті, що була витіснена на периферію.

Виникнення теорії було зумовлене потребою пояснити стійкість імперських структур у сучасному світі [2]. На відміну від постколоніалізму, який часто апелює до західної філософської традиції, деколоніальність шукає опору в досвіді «внутрішніх колоній» та прикордонних просторів (фронтирів). Це особливо актуально для аналізу регіонів, де колоніальні методи управління застосовувалися не до заморських територій, а до суміжних земель (як у випадку Російської імперії щодо України). Деколоніальна теорія постає не лише як інструмент академічного аналізу, а як акт епістемічного визволення, що дозволяє громадам реконструювати власну ідентичність поза рамками нав'язаних імперських канонів.

У контексті локальної історії деколоніальна теорія пропонує методологію «читання проти шерсті». Вона вимагає критичного переосмислення міфологем, які використовувалися для легітимації «цивілізаційної місії» центрів сили. Це дозволяє перейти від описового краєзнавства до аналітичного, де історія краю розглядається крізь призму боротьби за власну суб'єктність та право на самовизначення в інтелектуальному просторі.

Важливим етапом деколонізації краєзнавства є продовження критичного розбору топонімічного ландшафту регіону. Тривалий час назви міст, селищ та вулиць Донецької області виконували функцію «маркування території», закріплюючи в свідомості мешканців ідею про вторинність локальної культури щодо імперського центру.

Першим і найпотужнішим міфом є концепція «цивілізаційного вакууму». Імперська історіографія просувала тезу про те, що до заснування великих заводів та приходу російських військ край був безлюдним Степом. Проте топоніміка, яку вдалося зберегти або відновити, свідчить про інше. Назви з тюркськими, татарськими, козацькими коренями (Кальміус, Тор, Бахмут, Айдар,) вказують на результат тривалого співіснування, де назви запозичувалися через щоденний контакт та глибоку вкоріненість українського козацтва та його економічних структур (солеваріння, рибальство) задовго до Катерини II чи Юза.

Тривалий час у радянській та російській імперській історіографії територія сучасної Донеччини маркувалася

терміном «Дике поле» (*лат. Loca deserta*). У контексті деколоніальних студій (А. Quijano, W. Mignolo) це поняття слід розглядати не як географічну характеристику, а як епістемічний інструмент стирання суб'єктності. Позначаючи простір як «порожній», «дикий» або «нічийний» (*terra nullius*), імперія створювала ідеологічне підґрунтя для своєї «цивілізаційної місії». Але ж імперські механізми «картографічного стирання» руйнуються за допомогою аналізу картографічних джерел XVII–XVIII століть, що показують, що теза про безлюдність краю була сконструйована постфактум. До моменту масової імперської колонізації кінця XVIII ст. регіон уже мав складну структуру розселення Війська Запорозького Низового. Це була стала система господарювання з власною адміністрацією, судом та податковою системою. Торські та Бахмутські соляні промисли вже на початку XVIII ст. були центрами промислового тяжіння, де видобуток солі здійснювався на основі вільного найму та козацького самоврядування, а не за наказом із Петербургу.

Попри те, що термін «Дике поле» має глибоку генеалогію, фіксуєчись у польсько-литовських та московитських джерелах XVI–XVII ст. як означення неосвоєного прикордоння, його подальша концептуалізація зазнала суттєвих ідеологічних деформацій. Важливо розрізнити картографічний опис ранньомодерної доби від пізнішої імперської реінтерпретації. Якщо для хроністів XVI ст. це поняття було радше географічним маркером дистанції від адміністративних центрів, то в дискурсі XVIII–XIX ст. воно було перетворене на агресивний ідеологічний конструкт.

Так, наприклад, Н. Яковенко детально аналізує, як термін виник у межах польсько-литовського та московського прикордоння. Вона наголошує, що спочатку це було «означенням простору, де не діяло право (*lex*)», а не «порожнечі» [9].

Тривала експлуатація терміну «Дике поле» у науковому та публічному дискурсах не лише викривляла історичну дійсність, а й виступало інструментом репродукування імперського наративу. Конструювання міфу про «пустелю» (*terra nullius*) виконувало стратегічну функцію: воно легітимізувало експропріацію козацьких земель, дезавувало суб'єктність місцевого населення та створювало ідеологічне підґрунтя для

його подальшого закріпачення під егідою «цивілізаційної місії» імперії.

Для деколоніального аналізу критично важливо розрізняти ці контексти, уникаючи їхньої гомогенізації, що зазвичай приховує автохтонну суб'єктність регіону.

Однозначної заміни терміну не існує – і вибір терміну залежить від:

1. Хронологічного зрізу (XVI ст. ≠ XVIII ст.);
2. Аналітичного завдання (географія, право, культура, економіка);
3. Дисциплінарної традиції (історія, географія, культурологія).

Спроба знайти один універсальний заміник відтворює ту саму логіку гомогенізації, яку деколоніальний підхід критикує.

Сучасні дослідники та представники деколоніальних студій пропонують кілька альтернатив, кожна з яких підкреслює окремий аспект суб'єктності регіону та хронологічний зріз [5]:

Степовий фронтір (The Steppe Frontier)

Це найбільш поширена пропозиція в сучасній українській науці (напр., С. Плохій) [6].

Суть: Розгляд Степу не як пустки, а як рухливої межі між лісом і степом, між осілими та кочовими культурами.

Перевага: Фронтір за визначенням є зоною високої активності, соціальної мобільності та волі. Це перетворює мешканця краю з «об'єкта колонізації» на «фронтірмена» – активного творця нової реальності.

Важливе застереження: термін має подвійне концептуальне навантаження – він описує зону контакту, але походить з тернерівської традиції, що сама є предметом деколоніальної критики. Використання потребує рефлексії в тексті.

Це пов'язане з автором терміну Ф. Дж. Тернером, який у 1893 році сформулював тезу, згідно з якою американська ідентичність та демократія викувалися на «межі» між цивілізацією та дикою природою (фронтірі) [8].

Для Тернера «фронтір» був «краєм вільної землі» (*free land*), що чекала на освоєння. Цей підхід ігнорував суб'єктність корінних народів, розглядаючи їх лише як «природну перешкоду» на шляху прогресу білої людини.

«Тернеріанський фронтир» завжди рухається в одному напрямку – розширення держави. Це робить територію тимчасовим об'єктом, що приречений стати частиною імперського центру.

Коли ми застосовуємо цей термін до Донеччини, ми потрапляємо у «семантичні ножиці».

З одного боку, фронтир дозволяє нам відкинути статичність «Дикого поля». Він підкреслює динаміку, енергію козацьких вольностей та вільне підприємництво. Це допомагає довести, що Схід України не був порожнім, а був місцем зустрічі та боротьби.

З іншого боку, використовуючи слово «фронтир», ми ризикуємо мимоволі підтвердити російський імперський наратив про те, що ці землі були «новими територіями», які чекали на «цивілізатора». Таким чином, ми ніби погоджуємося, що до приходу імперії тут не було історії, а був лише «фронтирний процес».

Степова контактна зона

Суть: Акцент на міжкультурному діалозі між різними етнічними групами та соціокультурними спільнотами, які сформували складну полі етнічну мережу, засновану на економічному прагматизмі та міжкультурному діалозі, що передував уніфікаційним процесам імперського центру [9].

Перевага: Назва знімає конфліктний акцент «завоювання» і натомість підкреслює горизонтальну економічну та культурну взаємодію, що існувала задовго до адміністративного втручання імперських центрів.

Козацький степ / Простір вольностей

«Вольності Війська Запорозького Низового» – офіційна юридична назва території під юрисдикцією Запорозької Січі.

«Запорозькі землі» / «Землі Запорозького Низу» – менш формальний варіант, але історично обґрунтований.

Суть: Використання термінології, притаманної самому регіону у XVII–XVIII століттях.

Перевага: Це повертає регіону його автохтонну політичну традицію – розгалуженої паланкової системи устрою Війська Запорозького Низового, що остаточно консолідувалася в період Нової Січі (після 1734 р.). Козацьке самоврядування

запропонувало унікальну для тогочасного макрорегіону соціально-економічну модель [10]. Головною цінністю цього устрою була інституційна відсутність кріпацтва, що створило умови для розгортання альтернативного цивілізаційного проєкту, який за своєю правовою суттю та рівнем особистої свободи мешканців виступав прямою структурною антитезою кріпосницькому ладу імперського центру.

Обмеження: не покриває весь простір «Дикого поля» і весь хронологічний діапазон.

Транзитна ойкумена

«Північне Причорномор'я» / «Північне Приазов'я» – усталені терміни в українській та міжнародній географічній науці.

«Понтійський степ» – Використовується в англomовній академічній літературі (*Pontic steppe*).

Суть: Визначення регіону як обжитого, але мобільного простору, що був частиною глобальних торговельних шляхів (Соляний шлях, Муравський шлях). Визначення нейтральні та геоморфологічні.

Перевага: Заперечує міф про ізолюваність і «дикість», вписуючи Донеччину в контекст світової економічної історії.

Обмеження: охоплюють ширшу або вужчу зону залежно від контексту, потребують географічного уточнення меж у тексті.

Слід підкреслити, що деколонізація знання не означає автоматичної реабілітації будь-якого «місцевого» наративу як істинного. Так, слід зважати на те, що джерела мають свої власні упередження, замовчування і конструкції. Методологічна чесність вимагає критичного читання всіх джерел, а не просто зміни знаку з «+» на «-» в оцінці метрополії та периферії.

Отже, деколонізація краєзнавчих студій – це не просто зміна ідеологічних знаків, а фундаментальне відновлення зв'язку людини з територією, що дозволяє побачити регіон як складний, багатшаровий та органічно вписаний у європейську цивілізацію простір.

Через деконструкцію імперських текстів, реституцію топоніміки та осмислення досвіду інтелектуального спротиву, ми повертаємо Донеччині її суб'єктність. Це є необхідною умовою

для ментальної деокупації регіону та його повноцінного відновлення як невід'ємної частини вільної України.

Джерела та література

1. Quijano A. Coloniality of Power and Eurocentrism in Latin America. *Nepantla: Views from South*. 2000. Vol. 1 (3). P. 533–580. DOI : <https://doi.org/10.1215/9780822392996-015>. **2. Mignolo W.** Local Histories/Global Designs: Coloniality, Subaltern Knowledges, and Border Thinking. Princeton : Princeton University Press, 2000. 398 p. **3. Said E. W.** Orientalism. New York : Pantheon Books, 1978. 368 p. URL : https://monoskop.org/images/4/4e/Said_Edward_Orientalism_1979.pdf. **4. Todorova M.** Imagining the Balkans. N. Y., Oxford: Oxford Univ. Press, 1997. 257 p. **5. Верменич Я. В.** Феномен пограниччя : Крим і Донбас в долі України. К. : Інститут історії України, 2018. 369 с. **6. Плохій С.** Брами Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків : КСД, 2016. 496 с. **7. Яковенко Н.** Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. К.: Критика, 2006. 584 с. **8. Turner F. J.** The Significance of the Frontier in American History. 1893. URL : <https://nationalhumanitiescenter.org/pds/gilded/empire/text1/turner.pdf>. **9. Дашкевич Я.** Вірменія і Україна. Львів-Нью-Йорк : Видавництво М. П. Коць, 2001. 760 с. **10. Яковенко Н.** Дзеркала ідентичності: дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – початку XVIII ст. К. : Laurus, 2012. 470 с.

О. В. Романько

(Горлівський інститут іноземних мов

державного вищого навчального закладу «ДДПУ»)

Роль та місце дійсних членів НСКУ в організації та розвитку громадських краєзнавчих музеїв на Донеччині

Музеї як центри збереження та популяризації національної історико-культурної спадщини здавна були й залишаються у центрі уваги громадськості, а також дослідників цієї важливої сфери людської діяльності. У своїй статті ми звертаємо увагу на такий вид музеїв, як громадські. Термін «громадський музей» було введено до наукового обігу в 1978 році «Типовим положенням про музей, що працює на громадських засадах» [1].

Слід визначитися з означенням терміну «громадський музей», яке дають науковці. Вважаємо, що можна погодитися з

думкою дослідниці І. Ф. Стельмах про те, що це поняття, минаючи терміни «місцевий», «недержавний», «самодіяльний», «народний», правомірно застосовувати до музеїв, в основі яких *«лежить колекція, створена, накопичена та належна громаді, а не державі чи приватній особі»* [2, с. 104].

Актуальність дослідження зумовлена як безумовною важливістю діяльності громадських музеїв та їхнім впливом на розвиток духовності, національної свідомості мешканців громади, так і недостатнім станом фундаментальних наукових досліджень у цій сфері людської діяльності. Особливо це стосується Донецької області, де, за статистичними даними станом на 2014 рік, діяло 68 державних та близько 120 громадських музеїв [3, с. 70–71]. Разом з тим, важливим питанням залишається дослідження ролі та місця дійсних членів НСКУ в організації та роботі краєзнавчих громадських музеїв на території Донеччини.

На жаль, ґрунтового дослідження щодо діяльності саме громадських краєзнавчих музеїв, які знаходяться на Донеччині, на сьогодні ми не маємо. Намагання деяких авторів дати уявлення про такі музеї завершувалися виданням каталогів, путівників або оглядових статей про окремі експозиції чи колекції з музейного фонду. Не досліджено внесок краєзнавців, дійсних членів НСКУ, у процес створення та існування громадських музеїв. Тому виникла необхідність звернутися до цих питань у пропонованій статті.

Вагомий внесок у дослідження музейної справи в Україні, в тому числі про роль та місце громадських музеїв, зробили сучасні науковці Р. В. Маньковська, І. Ф. Стельмах, Г. Г. Фесенко, автори навчальних посібників М. Й. Рутинський, О. В. Стецюк та інші. На Донеччині про громадські музеї писали О. Бабенко, П. Гайворонський, Н. Дорога, Н. Жукова, Р. Мазоха, В. Рогова, К. Філонова та інші.

Предметом нашого дослідження є діяльність громадських краєзнавчих музеїв та участь у їхній діяльності членів Донецької обласної організації НСКУ.

Вагомий внесок у становлення та існування громадських краєзнавчих музеїв на Донеччині зробили такі краєзнавці, як Д. П. Белоконь, В. В. Венедиктов, П. Є. Гайворонський,

Н. П. Дорога, Б. П. Єкасьов, В. П. Замковий, О. М. Федоров, Г. М. Киркач, Р. В. Мазоха, І. М. Овчаренко, А. В. Тараман, С. К. Темир та інші.

На жаль, невеликий обсяг статті змушує нас зупинитися на діяльності тільки окремих музеїв, до створення яких причетні краєзнавці Донецчини.

Олег Михайлович Федоров з Донецька став ініціатором та засновником Донбаського історико-літературного музею Василя Стуса у м. Горлівка. Саме у цьому робітничому місті з 1961 по 1963 роки працював учителем української мови та літератури випускник Донецького педінституту Василь Стус. Відкриття музею відбулося 4 вересня 2002 року. У музеї були зібрані оригінальні та рідкісні експонати: ксерокопії листів Василя Стуса з місць заслання, сімейні фотографії, студентські конспекти, численні документи: рішення судових колегій, постанова про виселення засудженого поета в штрафний ізолятор; копії різних довідок; відбитки пальців поета, що знімалися під час арештів, макет музею табору «Перм-36», деякі особисті речі поета й, звичайно, поетичні твори В. Стуса. Музей налічував близько однієї тисячі експонатів. З ініціативи Олега Федорова музей почав проводити Стусівські читання. Серед гостей – колишні політв'язні: Герой України Левко Лук'яненко, Євген Сверстюк, Василь Овсієнко, Олекса Різників, а також науковці таких вишів, як Донецький національний університет, Слов'янський педінститут, Горлівський інститут іноземних мов та інші. Відповідний вік та погіршення стану здоров'я Олега Федорова ставили під загрозу існування музею та втрати експонатів. Керівником музею та директором заводу Г. Хачатряном було прийнято рішення передати музейні експонати до Донецької обласної універсальної наукової бібліотеки імені Н. К. Крупської, де він і знаходився з 20 грудня 2012 року (дата урочистого відкриття музейної кімнати у Донецьку) до 2014 року, коли й припинив свою публічну діяльність – територія Донецька увійшла до складу так званої «ДНР».

Краєзнавець **Борис Панасович Єкасьов** створив музей свого рідного села Червоний Яр, що у Покровському районі Донецької області. Усе своє свідоме життя цей чоловік

скрупульозно збирав матеріали з історії села – так і з’явився музей у хутірській хаті. Матеріали зберігав у житлових кімнатах, у коридорі, у літній кухні, у сараї – тут рідкісні фотографії, альбоми зі спогадами старожилів, шахтарські знаряддя земляків, шкільні приладдя з місцевої початкової школи, численні листи... Його музей відвідували вчителі та учні Червоноярської школи, бібліотекарі з селища Гродівки та Покровська, краєзнавці, частими відвідувачами були односельці. Відвідувачі могли бачити рідкісні фото: перший пробний виїзд на весняну сівбу колгоспників – мешканців сіл Червоний Яр, Крутий Яр, Журавка, Миколаївка (1930 рік); екіпаж бронепоезда № 12 Закавказького військового округу (1923); Всесоюзний староста Григорій Петровський у колі місцевих селян, коли той приїздив на Донеччину (1934); перші міліціонери Красноармійського району... У музейній експозиції три прядки, два самовари прабабусь, шахтарські світильники початку ХХ століття, калоші-чуні, у яких ходили шахтарі у 1920–1950-х роках, каски фашистських солдатів, пера, шкільні ручки, чорнильні-непроливайки, шкільна парта... У 2007 році Б. Єсасьов видав книгу «Красный Яр: село в донецком крае». У передмові «Таке під силу не кожному» очільник донецьких краєзнавців В. Романько писав: *«Це важлива і потрібна справа, яку у своєму житті зробив Борис Панасович Єсасьов. Він думав не тільки про день сьогоднішній, а й про день завтрашній»* [4, с. 5–6].

Свідченням того, що саме залюбленість конкретної людини у свій край, фанатичне ставлення до поставленої мети – зібрати, систематизувати та виставити в окремі експозиції – створити музей рідного села можна простежити в діяльності члена НСКУ, невтомного краєзнавця **Геннадія Михайловича Киркача** із села Маяки Слов’янської МТГ.

Музейний комплекс під відкритим небом об’єднує три музеї різної тематики. У 2012 році був створений музей українського побуту в типовій українській хаті, побудованій у середині ХІХ століття. Поруч з хатою Г. Киркач побудував оглядову вежу – такими користувалися козаки у степовій зоні, спостерігаючи за наближенням ворогів. У тому ж році Г. Киркач придбав ще одну ділянку в селі Маяки, на якій знаходився будинок, побудований у 1900 році, – тут краєзнавець створив

музей кераміки. А в 2013 році викупив ділянку з унікальною спорудою – рубленою хатою, на фризі якої вирізана дата будівництва – 1884 рік. У ній він створив музей народної декоративно-прикладної творчості.

У музеях Геннадій Киркач проводить часті екскурсії. Приходять школярі місцевої школи та вчителі, студенти, працівники будинків культури та бібліотекарі зі Слов'янська, Краматорська, Лиману, Дружківки, Костянтинівки, з деяких населених міст Харківщини. Побувавши тут зі своїми вихованцями, керівниця гуртка туристів-краєзнавців Донецького обласного центру дитячої та юнацької творчості В. Рогова зі сторінок обласної газети подякувала невтомному краєзнавцеві за його подвижницьку працю: *«Ми дякуємо Г. М. Киркачу за цікаву і пізнавальну екскурсію, яка дозволила збагатити наші знання з історії рідного краю, познайомитися з побутом українського народу, його традиціями. Зібраний матеріал надалі плануємо використати для оформлення робіт на обласні та всеукраїнські пошуково-краєзнавчі експедиції учнівської молоді»* [5, с. 5].

Таким чином, беззаперечним є факт активної участі краєзнавців Донеччини у створенні, а потім і діяльності громадських краєзнавчих музеїв. Питання, підняті нами у статті, актуальні та потребують подальшого дослідження.

Джерела та література

1. О музей, работающем на общественных началах: типовое положение от 12.04.1978 г. *Буланый И. Т., Явтушенко И. Г. Музей на общественных началах.* М. : Профиздат, 1985. С. 185–193. **2. Стельмах І. Ф.** Громадські музеї в історичній ретроспективі. *Праці Центру пам'яткознавства / НАН України; УТОПІК.* К., 2009. Вип 16. С. 102–110. **3. Музеї** Донецької області: каталог / упорядник та редактор О. Довбня. Краматорськ, 2019. 98 с. **4. Романько В.** Таке під силу не кожному. Передмова. *Єкасьов Б. П. Красный Яр: село в донецком крае.* Донецьк, 2007. С. 5–6. **5. Рогова В.** Музеї села Маяки. *Донеччина.* 2015. 24 листопада. С. 5.

Т. Г. Сафронова
(Лубенський краєзнавчий музей
ім. Г. Я. Стеллецького)

**Будівництво Києво-Полтавської залізниці та становлення
Лубен як транспортного вузла: за матеріалами періодичної
преси кінця XIX – початку XX ст.**

Кінець XIX століття для Лівобережної України став епохою масштабної транспортної модернізації. Однією з найважливіших подій цього періоду стало створення прямого залізничного сполучення між Києвом та Полтавою. Для Лубен цей проєкт став не просто технічним нововведенням, а потужним імпульсом для перетворення міста на важливий транспортний вузол, що радикально змінив економіку, архітектуру та побут Лубенщини.

Шлях до реалізації магістралі був тривалим. Полтавське губернське земство ще в середині 1890-х років активно клопотало про створення нових транспортних шляхів, зокрема лінії Лозова – Костянтиноград – Полтава – Лубни – Київ протяжністю 425 верст. Головним завданням проєкту було розвантаження Азовської залізниці, яка на той час була критично переповнена вантажами з Донецького басейну. Магістраль проєктувалася як потужна вантажна артерія з прогнозованим обсягом перевезень понад 43 млн пудів щороку. Ключове місце у цій структурі посідало донбаське вугілля – очікувалося, що лінія транспортуватиме до 20 млн пуд. палива щорічно. Це мало забезпечити пряме та безперерйне постачання енергоресурсів від найбагатших копалень Донецького кряжу безпосередньо до паливних центрів Південно-Західного краю, насамперед для потреб цукрових заводів Київської губернії. Завдяки реалізації цього маршруту шлях між Києвом і Харковом скорочувався більш ніж на 100 верст. Окрім значної економії часу, нова лінія мала виконувати ту саму стратегічну функцію з західного боку, яку зі східного забезпечувала Куп'янсько-Лисичанська гілка, що дозволяло остаточно вирішити проблему логістичних «заторів» на магістральних напрямках [1].

На початку жовтня 1897 року для проведення вишукувань майбутньої Лозово-Київської залізниці до Полтавської губернії прибула партія фахівців на чолі з інженером В. О. Саханським.

Найскладнішим завданням стало визначення оптимального підйому на крутий, близько 30 сажнів заввишки, схил правого берега річки Сули на ділянці Полтава – Лубни. Було досліджено шість варіантів трасування цієї ділянки. Вже на етапі проектування міська влада та лубенське земство активно підтримали ідею прокладання залізниці за напрямком Миргород – Лубни – Пирятин, заручившись підтримкою як сусідніх повітів, так і губернського земства. Вони зобов'язалися безоплатно передати міські землі під будівництво, а земство узяло на себе половину витрат, пов'язаних із відчуженням земель у повіті, асигнувавши на ці потреби 50 000 карбованців [2]. Пізніше під облаштування вокзальної площі було викуплено цегельний завод Шостака (вартістю 30 000 руб.), який згодом розібрали, а також частини старої Золотоніської дороги та Пирятинського тракту [3].

В березні 1898 року в Петербурзі було остаточно затверджено маршрут, що проходив через Миргород і Лубни [4]. Це було зумовлене низкою чинників: економічною важливістю регіону; щільністю населення та господарською активністю; необхідністю обслуговування ключових повітових центрів; географічними умовами, які дозволяли забезпечити ефективне сполучення. Ухвалені рішення закріпило роль Лубен як одного з ключових пунктів майбутньої залізничної магістралі.

Відповідно до рішення об'єднаного засідання Комітету міністрів і Департаменту державної економії Державної ради, затвердженого імператором, товариству Московсько-Києво-Воронезької залізниці було надано право на спорудження та експлуатацію залізничної лінії від Києва до Полтави [5].

У травні 1899 року розпочалися будівельні роботи. Майбутню залізничну лінію було поділено на п'ять будівельних ділянок (63–65 верст кожна), які перебували під керівництвом окремих інженерів, загальне керівництво здійснював інженер М. К. Погорілко. Ділянка між Лубнами та Полтавою (близько 135–150 верст) суттєво відрізнялася від попереднього відтинку Київ – Лубни складнішим рельєфом. Трасу ускладнювали численні повороти, чергування глибоких виїмок і високих насипів, а також необхідність перетину великих річок – Сули,

Псла та Ворскли, що зумовило спорудження значної кількості інженерних споруд [6, с. 2].

Порівняльний аналіз кошторисів засвідчує значно вищу складність робіт на схід від Лубен. Рівнинна дільниця Київ – Лубни коштувала в середньому 35 600 карбованців за версту. Натомість відтинок Лубни – Полтава, що перетинав численні річки та вододіли, обійшовся майже вдвічі дорожче – 68 000 карбованців за версту. Загальна вартість спорудження цього 150-верстного відрізка сягнула 10 200 000 карбованців.

Найскладнішим об'єктом залізниці став 10-верстний спуск від станції Лубни до Сули у формі літери «S». За вокзалом поїзд

Рис. 15. Будівництво моста через Сулу 1901 р.

потрапляв у виїмку до 5 сажнів завглибшки для чого було вийнято 30 000 куб. сажнів землі. Біля с. Реп'яхівка був зведений найвищий насип на лінії – 11 сажнів (23 м). Міст через Сулу довжиною 80 саж. виявився найбільшим на магістралі та коштував 450 000 карб. [7, с. 3].

Вже у вересні-жовтні 1900 р. було відкрито тимчасове вантажне та пасажирське сполучення на дільниці від Києва II до станції Лисяки (Решетилівка). Протягом перших трьох місяців роботи зафіксовано значні обсяги перевезень – близько 2 000 вагонів приватних вантажів (що дорівнює 1,5 млн пудів). Основну частку (50%) складало зерно, а друге місце посіло транспортування худоби. Найбільші обсяги відправлень на той час забезпечували станції Яготин, Лубни та Ромодан [8].

Пасажирські перевезення на початковому етапі здійснювалися так званими «матеріальними поїздами», призначеними передусім для будівництва та обслуговування інфраструктури. Умови подорожі залежали від дільниці. На відтинку Київ – Лубни у зв'язку зі значним пасажиропотоком до складу поїздів почали включати по два вагони третього класу та один вагон другого класу. Водночас на дільниці Лубни – Лисяки

перевезення здійснювалися у товарних вагонах, спеціально пристосованих для транспортування робітників [9].

Регулярний пасажирський рух було відкрито 29 квітня 1901 року. О 7:20 ранку з київського вокзалу до Полтави вирушив перший прямий поїзд Києво-Полтавської залізничної лінії. Його склад налічував три вагони другого класу, чотири – третього, вагон-буфет і два багажні вагони; тягу забезпечував швидкохідний паровоз. Разом із цим поїздом до Полтави вирушив журналіст газети «Киевлянин», випускник Лубенської чоловічої гімназії А. Савенко, автор серії публікацій «По новій дорозі», які є цінним джерелом інформації про будівництво та відкриття залізничного руху.

На території Лубенського повіту були розташовані три станції: Лазірки, Лубни та Солоницька. Станція Лазірки започаткувала нову архітектурну традицію на магістралі. На відміну від попередніх станцій (від Києва до Гребінки), збудованих суто з світло-жовтої київської цегли, вокзал у Лазірках звели з місцевої червоної цегли, використавши київську лише для оздоблення кутів та головних елементів фасаду. Станція Лубни стала однією з найважливіших на всій лінії. В адміністративному відношенні вона виконувала функцію головної станції на значній ділянці. Численні споруди, зведені на території Лубенського вокзалу, сформували «залізничне містечко», розташоване ліворуч від колії.

Рис. 16. Вокзал Лубни.
Початок XX ст.

Рис. 17. На станції Лубни.
Початок XX ст.

Будівля вокзалу була двоповерховою та значною за розмірами: її довжина становила близько 35 сажнів, а площа основи – приблизно 200 кв. сажнів. Споруджено її частково з київської (жовтої), частково з місцевої (червоної) цегли. Перед

вокзалом було влаштовано простору платформу. З протилежного боку будівлі було здійснено озеленення – висаджено тополі та інші дерева, закладено квітники й газони, а також облаштовано під'їзд із боку міста. Під час першого рейсу будівля ще перебувала на стадії оздоблення. Загальна вартість вокзалу разом із платформою та іншими інженерними спорудами становила близько 100 000 рублів. По обидва боки вокзалу зводився комплекс допоміжних будівель, велике паровозне депо, розраховане на 10 локомотивів, вартість якого оцінювалася приблизно у 70 000 карб.

Окрім того, було споруджено низку окремих будівель, зокрема: житло начальника дистанції, будинки для кондукторської та паровозної бригад, товарну контору, адміністративне приміщення начальника депо, залізничну лікарню та лазню. Усі споруди відзначалися капітальністю та просторістю.

Важливою складовою інфраструктури було водопостачання. А. Савенко зазначив, що у квітні 1901 року вже проводилися роботи з прокладання водогінних труб. Передбачалося, що вокзал забезпечуватиметься водою з річки Сула. Для цього необхідно було прокласти трубопровід через усе місто на відстань близько 4 верст і піднімати воду на значну висоту – різниця між рівнем вокзальної площі та межею рівнем річки сягала приблизно 35 сажнів. У водонапірній башті планувалося встановлення двох резервуарів [10].

Наступна станція на лівому березі Сули спочатку мала назву «Засулля», однак за клопотанням земства була перейменована на «Солоницьку» – на згадку про історичну битву козаків з поляками. Вона відігравала важливу промислову роль: місцеві піски використовувалися для баластування 81-верстної ділянки

Рис. 18. Лубни. Плотенці.
Початок XX ст.

колії від Гребінки до Кибинців. Щодня тут курсувало 11 пар баластних поїздів [10, с. 4].

Поява залізниці радикально змінила побут Лубен, спровокувавши справжню «будівельну лихоманку». Лише за два роки ціни на оренду житла в місті майже подвоїлися, що стимулювало масштабну розбудову міста. Найяскравішим прикладом став район

Рис. 19. *Лубни. Лиса гора.
Початок XX ст.*

Тернівської толоки: міська влада розділила 9 десятин колишнього вигону на 68 ділянок, заклавши основу для нових вулиць та бульвару над мальовничим урвищем Сули [11, с. 3].

Перші потяги викликали в Лубнах справжній ажіотаж щоденні візити містян на перон для зустрічі поїздів перетворилися на своєрідний ритуал. Цікаво, що дехто з лубенців купував квитки другого класу по 23 коп. лише для того, щоб проїхати коротку відстань від Лубен до Солоницької. А оскільки зворотного потяга не було, вони поверталися додому кілька верст пішки по шпалах, але бажання стати частиною залізничного дива переважало будь-які незручності [7, с. 4].

Введення в експлуатацію Києво-Полтавської магістралі стало переломним моментом у розвитку Лубен та центральної Полтавщини. Залізниця назавжди змінила статус міста, перетворивши його з патріархального повітового центру на важливий вузол залізничної мережі. Завдяки новій логістиці регіон отримав потужний імпульс для оновлення: від появи сучасних вокзальних споруд до формування нових міських районів. Залізниця стала тим фундаментом, на якому постали модерні Лубни початку XX століття.

Джерела та література

1. **Харьков.** *Южный край.* 1895. № 4999. 28–29 июля. С. 1.
2. **Лубны.** Полтавской губ. *Южный край.* 1897. № 5794. 18 ноября. С. 3.
3. **Савенко А.** По новой дороге. От Киева до

Лубен (путевые очерки). *Киевлянин*. 1901. № 121. 3 мая. Ч. 1. С. 4.
4. Телеграммы. *Южный край*. 1898. № 5894. 7 марта. С. 2.
5. Сооружение Лозово-Киевской железной дороги. *Южный край*. 1898. № 5991. 21 июня. С. 2. **6. О направлении** проектируемой Полтавско-Киевской железной дороги *Южный край*. 1898. № 6001. 2 июля. С. 2–3. **7. Савенко А.** По новой дороге. От Киева до Лубен (путевые очерки). *Киевлянин*. 1901. № 122. 22 апреля. Ч. II. С. 3–4. **8. Грузовое движение** по Киево-Полтавской железной дороге. *Киевлянин*. 1901. № 16. 16 января. С. 2. **9. К постройке** Киево-Полтавской железной дороги. *Киевлянин*. 1901. № 6. 6 января. С. 2. **10. Савенко А.** По новой дороге. От Киева до Лубен (путевые очерки). *Киевлянин*. 1901. № 121. 3 мая. Ч. I. С. 3–4. **11. Савенко А.** По новой дороге. Лубны. *Киевлянин*. 1901. № 159. 11 июня. Ч. XII. С. 3.

Д. В. Стаценко

(Національний університет

«Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»)

**Висвітлення діяльності Острозького осередку друкарства в
 «Історії України» Наталії Полонської-Василенко**

Виникнення і розповсюдження друкарства зумовило революційні зміни в технічній, інформаційній, культурній, науковій, освітній сферах. На думку сучасного науковця Миколи Тимошика, «*прийшовши на українські землі із Заходу у другій половині XV століття і, потрапивши на благодатний ґрунт, друковане слово почало поступово утверджуватися, стаючи конкурентом рукописних книжок, а згодом і витісняючи їх*» [11, с. 148]. З огляду на це, вивчення проблематики раннього українського друкарства XV–XVII ст. має важливе значення для історії та культури України, історії науки і техніки, історії книгодрукування, теорії та історії соціальних комунікацій, соціології комунікацій, інформаційної діяльності, документознавства та ін.

Питання, пов'язані з друкарською справою в Острозі другої половини XVI – початку XVII ст. знайшли висвітлення в «Історії України» Наталії Дмитрівни Полонської-Василенко (1884–1973 рр.). У своїй узагальнюючій праці дослідниця акцентує детальну увагу на мотивах та обставинах появи друкованої Біблії в

Острозі: *«Князь К. Острозький, захоплений ідеєю оборони православної віри, вирішив видати повний текст Біблії, якого тоді не мав жадний з православних народів, в той час, як на латинський текст її покликалися під час полеміки католики та протестанти. Православні користалися рукописними зошитами окремих частин Біблії, в яких було чимало помилок. Отже треба було насамперед мати вірний текст Біблії. В основу праці покладено текст 70 "толковників" – грецький переклад, а не гебрейський оригінал, при тому порівнювано його з іншими слов'янськими та латинськими текстами. В 1581 році Біблія вийшла в світ»* [10, с. 397]. Визнаючи певні недоліки цього видання, дослідниця позитивно оцінює сам факт появи друкованої Біблії: *«Звичайно, вона мала недоліки, які пояснюються загальним станом освіти XVI ст., неможливістю зібрати більше матеріалів тощо. Але в цілому це була видатна подія в історії української культури. Року 1751 була вона знову переглянена й виправлена в Петербурзі українцями, професорами Академії, і під назвою "Єлисаветинської" до наших часів залишалася загальновизнаною й усталеною»* [10, с. 397].

У своїй праці Наталія Полонська-Василенко детально розповідає про діяльність Івана Федорова/Федоровича в справі появи друкарства в Острозі: *«Історія друкарства України тісно пов'язана з життям диякона Івана Федоровича, москвина з походження, який разом з українцем Петром Мстиславцем почав друкувати книги в Москві. Ця новина викликала обурення у переписувачів книг, які обвинувачували їх в стосунках з нечистою силою», зумовивши втечу друкарів до Білорусі* [10, с. 401].

Дослідниця прослідковує видавничу діяльність Івана Федорова/Федоровича на українських землях, зокрема в Острозі. Стосовно останнього вона коротко повідомляє: *«У 1576 р. Іван Федорович, на запрошення князя К. Острозького, переїхав до Острога, де надрукував коло 30 видань, серед них славетну Біблію. Серед помічників Івана Федоровича були його син Іван та Гринь з Заблудова; можливо, працювали з ним і його учні зі Львова – Сачко Сідляр та Сенько Корунка, а може й отці – Мина та Василь»* [10, с. 401]. При цьому історикinia чітко зазначає, що Костянтин Острозький заснував друкарню в Острозі у 1577 р. [10, с. 401]. Вона також указує на те, *«... якою великою була в*

XVI ст. на Україні потреба в друкованому слові. На самому Правобережжі існувало кілька друкарень. І це було тоді, коли в Москві не могла працювати жадна друкарня» [10, с. 402].

Кількісні показники видавничої діяльності друкарень в другій половині XVI – першій половині XVII ст. наочно демонструють дані таблиці, розміщеної в праці Наталії Полонської-Василенко. Так, в Острозькій друкарні за 32 роки (1580–1612 рр.) було надруковано 18 книг, у той час як у Віленській друкарні за 22 роки (1574–1595 рр.) – 13 книг, а в Львівській друкарні за 32 роки (1580–1612 рр.) – 13 книг [10, с. 504].

Отже, в «Історії України» Наталії Дмитрівни Полонської-Василенко поява друкарської справи в Острозі пов'язується з діяльністю захопленого «... ідеєю оборони православної віри ...» князя Костянтина Острозького та його бажанням видання повного тексту Біблії. При цьому історикиня чітко зазначає про заснування ним друкарні у 1577 р. Безпосередня діяльність друкарні пов'язується нею з постаттю Івана Федорова/Федоровича, який прибув у 1576 р. до Острога на запрошення князя Костянтина Острозького, де «...надрукував коло 30 видань, серед них славетну Біблію».

Джерела та література

1. Полонська-Василенко Н. Історія України : в 2 т. К. : Либідь, 1995. Т. 1 : До середини XVII століття. 672 с.
2. Тимошик М. Історія видавничої справи. К. : Наша культура і наука, 2007. 496 с.

М. Г. Тараненко

(ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка)

До питання участі братів Шеметів в українському національно-визвольному русі

Брати Шемети – Володимир, Сергій та Микола – народилися на хуторі Олександрівка Лубенського повіту на Полтавщині в родині заможного відставного поручика Михайла Шемета. Маючи доволі великі статки від підприємницької діяльності, батько зумів дати своїм синам можливість здобути високу на ті часи освіту.

Зокрема, старший син Володимир навчався на фізико-математичному факультеті Петербурзького університету, а згодом – на природничому факультеті університету Св. Володимира в Києві, де познайомився із одним із головних ідеологів українського націоналізму Миколою Міхновським. Під впливом Миколи Міхновського Володимир Шемет разом зі своїм молодшим братом Сергієм незабаром стають активними членами нелегального молодіжного товариства «Братство тарасівців», заснованого в 1891 році.

Відвідуючи батьків під час канікул у Лубнах, Володимир зумів організувати там місцевий осередок «тарасівців». Зрозуміло, що активна проукраїнська патріотична позиція Володимира Шемета, його помітна роль у діяльності «Братства тарасівців» не залишалася поза увагою поліції, через що він доволі тривалий час не міг здобути вищої освіти і належав до категорії так званих «вічних студентів».

Після арештів царською владою учасників «Братства тарасівців» у 1893 році та заслання їх на «перевиховання» до сільської місцевості Володимир Шемет опиняється в рідних Лубнах, де в 1896 році створює молодіжний українофільський гурток, члени якого пізніше називали себе «дітьми Шемета».

Перебуваючи в Лубнах, Володимир Шемет підтримував зв'язки з київським осередком молодіжного українського руху, звідки привозив своїм вихованцям заборонені царською цензурою друковані видання. Зазначимо, що в цей час під ідейним впливом старшого брата до лубенського молодіжного гуртка приєднується наймолодший брат Володимира – Микола. У 1896 році внаслідок консолідації українофільського руху в Києві утворюється нелегальне загальноукраїнське товариство «Молода Україна», активним членом якого стає Володимир Шемет. Однак у 1899 році за участь у масових антиурядових студентських заворушеннях його виключають з Київського університету і вкотре висилають до Лубен. При цьому йому було суворо заборонено перебувати в столиці російської імперії, а також в університетських і губернських містах [4, с. 97].

У Лубнах Володимир Шемет зазвичай ходив у селянському одязі, спілкувався виключно українською мовою, підкреслюючи цим своє українське походження. Він брав активну участь у

роботі Лубенського земства, обирався гласним (депутатом) міської думи.

Як відомо, у 1900 році в підросійській Україні створюється перша українська нелегальна політична партія – Революційна Українська партія (РУП). Невдовзі з ініціативи Володимира, Миколи та Сергія Шеметів у Лубнах виникає її місцевий осередок. Зазначимо, що Сергій Шемет за участь в революційному українському русі в листопаді 1901 року, як і раніше Володимир, був висланий з столиці російської імперії, де навчався в університеті, до Лубен під особливий нагляд поліції. Варто наголосити, що Володимир та Микола Шемети підтримували постійні зв'язки зі своїм ідейним натхненником Миколою Міхновським. І тому не випадково вони взяли активну участь у розбудові створеної ним у 1902 році Української народної партії [3, с. 627]. Завдяки фінансовій підтримці Миколи Шемета Микола Міхновський у 1905 році зміг видати у Львові часопис «Самостійна Україна», в якому було опубліковано підготовлений ним проєкт Конституції України – «Основний закон Самостійної України – Співки народу українського» [4, с. 97].

В умовах першої російської буржуазно-демократичної революції 1905–1907 років з метою захисту місцевого єврейського населення від погромів та для підтримання правопорядку в місті з ініціативи братів Шеметів у Лубнах було створено об'єднаний комітет і дружину міської самооборони. Зазначимо, що ця ініціатива була підтримана гласними Лубенської міської думи, її головою Взятковим та повітовим капітаном-справником Кирдановським. За часів діяльності об'єднаного комітету в місті була проголошена так звана «Лубенська республіка». Варто зазначити, що Володимиром та Миколою Шеметами в цей період було здійснено випуск у Лубнах першої на Лівобережній Україні української газети «Хлібороб», яка відразу стала користуватися великою популярністю. Зокрема, в Києві часопис за спекулятивними цінами розкуповувався вільно на вулицях. Як зазначає відомий український історик Ярослав Грицак, «Хлібороб» приваблював читачів не лише українською мовою, а насамперед, його соціал-демократичними ідеями, що проповідувалися видавцями. На

жаль, Шеметам вдалося видати лише п'ять номерів газети, після чого вона була заборонена владою через свій радикальний зміст [1, с. 87]. Микола Шемет, як видавець «Хлібороба», після його закриття був оштрафований на 25 карбованців [3, с. 384].

Як відомо, у 1906 році в росії відбулися вибори до Першої Державної думи, депутатом якої був обраний Володимир Шемет. Він, як і більшість патріотично налаштованих депутатів від України, увійшов до складу Української думської громади, в роботі якої брав активну участь.

Однак сподівання українців, що Державна дума вирішить наболілі соціальні питання та задовольнить їх національні прагнення, виявилися марними. Адже абсолютну більшість у Думі становили великодержавні російські шовіністи. Виступаючи з думської трибуни, Володимир Шемет наголошував, що для українців поняття «земля» нерозривно пов'язане з поняттям «воля», тобто з наданням широкої демократичної автономії Україні. За його словами, лише тоді український народ буде вважати свої вимоги задоволеними, коли матиме можливість самостійно розпоряджатися власною долею [4, с. 99].

Перша Державна дума проіснувала лише 72 дні. Після її розпуску царем Миколою II Володимир Шемет разом із групою прогресивних депутатів підписав так звану «Виборзьку відозву», яка містила заклик до населення російської імперії чинити пасивний опір царській владі, доки не буде призначено нові вибори до Державної думи [3, с. 627]. За підпис відозви Володимира Шемета було засуджено до тримісячного ув'язнення.

Після придушення царатом першої російської буржуазно-демократичної революції в листопаді 1907 року брати Шемети та інші організатори «Лубенської республіки» були заарештовані. Окрім самочинного захоплення влади в Лубнах, їм інкримінували вбивство поліцейського та інформатора місцевої поліції.

Перебуваючи в Полтавській в'язниці, Володимир Шемет захворів на тиф, і лише після втручання його адвоката Миколи Міхновського та завдяки підтримці широкої прогресивної громадськості його було переведено до лікарні.

Вирок суду, що відбувся в Києві під назвою «Лубенський процес», був суворим: п'ять осіб було засуджено до смертної кари, 15 – до різних термінів каторги. Проте адвокати Микола Міхновський та Арнольд Марголін оскаржили винесений вирок, і справа була переглянута у вересні 1909 року в Лубнах, внаслідок чого до страти засудили лише двох керівників лубенської самооборони [2, с. 281–282].

Після цих подій Володимир Шемет вступає до Товариства українських поступовців (ТУП).

Після падіння царизму в лютому 1917 року й створення Центральної Ради Володимир Шемет обирається до її складу. Однак згодом депутати-самостійники, до яких він належав, були замінені представниками українських партій соціалістичного спрямування.

За таких обставин Володимир Шемет повертається до Лубен, де створює осередок «Просвіти» і обирається його першим головою. Завдяки його зусиллям у місті починають діяти курси українознавства, де близько 200 учителів отримували елементарні знання з української мови, вітчизняної історії та географії [4, с. 100].

В умовах розгортання Української революції 1917–1921 років на Полтавщині найбільш масовими громадськими організаціями стають селянські спілки. Саме від них були обрані майже всі гласні Лубенського повітового земства, а головою місцевої управи став Володимир Шемет.

Під його орудою Лубенське земство в червні 1917 року прийняло рішення українізувати всі повітові установи й громадські інституції, а також створити шкільні ради з представників від учителів.

Варто наголосити, що влітку 1917 року під безпосереднім керівництвом Володимира та Сергія Шеметів на Полтавщині виникла нова політична структура – Українська демократична хліборобська партія (УДХП). На її установчий з'їзд, що відбувся в Лубнах 29 червня 1917 року, прибуло близько 800 селян та 200 представників української інтелігенції [6, с. 42].

На з'їзді з проектом програми УДХП виступив Сергій Шемет, остаточна редакція якої була вироблена В'ячеславом Липинським і опублікована в жовтні 1917 року. У ній

новостворена партія ставила за мету вибороти державну незалежність України [6, с. 42].

УДХП проголошувала необхідність проведення аграрної реформи шляхом ліквідації поміщицького землеволодіння та передачі землі селянам. Однак, на відміну від соціалістичних партій України, УДХП орієнтувалася на міцні фермерські господарства та традиційну для українського селянства приватну власність на землю.

Після організаційної побудови партійних осередків Українська демократично-хліборобська партія на своєму черговому з'їзді в березні 1918 року висловила недовіру Генеральному секретаріату УНР на чолі з Володимиром Винниченком. На з'їзді було сформовано делегацію у складі 205 селян на чолі з Сергієм Шеметом, яка мала вимагати від Центральної Ради припинити соціалістичні експерименти і поділитися владою з хліборобами-демократами. Але членам делегації не надали можливості виступити на засіданні Центральної Ради, а її голова Михайло Грушевський відмовився зустрітися з ними [5, с. 116].

Після окупації України австро-німецькими військами УДХП, продовжуючи критикувати політику Центральної Ради, не вимагала її ліквідації, а прагнула лише зміни політичного курсу та реорганізації складу діючого уряду УНР. Варто зазначити, що напередодні державного перевороту, увечері 28 квітня 1918 року, майбутній гетьман України Павло Скоропадський відвідав помешкання братів Шеметів у Києві, щоб заручитися підтримкою УДХП на Всеукраїнському хліборобському конгресі.

Під час його проведення українські хлібороби-демократи не виступали проти обрання гетьманом України Павла Скоропадського, але й особливих ілюзій щодо його гетьманства не плекали. Дійсно, з приходом Павла Скоропадського до влади в Україні вони швидко переконалися в його антинародній аграрній політиці і тому невдовзі приєдналися до опозиційного гетьманському режиму Українського національно-державного союзу.

Варто додати, що в листопаді 1918 року Павло Скоропадський став відверто орієнтуватися на федеративний

союз із небільшовицькою росією, що повністю суперечило українським національним інтересам.

В цих умовах, щоб припинити ворожнечу, Сергій Шемет намагався стати своєрідним посередником під час перемовин між гетьманом і опозицією. Однак ці намагання не привели до примирення ворогуючих таборів. У підсумку Володимир і Сергій Шемети після падіння гетьманського режиму опинилися на боці прихильників Директорії УНР.

Однак, усвідомивши, що вона продовжує соціалістичні експерименти, започатковані Центральною Радою, Сергій Шемет у січні 1919 року разом з Дмитром Донцовим, Миколою Міхновським та Євгеном Коновальцем планував здійснити державний переворот, щоб припинити анархію та встановити твердий порядок в Україні. На роль диктатора вони висували отамана Запорізького корпусу – Петра Болбачана, але внаслідок його арешту, реалізувати ці плани не вдалося.

Подальша доля братів склалася по-різному. Микола Шемет наприкінці 1918 року з невідомих причин покінчив життя самогубством. Сергій Шемет залишився вірним гетьману Павлу Скоропадському й емігрував за кордон, де разом з В'ячеславом Липинським заснував Український союз хліборобів-державників. Згодом він перебрався до Австралії, де став одним із фундаторів так званого Союзу українських організацій та засновником журналу «Хліборобська Україна». Сергій Шемет відійшов у вічність на чужині у 1957 році.

На відміну від свого брата, Володимир Шемет з приходом до влади більшовиків залишився в Україні. Певний час він працював в Українській академії наук, у Комісії зі складання живої української мови, але після звинувачень у «національних ухилах» змушений був припинити наукову діяльність [3, с. 627]. Володимир Шемет помер у 1933 році.

У підсумку зазначимо, що Володимир, Сергій та Микола Шемети увійшли в історію українського національно-визвольного руху як невтомні поборники державної незалежності України.

Джерела та література

1. Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. К. : Генеза, 1996. 360 с.

2. Енциклопедія історії України : У 10 т. К. : «Наукова думка», 2009. Т. 6 : Ла–Мі. 722 с. **3. Енциклопедія історії України** : У 10 т. К. : «Наукова думка», 2013. Т. 10 : Т–Я. 784 с. **4. Ревегук В. Я.** Полтавці – поборники державної незалежності України. Полтава : Полтавський літератор, 2016. 392 с. **5. Ревегук В. Я.** Селянство Полтавщини в добу Української революції 1917–1921 рр. Полтава : Полтавський літератор, 2017. 386 с. **6. Ревегук В. Я.** Полтавщина в перший рік Української революції. Доба Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.). Полтава : Видавництво «АСМІ», 2007. 186 с.

Л. М. Шиян

(Національний заповідник
«Замки Тернопілля»)

Родові зв'язки князів Вишневецьких

Князі Вишневецькі – один з найпотужніших родів в історії України. Впродовж століть (з початку XIV ст. і до 1744 р.), будучи громадянами спочатку Великого князівства Литовського, а згодом і Речі Посполитої, його представники творили історію цих держав. Серед Вишневецьких, зокрема, – король Речі Посполитої Михайло Корибут (1640–1673), два претенденти на корону Януш Антоній (1678–1741) та Михайло Серватій Вишневецький (1680–1744), коронний гетьман Дмитрій Єжи (1631 - 1682), три каштеляни, з них два краківські, сім воєвод, великий канцлер Великого князівства Литовського (ВКЛ), великий гетьман ВКЛ, великий коронний гетьман, польний гетьман [16, с. 257].

Чоловіки з роду Вишневецьких найкраще проявили себе у військовій справі, хоча і не завжди отримували уряди та посади відповідно до свого статусу і здібностей. Талановитими воєначальниками були Дмитро Іванович (? – 1563), Михайло Олександрович (1529–1584) та Олександр Михайлович (1543–1594), Дмитрій Єжи (1631–1682) та Ієремія Міхал (1612–1651), Януш Антоній та Михайло Серватій [17].

Оборона прикордонних земель від нападів турків та татар була пріоритетною для Вишневецьких у XVI ст. Одним з перших провідників козацтва був Дмитро Іванович, 25 років боротьбі з татарами віддав староста черкаський і канівський Михайло

Олександрович, героєм Жванця та Хотина став великий коронний гетьман Димитрій Єжи. Політика роду, особливо в справах воєнних та політичних, не завжди узгоджувалася з намірами короля та уряду [11, с. 132]. Такою була, зокрема, участь князів Вишневецьких у походах в Молдавію на підтримку династії Могил і до Москву на захист прав Димитрія Самозванця [8, с. 13–14].

Як і більшість української еліти свого часу, Вишневецькі були яскравими представниками тієї найбагатшої магнатерії, яка з дитинства усвідомлювала своє сакральне право на владу в Україні. А, отже, на їх глибоке переконання, доцільним було все, що забезпечувало їм політичну та економічну потужність. Польський геральдик Шимон Окоцький місію Вишневецьких сформулював так: *«народжені підноситися, очолювати, королювати»* [16, с. 233].

Дослідженням історії роду Вишневецьких, головню в ХІХ – ХХ ст., присвячено чимало студій [1–5; 9–13]. Значно зріс інтерес до подібної тематики після отримання Україною незалежності у 1991 р. [10, с. 11]. З'являються дослідження дотичні до біографістики, пов'язані з політичною, будівничою та культурною діяльністю представників роду [9; 13–15].

Не зупиняючись і на сьогодні дискусійній проблемі походження роду, а саме :чи Рюриковичами чи Гедиміновичами були князі Вишневецькі, у студії спробуємо з'ясувати, а що визначало їх родову політику. Чи це був політичний, чи економічний чинник, а якою мірою на шлюб впливали особисті зв'язки?

Як показує побіжний аналіз шлюбних зв'язків князів Вишневецьких впродовж століть, враховуючи їхню політичну активність, найчастіше вибір партнера відбувався або з-поміж сусідів, або з кола ближніх та далеких членів родини [6, с. 348].

Крім активності політичної, економічної та культурної для Вишневецьких було характерним надзвичайно сильне почуття родинної солідарності. Незважаючи на ступінь спорідненості (навіть якщо він було відносно далеким), у разі втрати батька вони завжди опікувалися молодим поколінням, забезпечували йому хороше виховання та освіту. Хлопчики залишалися під опікою матері до семирічного віку. Далі дітей посиляли до

школи, якщо не було заповіту. Зокрема, малолітніми синами рано померлого князя Януша (1599–1636) опікувався Ієремія Вишневецький. Сам Ієремія, залишившись сиротою у семирічному віці, знайшов родину при дворі свого родича Костянтина Вишневецького (1564–1641), виховувався разом із його синами та отримав блискучу освіту в Європі [16; 18].

Дмитро Вишневецький (?–1563) після смерті свого батька Івана Вишневецького (1490–1542) опікувався своїми молодшими братами Костянтином та Андрієм, забезпечив їм хороше домашнє виховання, що згодом дозволило досягти значних кар'єрних успіхів. Костянтин Вишневецький (1642–1574), староста житомирський, став київським намісником, а Андрій (1528–1584) – воєводою волинським та сенатором [18, с. 669].

Матері не завжди погоджувалися віддавати синів під опіку родичів чоловіка, як це вимагало законодавство. Так Єва Вишневецька (1577–1618), вдова князя Петра Збараського перейшла з дітьми під опіку свого родича Олександра Вишневецького, а Раїна Вишневецька після втрати чоловіка відмовилася знову вступати в шлюб, щоб не віддавати своїх дітей під опіку Юрія Вишневецького, з яким у той час судилася за маєтності.

Родове опікунство ще виразніше проявлялося щодо долі доньок. Малолітні дівчата залишалися при матері, старшими опікувалися родичі. Відповідно до законодавства Великого князівства Литовського, майновий статус та права доньок визначався у 5 артикулі Другого Литовського Статуту. Сума, яку отримувала наречена, коли виходила заміж, була еквівалентна четвертій частині батьківських маєтків. У разі наявності декількох доньок, спадок ділився між ними [6, с. 543]. Якщо батько помирає до повноліття доньки, то опіка переходила до брата, якщо він був, або до найближчих родичів по батьківській лінії. Опікуни мали дбати про збереження посагу, з ними погоджувалася кандидатура потенційного нареченого. Номінально законодавство стояло на захисті особистих прав доньок і вимагало їхньої згоди на шлюб [6, с. 544]. Хоча траплялися випадки, коли інтереси опікунів ставилися вище.

На вибір шлюбного партнера часто впливали приятельські стосунки батьків, або опікунів. Так, впливовий політик і

кальвініст Андрій Вишневецький підтримував тісні політичні та багаторічні особисті стосунки з представником впливового литовського роду Радзивілів, також кальвіністом Миколаєм «Сиріткою» (1549–1616). Одна з трьох доньок князя Андрія, Гальшка Еуфимія, стала дружиною Радзивіла.

Приятельські стосунки Ієремії Вишневецького з Томашем Замойським (1594–1638) мали вирішальне значення для вибору його доньки Грізельди. Відкинувши пропозиції багатьох претендентів, зокрема казково багатого князя Владислава Заславського, вона стала дружиною Ієремії.

Родичалися насамперед з родами, які мали «добру славу». Посаг нареченої при цьому мав другорядне значення. Як приклад, другою дружиною Михайла Серватія Вишневецького стала Магдалена Чарторийська, котра зовсім не мала посагу, але походила зі славного та впливового волинського роду [12, с. 181].

Як показують практики тодішнього суспільного життя, дуже важливо було заручитися новими надійними родичами та приятелями у своєму регіоні. Аналізуючи численні спірні судові справи, як кримінальні, так і майнові, можна зробити висновок, що Фемида схилялася на користь того, хто міг привести до суду більше свідків. А це були представники осілої шляхти, тобто ті, хто мав земельні володіння у відповідному регіоні.

Чесноти жінки теж бралися до уваги. Бо *«дружина – це перший приятель та товариш»* або *«добра жінка до жодної доброї речі не є мужеві перешкодою»* [7, с. 486]. До речі, 60% шляхетських жінок уміли читати та писати, а деякі мали і власні печатки. Шляхтич міг програти судову справу, якщо нехтував своєю жінкою, і не вписував її співвідповідачем до судових книг. Таке порушення процедури ставило суддів перед необхідністю виносити вирок на користь іншої сторони, навіть якщо винуватець був очевидним.

Політичні пріоритети теж у достатньо великій мірі визначали родову політику. Претендентів часто вибирали виходячи з тих, чи інших кланових інтересів. Так, на початку XVII ст. результатом державних інтересів на південних рубежах Речі Посполитої став шлюб доньки молдавського господаря Ієремії Могили Раїни та князя Михайла Вишневецького. Сватом став впливовий канцлер Ян Замойський, війська якого у той час

знаходилися у регіоні і підтримували пропольську політику господаря Могили. Щоправда, політичний інтерес не завадив подружньому щастю молодих. Трагічна раптова смерть молодого Михайла була великим ударом для княгині Вишневецької. Залишившись удовою, вона відмовилася вдруге виходити заміж та самостійно опікувалася своїми двома дітьми, Ієремією та Анною.

Незважаючи на те, що вдови мали більше можливостей розпоряджатися своїм майном (хоча іноді це регламентувалося тестаментом померлого чоловіка), суспільство вважало, що жінка повинна бути заміжня. Відносини чоловіка та жінки були під пильним наглядом родини, сусідів, приятелів, слуг. Подружнє життя не було приватним. Воно обговорювалося в суспільстві у колі численних родичів та приятелів. Якщо чоловік з певних причин був відсутній в маєтку, дружина у випадку нападу татар чи наїзду недоброзичливих сусідів мала можливість звернутися по допомогу. І така підтримка їй обов'язково надавалася, адже інакша поведінка осуджувалася суспільством.

Подружній конфлікт не був лише сімейною справою, це ще і протистояння чоловікових родичів та приятелів родичам та приятелям жінки. На Волині насильство щодо жінки осуджувалося суспільством і могло бути визнане судом, як невідповідне родинному життю, та привести до розірвання шлюбу. Побиття – це не стільки про насильство, як про образу «честі». У шляхетському соціумі визначальними чинниками були гарантія «прав і вольностей», зокрема особистої недоторканності. Не реагувати на образу доньки, сестри – образа для роду. Тому жінка могла і мала відстоювати свої права і свою позицію. Так сталося з Олександрою (1563–1621), середньою донькою волинського воєводи Андрія Вишневецького. При поділі маєтностей батька вона отримала замок та місто Андріїв, замок та місто Вишневець з фільварками Лози, Підгайці, Бобрівка та Тараж. У 1597 р. маєтності ті княгиня формально подарувала чоловіку Юрію Чарторийському [18, с. 32]. Згодом чоловік вимагав від неї згоди на продаж майна. Не погоджуючись з такою вимогою, Олександра подала до суду і у 1614 р. розлучилася [17].

Ще один випадок розлучення стосується вдови рано померлого Януша Вишневецького Катерини з Тишкевичів

Вишневецької. У шлюбі княгиня мала синів Дмитрія Єжи і Костянтина Криштофа та доньку Барбару. Опікуном дітей був свекор Костянтин Вишневецький. У 1639 р. вона повторно вийшла заміж за Олександра Людвіка Радзивіла. Після раптової смерті братів та батька першого чоловіка Катерина втратила маєтності, які їй заповідав перший чоловік доживотно. В тестаменті Костянтин Вишневецький назвав опікунами дітей Ієремію Вишневецького. Проте Олександр Людвік опротестував документ через суд. Тяжба тягнулася довго, і було прийняте рішення, що опікуном буде король Владислав IV та впливові сенатори, серед яких був той же Радзивіл. Тоді Катерина на власний розсуд покинула Збараж, де мешкала з дітьми, та переїхала до Вишневця. Згодом туди ж приїхав Ієремія та погодився на опікунство над дітьми. Самій же Катерині він рекомендував повернутися до чоловіка. Коли та категорично відмовилася, знайшов привід і допоміг їй розлучитися [17].

Кандидатами на одруження для вдів часто були неосідлі вихідці з інших регіонів. Вдови були чи не єдиним способом для чужинців отримати політичні права. Наприкінці XVI ст. таких серед шляхетського загалу було близько 67% [7, с. 476].

Ті жінки, які все ж обирали статус вдови, як правило, вирізнялися рішучим та підприємливим характером. Прикладом може бути уже згадана вище Раїна з Могил Вишневецька. Після смерті чоловіка вона успішно судилася з його родиною заради збереження для своїх дітей батьківського спадку. Княгиня не лише посилала своїх слуг на маєтності сусідів, а й сама брала участь у набігах, організовуючи їх за всіма правилами військової справи [17].

Законодавство Великого князівства Литовського та Речі Посполитої не надавало жінкам політичних прав. Однак, їх вплив не лише на приватне родинне життя, а і на суспільне було іноді значним. Часто в сатиричних творах відображався справжній стан речей, зокрема ситуацію характеризує фраза *«все має бути за її наказом, а ти – цить»* [6]. Жінки часто супроводжували своїх чоловіків на сейми, і не лише місцеві, а й загальнодержавні. Це були неформальні сторони суспільного життя.

Отже, як активні члени тогочасного соціуму, князі Вишневецькі дотримувалися традицій та звичаїв, усталених

століттями. На родові зв'язки впливали як дружні та родинні стосунки, так і прагматичні міркування. Доля маєтностей, а значить і статусу, багато в чому залежала від вдалого шлюбу, як чоловіків, так і жінок. І хоча, як вказує Наталія Старченко, привабливість майбутнього подружжя – це останнє, на що звертали увагу, прихильність, яка все ж таки мала місце, гарантувала вдалий вибір, а значить і «доброго приятеля на все життя».

Джерела та література

1. Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – поч. XVI ст.). Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. 649 с.

2. Длугопольський А. Вишневец и его князья. *Вестник Западной России*. Вильно, 1868. Т. 2, кн. 6. С. 117–137; кн. 7. С. 1–30; кн. 8. С. 51–83.

3. Лазаревський А. Лубенщина и князья Вишневецкие. *Киевская старина*. 1896. № 2. С. 334–354.

4. Левицкий О. Раина Могилянка, княгиня Вишневецкая. К., 1887. 12 с.

5. Лукомский В. Г. Вишневецкий замок. *Старые годы*. 1912. № 3. С. 1–47.

6. Старченко Н. Стратегії та ритуали конфлікту : шляхетський соціум Волині зламу XVI і XVII ст. Джерела та інтерпретації. К. : Інститут історії України, 2020. 615 с.

7. Старченко Н. Українські світи Речі Посполитої. Історії про історію. К. : Laurus, 2021. 614 с.

8. Ступишин С. О князьях Корибутах Вишневецких. *Вестник Юго-Западной и Западной России*. К. : Типография И. и А. Давиденко, 1862. Т.1., кн. 7. С. 59–67; кн. 8. С. 93–112.

9. Ціборовська-Римарович І. Родові бібліотеки Правобережної України XVIII ст. К. : Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, 2006. 395 с.

10. Шиян Л. Вишневец та князі Корибути Вишневецькі. Тернопіль : Горлиця, 2006. 85 с.

11. Шиян Л. Князі Вишневецькі в історії Європи. *The 13th International scientific and practical conference «Information activity as a component of science development»* (April 04 – 07, 2023), Edmonton, Canada. International Science Group, 2023. Р. 100–104.

12. Шиян Л. Хронограф Михайла Серватія Вишневецького як джерело для біографічних студій (перша половина 18 ст.). *Гілея*. 2023. Вип. 1–2 (180–181). С. 164–167.

13. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. К.: Критика, 2002. 415 с.

14. Яковенко Н.

Українська шляхта з кінця XVI – до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). Київ, 2008. 470 с. **15. Aftanazy R.** Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej: w 11 t. Wrocław etc. : Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 1994. T. 5. 694 s. **16. Bartoszewicz J.** Wiśniowieccy książęta. *Encyklopedia powszechna S. Orgelbranda* : w 28 t. Warszawa, 1867. T. 27. S. 227–264. **17. Chamańska I.** Wiszniowieccy. Poznań : Wydawnictwo Poznańskie, 2007. 553 s. **18. Wolff J.** Książęta litewsko – ruscy od końca czternastego wieku. Warszawa : Drukiem J. Filipowicza, 1895. 698 s.

КРАЄЗНАВЧІ РОЗВІДКИ МОЛОДИХ ДОСЛІДНИКІВ

К. Є. Величко

(КЗ «Луганська обласна мала академія наук учнівської молоді»,
Золотівський ліцей № 5 Гірської міської
територіальної громади Северодонецького району
Луганської області),

Є. С. Шевцова

(ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»)

Свято-Миколаївський храм м. Золоте як пам'ятка культурної та духовної спадщини

У сучасних умовах особливої актуальності набуває дослідження та збереження локальної історико-культурної спадщини, яка є невід'ємною складовою національної пам'яті українського народу. Повномасштабна російсько-українська війна поставила під загрозу існування багатьох пам'яток культури, архітектури та духовного життя, зокрема на території Луганської області. Руйнування населених пунктів, вимушене переселення населення та тимчасова окупація окремих територій призводять не лише до втрати матеріальних об'єктів, а й до поступового зникнення важливих елементів історичної пам'яті регіону.

Особливого значення в цих умовах набуває вивчення історії культових споруд, які протягом десятиліть були осередками духовного життя місцевих громад та важливими елементами культурного ландшафту. Однією з таких пам'яток є Свято-Миколаївський храм міста Золоте Луганської області. Дослідження його історії, архітектурних особливостей та ролі у житті громади сприяє збереженню відомостей про культурну та духовну спадщину регіону для майбутніх поколінь. Через ґрунтовне вивчення та фіксацію історії окремих пам'яток стає можливим збереження історичної пам'яті про український Донбас як невід'ємну частину культурного простору України.

Масштаби втрат релігійної та культурної спадщини України засвідчують результати проєкту «Релігія в огні:

документування воєнних злочинів Росії проти релігійних громад України», започаткованого у березні 2022 р. громадською організацією «Майстерня академічного релігієзнавства». У підготовленому командою проєкту аналітичному звіті «Релігія в огні: три роки війни у цифрах» узагальнено результати моніторингу за період від 24 лютого 2022 р. до 2 лютого 2025 р. За цей час в Україні було зафіксовано щонайменше 643 пошкоджені або зруйновані релігійні об'єкти різних конфесій. До числа найбільш постраждалих регіонів належить і Луганська область, де задокументовано 90 пошкоджених чи знищених культових споруд. Наведені дані переконливо демонструють, що культові будівлі є не лише місцями здійснення релігійних практик, а й важливими носіями історичної пам'яті, архітектурних традицій та локальної ідентичності [2].

Серед таких об'єктів особливе місце посідає Свято-Миколаївський храм м. Золоте. Його історико-культурна цінність підтверджена на державному рівні. Згідно з Переліком об'єктів культурної спадщини Луганської області, храм (у документах – Миколаївська церква) 1904 року побудови, розташований за адресою: вул. Базарна, 17, належить до пам'яток архітектури місцевого значення та має охоронний номер 140191-Лг. Подальшим кроком у справі його охорони стало внесення пам'ятки до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Відповідно до наказу Міністерства культури та інформаційної політики України № 523 від 22 вересня 2023 р. Миколаївську церкву м. Золоте було занесено до Реєстру як пам'ятку місцевого значення. Таким чином, держава офіційно визнала храм важливою складовою культурної спадщини Луганщини, що має історичну, архітектурну та духовну цінність [1].

Історія Свято-Миколаївського храму нерозривно пов'язана з розвитком шахтарського селища Золоте наприкінці XIX ст. Храм був споруджений у 1896 р. в період активного промислового освоєння Донбасу та став одним із перших духовних осередків новоствореної громади. Зведена з каменю церква вирізнялася монументальністю та гармонійним поєднанням традицій православної храмової архітектури з особливостями забудови шахтарського краю. Поруч із храмом знаходилися будинок священника та навчальні заклади, зокрема

церковнопарафіяльна школа, що свідчить про його вагому роль не лише в релігійному, а й у культурно-освітньому житті місцевого населення.

Доля храму відобразила складні суспільно-політичні процеси ХХ ст. Після встановлення радянської влади богослужіння було припинено, церкву закрито та пограбовано, а її архітектурний вигляд зазнав суттєвих втрат через демонтаж купола. У роки Другої світової війни будівлю використовували для господарських потреб, однак у 1943 р. храм знову відкрив свої двері для вірян. Попри численні випробування, споруда збереглася до наших днів як свідок історичних трансформацій регіону та важливий елемент його культурного ландшафту.

Архітектурна цінність Свято-Миколаївського храму полягає не лише у його поважному віці, а й у тому, що він є одним із небагатьох збережених культових об'єктів Луганщини, споруджених наприкінці ХІХ ст. Храм формує історичне середовище Золотого та залишається важливою архітектурною домікантою міського простору. Його образ поєднує стриману велич мурованої споруди з характерною для православної традиції урочистістю, уособлюючи духовну спадщину кількох поколінь мешканців краю.

Отже, Свято-Миколаївський храм м. Золоте є цінною пам'яткою культурної та духовної спадщини Луганщини, історія якої відображає особливості розвитку регіону від доби промислового освоєння Донбасу до сучасності. Храм виконував не лише релігійну, а й освітню та суспільну функції, залишаючись важливим центром життя місцевої громади. Його збереження та наукове вивчення мають важливе значення для відтворення історії Луганської області, популяризації регіональної культурної спадщини та збереження історичної пам'яті про український Донбас як невід'ємну складову культурного простору України.

Джерела та література

- 1. Наказ** Міністерства культури та інформаційної політики України «Про занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» від 22 вересня 2023 р. № 523. URL: <https://wlm.org.ua/docs/mku/2023/523.pdf>.
- 2. Релігія в огні:** три роки війни у цифрах : звіт за результатами

проєкту «Релігія в огні» (24 лютого 2022 року – 2 лютого 2025 року) / А. М. Басаурі Зюзіна, М. Кулініченко, А. Лещинський [та ін.]; ГО «Майстерня академічного релігієзнавства». Київ, 2025. 9 с. URL: <https://www.mar.in.ua/wp-content/uploads/2025/03/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82-%D0%B7%D0%B0-3-%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%B8.pdf>.

Д. Ю. Іващенко

(ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»),

Є. С. Шевцова

(ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»)

Лубенський період

у творчості українського архітектора Дмитра Дяченка

Дмитро Михайлович Дяченко (1887–1942) – видатний український архітектор, громадський діяч, засновник стилю українського необароко, член-кореспондент Академії архітектури СРСР, член Співки архітекторів СРСР, етнограф, педагог, голова Товариства українських архітекторів (1918–1919 рр.), мав багато учнів, які згодом стали видатними українськими зодчими та педагогами. Його життєвий шлях та архітектурна спадщина є яскравим прикладом відданості національній ідеї та професійної майстерності в умовах складних історичних подій.

Ключовою особливістю творчості Д. Дяченка стало звернення до стилістики українського бароко козацької доби, зокрема мазепинського бароко. На відміну від своїх сучасників, таких як Василь Кричевський чи Опанас Сластіон, які черпали натхнення переважно в народній селянській архітектурі, Дяченко звертався до високопрофесійного зодчества Гетьманщини. Цей вибір був не лише естетичним, а й ідеологічним: архітектор вбачав у бароко втілення української державницької традиції.

Серед найвизначніших робіт Д. Дяченка варто відзначити земську лікарню в Лубнах (1913–1915), де архітектор вперше звернувся до українських народних мотивів, та будинок Климова в селі Круглик (1913), який став початком формування стилю українського необароко [4]. Щодо діяльності в м. Лубни

необхідно відзначити, що Дяченко також спроектував низку сільських шкіл на Лубенщині [3].

Рис. 20. Будівля колишньої земської лікарні в місті Лубни

Для України найбільш цінною пам'яткою Лубен є колишня земська лікарня, збудована у 1913–1915 рр. Ось що пише про неї Андрій Власенко, на сайті «Сад українського модерну»: *«Земську лікарню в Лубнах ми з легким серцем назвали б кращим дорадянським творінням Дяченка, якби було із чим порівнювати – адже до нас дійшла переважна меншість його ранніх робіт. А так лишається тільки уявляти, якого багатства і краси позбавлена нинішня Україна через безпам'ятство і звиродніння значної частини нації»* [1].

Про земську лікарню у своїй книзі Віктор Чепелик зазначає: *«То був дім, що відзначався особливою красою і міцністю потинькованого муру, білизна якого добре контрастувала до сіро-блакитно-зеленкуватого черепичного даху, прикрашеного добре намальованою і пластично виліпленою (водонапірною) баштою, яка добре виділяла головний вхід з трапеційним порталом і різьбленими дверима. Над ними жвавою лінією закручярився фронтон барокового малюнку. На причілку сяяв ще один пишний фронтон, а над вікнами красувались майолікові вставки з квітами та птахами. На головному порталі було вирізано знамените Шевченкове гасло: "В своїй хаті – своя*

і правда, і сила, і воля!" Будинок цей згорів під час другої світової війни, у 1950-ті рр. його було відбудовано з багатьма втратами – без башти, без більшого фронту, без кольорового даху, без того страшиного тоталітаристам вислову Тараса Шевченка» [5].

Будинок Климова в с. Круглик вважався однією з найбільш витончених споруд у стилі необароко. Андрій Власенко вказує, що прекрасний будинок Климова у Круглику під Лубнами, про який Чепелик писав як про існуючий, найімовірніше, зник вже за незалежності, точніше, був розібраний *«добрими пейзажами», які не зробили на згадку про нього жодної світлини...* [2].

Певний штрих до портрета видатного архітектора дає президент Академії архітектури України В. Заболотний, який розповідав, як він приїхав учитися до Києва. Відбулася бесіда з ректором Дмитром Дяченком, котрий спитав: *«Малювати вмієш?»* – *«Так»*. *«Зараховую тебе на перший курс»*. Найбільше Дмитро Михайлович цінував у людях самостійність та творчу активність [6].

Аналізуючи архітектурні проєкти Дяченка для Лубенщини можна зробити висновок, що вони демонструють гуманізацію громадського простору – його будівлі були не лише функціональними, а й створювали самобутнє культурне середовище для місцевого населення.

Збережені пам'ятки потребують статусу охорони та глибокого мистецтвознавчого аналізу в контексті загальноєвропейських тенденцій модерну, оскільки вони є важливою складовою туристичного та наукового потенціалу Полтавщини.

Джерела та література

1. Лубни. Модерн та український модерн. URL : <https://ukrainaincognita.com/mista/lubny-modern-ta-ukrainskyy-modern>. **2. Земська** лікарня, 1913–1915 рр. URL : <https://parafia.org.ua/SUM/piece/земська-лікарня-1913-1915-pp/>. **3. Вечерський В. В.** Дяченко Дмитро Михайлович. Енциклопедія Сучасної України / редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2008. URL : <https://esu.com.ua/article-19796>. **4. Дмитро** Дяченко – засновник українського необароко. URL : <https://news.blog.net.ua/>

2023/08/dmytro-diachenko-zasnovnyk-ukrainskoho-neobaroko/.

5. Чепелик В. В. Український архітектурний модерн. Київ : КНУБА, 2000. 196 с. 6. Черкаська Г. Дмитро Дяченко. URL : https://uahistory.com/topics/famous_people/8973?utm_source=chatgpt.com.

Г. А. Добровольська

(ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»),

Є. С. Шевцова

(ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»)

Становище Київської митрополії Української православної церкви в часи нацистської окупації 1941–1944 рр.

Друга світова війна стала одним із найскладніших періодів в історії православної церкви на українських землях. Після десятиліть антирелігійної політики радянської влади та масового закриття храмів, репресій проти духовенства й віруючих, початок німецько-радянської війни у червні 1941 р. спричинив суттєві зміни в церковному житті України. Встановлення нацистського окупаційного режиму створило нові умови для функціонування православних громад, які, з одного боку, отримали можливість відновлювати богослужбову діяльність, а з іншого – опинилися під контролем окупаційної адміністрації, що прагнула використати релігійний чинник у власних політичних цілях.

Особливе місце в цих процесах посідала Київська митрополія Української православної церкви, яка в роки окупації стала важливим центром релігійного життя на українських землях. Відновлення діяльності парафій, відкриття храмів і монастирів, повернення духовенства до пастирського служіння відбувалися в умовах складних взаємовідносин між церковною владою, окупаційною адміністрацією та місцевим населенням. Водночас у православному середовищі загострилися дискусії щодо канонічного статусу Української православної церкви, її взаємин із Московським патріархатом та перспектив відновлення церковної автономії.

Дослідження становища Київської митрополії Української православної церкви в 1941–1944 рр. дає змогу простежити

особливості церковно-релігійних процесів на окупованій території України, з'ясувати роль духовенства у збереженні релігійного життя населення та визначити вплив воєнно-політичних обставин на розвиток православної церкви в середині ХХ ст.

Проблематика становища Української православної церкви в роки нацистської окупації знайшла відображення у працях низки українських дослідників. Значний внесок у її вивчення зробили Ю. Волошин [1], В. Пащенко [3] та О. Лисенко [2]. Зокрема, Ю. Волошин запропонував періодизацію діяльності православної церкви в умовах окупаційного режиму, виокремивши етапи відносно лояльного ставлення німецької влади, посилення адміністративного контролю та фактичного підпорядкування церковного життя окупаційній адміністрації. В. Пащенко досліджував особливості розвитку УАПЦ та трансформацію релігійної політики нацистської влади, тоді як О. Лисенко зосередив увагу на церковному житті України у 1943–1946 рр. та взаємовідносинах між церковними структурами й владою. Разом із тим окремі аспекти діяльності Київської митрополії в умовах нацистської окупації потребують подальшого наукового осмислення.

Важливим осередком відродження православного церковного життя в роки нацистської окупації став Київ, де після тривалих радянських переслідувань розпочалося відновлення церковних структур і релігійної діяльності. Водночас перспективи створення єдиної української православної церковної організації викликали занепокоєння як у німецької окупаційної влади, так і в Московської патріархії, оскільки незалежна національна Церква розглядалася як важливий чинник консолідації українського суспільства та розвитку державницьких прагнень. Показовим у цьому контексті стало ставлення до архієпископа Полікарпа (Сікорського), діяльність якого 5 лютого 1942 р. була засуджена Московською патріархією, а вже 28 березня того ж року Собор російських архієреїв ухвалив рішення про позбавлення його духовного сану, попри відсутність належних канонічних підстав.

Незважаючи на політичний тиск і спроби зовнішнього втручання, церковне життя в межах Київської митрополії активно

розвивалося. Значну роль у цьому процесі відігравали єпископи Никанор (Абрамович) та Ігор (Губа), які докладали зусиль для розбудови церковної мережі та забезпечення духовних потреб віруючих. Упродовж перших місяців їхньої діяльності було висвячено понад сто священників, а численні православні громади, що відроджувалися на окупованих територіях України, зверталися до Києва з проханням про канонічне підпорядкування [5].

Важливою подією в житті Київської митрополії стали архієрейські хіротонії, проведені навесні 1942 р. У травні в Андріївському соборі Києва було висвячено шістьох нових єпископів, серед яких і Мстислава (Скрипника), майбутнього Патріарха Київського і всієї України. Хіротонії відбувалися в умовах суворой секретності, оскільки існували обґрунтовані побоювання щодо заборони їх проведення з боку окупаційної адміністрації. Ці побоювання невдовзі справилися: вже у травні 1942 р. німецька влада заборонила здійснювати єпископські висвячення без попереднього погодження, а восени фактично припинила можливість нових архієрейських хіротоній [5].

Попри адміністративні обмеження, мережа православних громад продовжувала швидко розширюватися. Станом на 1 вересня 1942 р. на територіях, церковним життям яких опікувався єпископ Никанор як уповноважений архієпископа Полікарпа у Східній Україні, діяло понад 500 парафій. Значна кількість нових громад виникла також на Полтавщині, Дніпропетровщині та в південних областях України. Таке зростання свідчило про збереження релігійності населення та його прагнення до відновлення церковного життя після десятиліть антирелігійної політики радянської влади [5].

Разом із тим становище Київської митрополії залишалося складним і суперечливим. Окупаційна адміністрація прагнула не допустити надмірного посилення українського православного руху та поступово посилювала контроль над діяльністю духовенства. Влітку 1942 р. німецька влада почала безпосередньо втручатися у проведення богослужінь, обмежуючи святкові відправи в робочі дні, встановлюючи часові рамки для літургій і застосовуючи репресивні заходи щодо священнослужителів та віруючих. Таким чином, політика окупаційного режиму

поєднувала часткове сприяння відновленню церковного життя з прагненням поставити його під жорсткий адміністративний контроль.

На завершальному етапі війни становище Київської митрополії ще більше ускладнилося. На початку 1943 р. німецька адміністрація вдалася до реорганізації церковного управління на окупованих територіях, обмеживши юрисдикцію православних ієрархів межами окремих генерал-комісаріатів. Такі заходи були спрямовані на недопущення централізації церковного життя та посилення впливу українського православного руху. В умовах відступу німецьких військ і загального загострення воєнної ситуації посилювалися репресії проти духовенства. У 1943 р. діяльність церковних установ дедалі більше ускладнювалася, а окремі представники православної ієрархії та найближчого оточення митрополита Полікарпа зазнали переслідувань з боку окупаційної влади. Попри це, церковне керівництво намагалося підтримувати зв'язки між єпархіями та зберігати канонічну єдність митрополії навіть в умовах посиленого адміністративного тиску та воєнних випробувань [4].

У зв'язку з наближенням фронту на початку 1944 р. керівництво митрополії було змушене евакуюватися на Захід. Після переїзду до Варшави відбулася спроба впорядкувати діяльність церковних структур в еміграції. У березні–квітні 1944 р. Собор єпископів ухвалив «Тимчасове положення про управління Святої Української Автокефальної Церкви», яке визначало засади її подальшого функціонування та систему церковного управління до скликання Всеукраїнського Помісного Собору. Таким чином, навіть в умовах війни, евакуації та втрати контролю над українськими територіями церковне керівництво прагнуло зберегти організаційну цілісність православних структур та забезпечити безперервність їхньої діяльності [4].

Отже, Київська митрополія в роки нацистської окупації стала одним із головних центрів відродження православного життя в Україні після тривалих радянських переслідувань. Незважаючи на постійний контроль з боку німецької адміністрації, втручання у церковні справи та складну воєнно-політичну ситуацію, їй вдалося забезпечити відновлення діяльності парафій, підготовку духовенства та розбудову

церковної мережі. Водночас прагнення до збереження канонічної єдності й організаційної цілісності Церкви наштовхувалося на обмеження окупаційного режиму та внутрішньоцерковні суперечності. Досвід діяльності Київської митрополії у 1941–1944 рр. засвідчив її важливу роль у збереженні релігійного життя та православних традицій в умовах війни й окупації.

Джерела та література

1. Волошин Ю. Українська православна церква в роки нацистської окупації. Полтава : Полтавський державний педагогічний інститут ім. В. Г. Короленка, 1997. 126 с.
2. Лисенко О. Є. Церковне життя в Україні, 1943–1946. Київ : Інститут історії України НАН України, 1998. 403 с.
3. Пашенко В. Православ'я в новітній історії України. Полтава, 2001. 560 с.
4. Скиба О. В. Митрополит Полікарп (Сікорський) в історії Української автокефальної православної церкви 1941–1953 рр. : дис. ... канд. іст. наук. Острог, 2021. URL: https://theses.oa.edu.ua/ DATA/109/skyba_dis.pdf
5. Українська Православна Церква під час німецької окупації. Храм Святого Архистратига Михаїла УГКЦ. URL: <https://hram.lviv.ua/1664-ukrayinska-pravoslavna-cerkva-pid-chas-nimeckoyi.html>.

В. В. Ільницька

(ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»)

Масонська ложа «Любов до істини»

як майданчик інтелектуального переосмислення суспільних ідеалів у Полтаві початку XIX століття

Полтава протягом 1818–1819 рр. переживала час ліберального піднесення завдяки реформам царя Олександра І. У цей час місто розвивалося як адміністративний центр Лівобережжя з активною торгівлею та ярмарками. Указ 1818 р. про «вільні хліби» збурих дискусії навколо питання можливого скасування кріпацтва, а також порушив інші гострі соціальні питання. Проте безпосередній вплив на політичну ситуацію у регіоні мав генерал-губернатор Микола Рєпнін, який сформував інтелектуальний осередок митців, що згодом визначатимуть долю української культури та декабристського революційного руху. Вищезгаданий осередок створював безпечний простір для

людей, які повернулися з французько-російської війни 1812 р. та відчули потребу змінити інтелектуальний застій у імперській провінції. Як наслідок зазначеної політики генерал-губернатора 26 травня 1818 р. – питання конкретної дати залишається дискусійним серед науковців – була створена масонська ложа «Любов до істини» союзу «Астерія».

Аналіз історії масонської ложі «Любов до істини» здійснено у низці ґрунтовних праць. Зокрема, В. Савченко та В. Кудлах у своїй статті «Масонський рух у Центральній і Південній Україні в 19 ст.: втрачені надії на емансипацію» дослідили інтелектуальні пошуки учасників ложі [1]. Н. Конопка та В. Шкерін у роботі «Три версії історії масонської ложі «Любов до істини» на схід Полтави» проаналізували обширність історіографії, присвяченої цьому питанню [2]. В. Борисенко, З. Порох у дослідженні «Масонська ложа «Любов до істини» та її участь в громадсько-політичному житті Лівобережної України» оглянули діяльність масонської ложі з політичної точки зору [3].

Наявність низки досліджень діяльності масонської ложі з різних сторін дозволяє нам змістити фокус з політичного аспекту діяльності ложі на переосмислення цього осередку як майданчика для переоцінки себе полтавською елітою.

Аналіз діяльності ложі варто розпочати з дослідження постатей засновників. Фундатором ложі «Любов до істини» став М. Новиков – колишній управитель канцелярії малоросійського генерал-губернаторства. «Любов до істини» стала не першою масонською ложою, учасником якої він був: Новиков був членом ложі «Избранного Михаила» до свого переїзду навесні 1818 р. до Полтави [4]. Про високу інтелектуальну та духовну підготовку Новикова також свідчить його рівень посвяти на момент початку діяльності ложі – він мав сьомий ступінь посвяти, який означав приналежність до ідеологічної верхівки ордену. Учасники з подібним ступенем могли розбирати суперечки між братами ордену, контролювати фінанси ложі, а також знали значно більше про політичні та філософські цілі організації [1, с. 194; 5]. Його попередня участь дала йому розуміння того, як структура таємного товариства може стати каркасом для реалізації реформаторських ідей у імперії, де відкрита політична активність була неможливою. Серед інших видатних членів варто згадати

С. Кочубея, І. Горбовського, А. Величка, В. Глінку та І. Котляревського [1, с. 195]. Також в певний період діяльності ложі до складу входило майже все оточення генерал-губернатора Рєпніна – О. Імберг, А. Панін, Г. Шафонський та інші [6].

Цікавою постаттю ложі «Любов до істини» є І. Котляревський. Він перетворив своєю діяльністю філософські пошуки ложі на конкретні смисли. Зокрема, І. Котляревський мав чин витії, тобто виконував функції оратора і красномовця [1, с. 193]. У своєму дослідженні З. Порох та О. Борисенко зазначають, що масонським ідеям митець слідував усе життя – він дав волю своїм кріпакам, а 100 гектарів землі розділив між друзями [3, с. 9]. Його з іншими учасниками ложі об'єднувало капітанське минуле часів французько-російської війни 1812 р. Більшість із учасників мали реальний бойовий досвід, і робота в організації стала для них цивільним методом боротьби шляхом впровадження реформ у імперський апарат.

Важливо наголосити на контрасті між зовнішньою формою та внутрішнім змістом. Вдень члени ложі були зразковими, чиновниками канцелярії чи поміщиками, які сумлінно виконували свої державні обов'язки. Проте на зборах товариства вони ставали «вільними каменями», які намагалися вибудувати всередині себе ту гармонію, якої бракувало навколишньому світу. Всього ложа налічувала 40 членів. Перші засідання ложі відбувалися у маєтку Новикова, що знаходився у с. Писарівці. Також до релокації місця зустрічей до Полтави, у будинок, який спеціально для зборів викупив Кочубей, збори проходили в маєтку у В. Тарнавського на Тарновщині [6]. Науковці ж до цього часу не дійшли певної згоди щодо оцінки результатів діяльності цих зустрічей масонської ложі. З. Порох та О. Борисенко, посилаючись на дослідження інших істориків, зазначають, що, з одного боку, це було культурне середовище, з іншого боку, науковці називають «Любов до істини» навіть культурно-виховним «гуртком» для полтавських інтелектуалів. Ще однією точкою зору є розгляд структури ложі, як політичного угруповання, де головні функції належали майбутнім декабристам. Проте, незважаючи на неоднозначність, майже одностайно науковці у своїх дослідженнях згадують слова С. Єфремова про Рєпніна, як ініціатора заснування ложі, як про

ліберала і проукраїнського автономіста [3, с. 10]. Завдяки подібним настроям серед чиновників в масонських ложах зароджувалися українські національні тенденції. Вадим Патик зазначає, що наслідком обговорень на зібраннях ордену стала праця одного з масонів, а саме С. Кочубея, «Правила для управління маєтком», де він пропонував втілити мінімальні, проте реальні заходи на тлі реформ, що обговорювалися [6]. Про переоцінку себе та тогочасного суспільства свідчить і той факт, що Репніна вважають засновником нового історичного наративу: генерал-губернатор допомагав збирати матеріали для «Історії Малоросії». За однією з версій Репнін, і сам був автором анонімного твору «Історія русів» [1, с. 194].

Отже, можемо зробити висновок, що масонська ложа «Любов до істини» стала автономним простором, де руйнувалася жорстка вертикаль імперської ієрархії. Колишні військовослужбовці, такі як І. Котляревський, шукали можливості суспільних змін шляхом реформ. Полтавська інтелігенція перетворилася зі звичайного виконавця обов'язків перед державою на інтелектуальну еліту, що намагалася змінити систему навколо себе шляхом просвітництва. Це був перехід від пасивної лояльності підданого до активного пошуку суспільного блага. Вони почали сприймати освіту, благодійність та навіть економічні реформи, як необхідні кроки для виживання нації. Закриття масонської ложі «Любов до істини» особистим наказом імператора Олександра I підтверджує побоювання центральної влади перед виникненням неконтрольованої інтелектуальної автономії в регіонах. Реакція імперії лише підкреслила небезпеку самого факту існування простору, де ієрархія чинів поступалася місцем ієрархії моральних чеснот. Хоча формальна історія полтавського осередку тривала лише рік, процес трансформації свідомості еліти виявився незворотним. Розпуск організації у березні 1819 р. не призвів до інтелектуальної капітуляції її членів; навпаки, він змусив ці ідеї трансформуватися у більш радикальні форми політичного та культурного спротиву. Таким чином, ложа «Любов до істини» стала першим успішним досвідом виходу української інтелігенції з-під опіки імперського наративу, заклавши фундамент для подальшої культурної емансипації та політичного самоствердження нації.

Джерела та література

1. **Savchenko V.**, Kudlach V. Masonic Movement in Central and Southern Ukraine in the 19th century : Loss of Hopes for Emancipation. *Eminak: Scientific Quarterly Journal*. 2024. № 2 (46). С. 186–203. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2024.2\(46\).712](https://doi.org/10.33782/eminak2024.2(46).712);
2. **Конопка Н.**, Шкерін В. Три версії історії масонської ложі «Любов до істини на схід Полтави». *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]*. Серія: *Історичні науки*. 2011. Вип. 17. С. 318–336.
3. **Борисенко В. Й.**, Порох З. А. Масонська ложа «Любов до істини» та її участь в громадсько-політичному житті Лівобережної України. *Гілея: науковий вісник*. 2021. Вип. 165 (№ 10).
4. **Новиков, Михаил Николаевич.** Сайт Бориса Тристанова. URL: <http://histpol.pl.ua/ru/poltava-istoricheskije-ocherki/istoricheskije-ocherki?id=2556> (дата звернення: 21.04.2026).
5. **Symbolism of the 7th Degree in Masonry: symbolism and meaning of the Seventh Masonic Degree of Provost and Judge.** URL: <https://www.scribd.com/document/967366028/symbolism-and-meaning-grade-7> (дата звернення: 21.04.2026).
6. **Патик В.** Полтавські масони. Любов до істини, декабризму, лібералізму та автономії | Артефакт. *Артефакт | Культура. Історія. Креатив*. URL: <https://artefact.org.ua/cities/poltavski-masoni-lyubov-do-istini-dekabrizmu-liberalizmu-ta-avtonomiyi.html> (дата звернення: 21.04.2026).

В. О. Макаренко

(ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»)

Обряд «Одруження» на Полтавщині за матеріалами Комісії по радянських традиціях, святах та обрядах при Раді Міністрів Української РСР (1985 р.)

Для контролю за ідеологічною спрямованістю державних свят 24 грудня 1969 р. при Президії Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки було створено Республіканську комісію по вивченню і впровадженню в побут нових громадянських свят і обрядів (з 1978 р. – Комісія по радянських традиціях, святах та обрядах при Раді Міністрів Української РСР). Відповідні комісії були створені при місцевих Радах народних депутатів у містах і селах республіки [1, с. 42].

У другій половині ХХ століття, особливо в період розвинутого соціалізму, на Полтавщині активно реалізовувалася державна політика формування нової соціалістичної обрядовості. Обряд «Одруження» став одним із пріоритетних напрямків цієї політики. Головними завданнями були боротьба з пияцтвом на весіллях та утвердження нових моральних цінностей – тверезості, трудової дисципліни, колективізму та відданості радянській Батьківщині [3, арк. 12, 21].

Координацію процесу здійснювали спеціальні комісії по радянських традиціях, святах та обрядах при обласному управлінні культури, міськвиконкоммах, районних відділах культури [3, арк. 12, 24].

Значну роль відігравали обласні та республіканські постанови Центрального комітету Комуністичної партії Радянського Союзу і Центрального комітету Комуністичної партії України, рішення Міністерства культури Української Радянської Соціалістичної Республіки, зокрема постанова від 25 серпня 1983 року № 356 «Про дальше зміцнення матеріально-технічної бази радянської обрядовості в республіці» [2, арк. 1].

Поширеним на той час завдяки антиалкогольній кампанії стало безалкогольне весілля, яке пропагувалося як еталон нової радянської сімейної обрядовості. Перші показові весілля відбулися в Полтаві за ініціативи комсомольців, міськвиконкому та обкому комсомолу. Естафету підхопили інші населені пункти області: Деревки Котелевського району, Кротенкове Полтавського району, Гадяч, Кременчук та ін. Ініціаторами часто виступали вчителі, викладачі культосвітніх технікумів, працівники клубів і бібліотек [3, арк. 21–22].

Типовий сценарій радянського весілля включав урочисту реєстрацію шлюбу в Паладі одруження, Будинку культури або спеціально оформленому клубі, вручення свідоцтва про реєстрацію шлюбу, привітання від трудових колективів, комсомольських організацій та представників Рад народних депутатів. Також обов'язково були присутні обрядові елементи народної традиції – хліб-сіль на рушнику, вінки, весільні пісні, елементи українського народного костюма. Молодим вручали символічні трудові подарунки та виголошували поздоровлення з нагоди вступу в нове життя будівників комунізму. Церемонію

супроводжувала концертна програма, широко використовувалася державна символіка, червоні стрічки та портрети вождів [3, арк. 12, 21–23].

Обласні органи культури систематично проводили конкурси на кращий сценарій безалкогольного весілля, семінари та наради для працівників культосвітніх закладів, узагальнювали та поширювали передовий досвід. До середини 1980-х років у Полтавській області функціонувала розгалужена мережа приміщень для урочистих подій у клубних закладах, які стали основними місцями для проведення нових обрядів. Велика увага приділялася художньому оформленню приміщень [3, арк. 30–31].

Традиційні весільні елементи зберігалися, але переосмислювалися: молодих вітали не просто як нареченого й наречену, а як ударників праці, комсомольських активістів, учасників соціалістичного змагання, майбутніх батьків нової радянської людини. Родина розглядалася як первинна ланка соціалістичного суспільства, а весілля – як публічна демонстрація морально-політичної єдності радянського народу. Перед весіллям наречені мали пройти підготовку до сімейного життя в «Службі сім'ї». Через весілля молодь залучали до системи радянських цінностей, формували трудову етику та патріотизм. Особливо активно залучалися комсомольці, піонери та трудові колективи [3, арк. 27–28].

Радянський обряд «Одруження» у середині 1980-х років в Українській РСР являв собою важливу складову системи соціалістичної обрядовості. Згідно зі звітними документами, у 1985 році обряди одруження обслуговували 275 творчих колективів, серед яких 38 вокально-інструментальних ансамблів, 44 оркестри, 170 хорових колективів та 7 театрів бандуристів. З них 266 колективів підпорядковувалися обласному управлінню культури, а 9 – профспілковим організаціям [2, арк. 4].

Загалом у сфері проведення громадянських обрядів працювало 515 виконавців. Значна увага приділялася підготовці та перепідготовці кадрів: організатори та виконавці обряду проходили спеціальне навчання на обласних курсах і семінарах. У 1985 році планувалося подальше розширення підготовки нових груп у 1986 році. Під час проведення обрядів категорично

заборонялося вживання спиртних напоїв, що відповідало загальній антиалкогольній політиці того часу [2, арк. 5].

Матеріально-технічне забезпечення обряду здійснювалося за активної участі колгоспів і радгоспів, які виділяли кошти на облаштування залів, оформлення церемоній, транспорт та художнє супроводження. Обряд «Одруження» проводився в урочистих умовах Палаців одруження або спеціально обладнаних залах, поєднуючи офіційну реєстрацію шлюбу з художньою програмою, що включала виступи професійних і самодіяльних колективів [2, арк. 4].

Трансформація весільного обряду на Полтавщині свідчить про державну стратегію, спрямовану на радикальну перебудову приватного та сімейного життя громадян відповідно до комуністичних ідеалів. Елементи народної традиції не викорінювалися повністю, а свідомо адаптувалися та інтегрувалися для зміцнення нової системи цінностей. Обряд «Одруження» поєднував ідеологічне виховання, емоційну урочистість та художнє оформлення. Його головна мета полягала у формуванні нової соціалістичної сімейної традиції.

Джерела та література

1. Аль-Анні А., Кузіна Н. Державна політика по впровадженню радянської обрядовості в Українській РСР. *Етнічна історія народів Європи*. 2012. Вип. 38. С. 40–44. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2012_38_9.
2. Державний архів Полтавської області (ДАПО). Ф. Р-4085. Оп. 26. Спр. 302.
3. ДАПО. Ф. Р-4085. Оп. 26. Спр. 303.

А. І. Мартюк

(ВСП «Старобільський фаховий коледж
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»)

Атом під прицілом: Запорізька АЕС і ЧАЕС як інструмент глобального шантажу

Ця залишатиметься актуальною для всіх сучасних і майбутніх поколінь. Я вирішила присвятити цю статтю 40-м роковинам аварії на Чорнобильській атомній електростанції (ЧАЕС). Сотні тисяч людей роками долають наслідки тієї трагедії. Але своєю війною Росія знову ставить світ на межу

техногенної аварії: «шахедаї» періодично пролітають над станцією, а один із них у 2025 році вдарив по конфайнменту, яким ним було закрито саркофаг над зруйнованим реактором зусиллями більш ніж 40 країн, щоб не допустити нових катастроф. Тому дуже важливо привернути увагу суспільства до цієї теми. Світ не повинен допустити продовження ядерного тероризму.

Уявімо ситуацію: об'єкт, створений для виробництва світла і тепла, раптом стає джерелом страху для цілого континенту. Саме це сталося із Запорізькою атомною електростанцією (ЗАЕС) – найбільшою в Європі. У ХХІ столітті, коли людство прагне безпеки та технологічного розвитку, атомна енергетика вперше опинилася не просто в зоні ризику, а в центрі бойових дій.

Росія перетворила ЗАЕС на військову базу, розмістивши там техніку, озброєння, та обстрілюючи з її території сусідні міста Нікополь і Марганець. Російська корпорація «Росатом» оголосила про привласнення ЗАЕС, намагаючись організувати електропостачання з неї на окуповані території. Станція неодноразово втрачала зовнішнє живлення, покладаючись на резервні лінії, а енергоблоки знаходяться у стані «холодного зупину», що загрожує ядерній та радіаційній безпеці [1]. Окупанти чинять постійний тиск на персонал станції: викрадають, катують, примушують до підписання контрактів з «Росатомом», пошкоджують лінії електропередач. Сучасні дослідники класифікують такі дії як вияв ядерного тероризму, що кидає виклик усій системі міжнародної безпеки [2].

Чорнобильська атомна електростанція є одним із найяскравіших і найтрагічніших прикладів того, до чого може призвести порушення ядерної безпеки [3]. Аварія, що сталася на ЧАЕС, перетворила цілий регіон на зону відчуження і вплинула на життя мільйонів людей, тому, що радіоактивним цезієм було забруднено $\frac{3}{4}$ території Європи [4].

Сьогодні ЧАЕС – це не лише місце трагедії, а й потужне попередження людству. Події 1986 року доводять, що нехтування правилами безпеки або використання ядерних об'єктів у небезпечних умовах може призвести до наслідків, які неможливо швидко усунути [5]. Тим паче, що правовий режим цієї території чітко регулюється законом [6].

«Перетинаючись із жителями Чорнобиля, окупанти дуже дивувались людям, які там жили. Їх усіх чомусь проінструктували, що ця місцевість є безлюдною і, що в Чорнобилі живе "лише один дід". Кілька чорнобильців поважного віку гадали, хто саме з них потрапив до звіту російської розвідки» [7]. Мене зацікавив текст автора документального фільму «Чорнобиль 22», створеного в межах проєкту «Свідчить Україна», якій здійснювався упродовж року після деокупації Чорнобильської зони. Команда проєкту збирала докази та свідчення про цей злочин [8, с. 1–2].

Ворожа армія виявилась зовсім не готовою до факту, що Зона відчуження насправді переповнена вороже налаштованими жителями, які готові скористатися першою ліпшою нагодою, щоб чинити спротив російській окупації. *«Цей опір був цифровим. Працівник однієї з чорнобильських установ (що побажав зберегти анонімність) щоденно таємно фіксував на відео рух російських колон військової техніки, пересилаючи ці записи своїм контактам у Збройних силах України» [8, с. 2].* Чорнобильська зона більше не була тихою гаванню для росіян, хоч вони про це й не здогадувались. На ЧАЕС персонал теж інформував українську армію про справи окупантів, але мав бути вигадливішим у способах зв'язку, адже мобільний зв'язок, як і інтернет, росіяни вимкнули. Натомість старі добрі стаціонарні телефонні лінії, як не дивно, продовжували працювати. Інженер Олександр Каліщук знайшов спосіб телефонувати своїм контактам у Славутичі й передавати українським військовим інформацію про дислоковані на території ЧАЕС російські підрозділи. Каліщук пригадує, що щоразу, кладучи слухавку, він готувався до того, що росіяни прийдуть по нього. Але ніхто не приходив [8, с. 2]. Під кінець березня працівників ЧАЕС насторожила інша особливість поведінки окупантів. Вони явно готувались до збройної оборони просто на території станції. З мішків, наповнених радіоактивним піском, росіяни звели барикади безпосередньо біля станційних споруд. На самих будівлях облаштували вогневі точки.

Але найбільше персонал ЧАЕС здивувало те, що на території об'єкта з'явилося кілька старих, виведених із ладу військових автовок. Працівники ЧАЕС одразу впізнали ці авто: ними користувалися для ліквідації наслідків аварії 1986 року, а

потім залишили в музеї просто неба в місті Чорнобиль. Ця техніка є дуже радіоактивною – відвідувачам музею не дозволяли підходити до неї ближче, ніж за десятків метрів. Тепер ці автівки стояли посеред ЧАЕС, а одразу біля них перебували солдати, що й гадки не мали про наслідки цього чатування [8, с. 2].

Невдовзі до працівників станції почали доходити чутки про окопи, які росіяни нібито риють у Рудому лісі – на найзабрудненішій радіацією частині Зони відчуження. Назва походить від того, що 1986 року після сильних викидів радіації на цій близькій до станції ділянці хвойний ліс серед літа став рудим. Його зрубали й поховали в землі [9]. А тепер саме там почали окопуватись росіяни.

31 березня 2022 року після принизливої поразки в битві за Київ російські сили відійшли з Київської області. За кілька днів перед цим російські війська почали грабувати ЧАЕС. Вони крали все цінне, що могли забрати додому, незважаючи на рівень радіоактивності вкраденого, і знищували те, що вивезти не вдавалося. Від'їжджаючи, росіяни також викрали 170 українських нацгвардійців, яких протягом окупації тримали під вартою [10, с. 3]. У 2022 році Чорнобильську зону оминув найгірший із можливих наслідків російської окупації: артилерійські дуелі на заражених територіях, коли кожен вибух може підняти з-під землі в повітря непередбачувані обсяги радіоактивних частинок. На своєму шляху до Києва росіян заманили углиб української території, тож бої просто обійшли Зону.

Поки на міжнародному рівні тривають політичні дискусії, в тилу українських міст жива пам'ять про подвиг ліквідаторів, зберігається завдяки зусиллям небайдужих громадян та громадських об'єднань, які щодня тримають свій фронт пам'яті. Двері Лубенської міської громадської організації інвалідів «Ветерани Чорнобиля» за адресою проспект Володимирський, 12 відкриті завжди, а не лише в період відзначення чергової річниці Чорнобильської трагедії. Тут проводять екскурсії музейною кімнатою для підростаючих поколінь, приймають іноземні делегації, зустрічають колег із сусідніх районів і областей та залюбки спілкуються з усіма небайдужими мешканцями рідного міста [11].

Загалом, громадська організація живе, активно працює, будує плани на майбутній рік і сміливо втілює їх, адже тільки спільними зусиллями можна досягти поставленої мети. При громадській організації діє невелика музейна кімната. Тут кожен куточок займає якийсь експонат, що має свою історію і призначення, є свідком страшної події, яка сколихнула світ у 1986 році. А ще тут оживає історія: про ікону «Чорнобильський Спас», про побудову сотень кілометрів огорожі 30-ти кілометрової зони, про почесні грамоти і листи вдячності – все, чим держава могла віддячити ліквідаторам аварії на ЧАЕС [12, с. 112–115].

Чільне місце в музейній кімнаті займає Книга Пам'яті. І не лише в паперовому вигляді, де представлена Полтавська область [13], а й в електронному. Для відвідувачів та ліквідаторів тут представлена інформаційно-пошукова система «Книга пам'яті учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС», аналогів якої немає у музеях України [13]. З 1997 року ця система працює на базі Національного музею «Чорнобиль», а віднедавна діє і в Лубнах. Поіменна «Книга Пам'яті» доступна кожному відвідувачу музею та відповідного сайту [13]. Перегортаючи її сторінки, можна відшукати імена своїх батьків та дідів, братів та сестер, подивитися в їх очі, дізнатися, що робили вони у небезпечній зоні, в яких подіях брали участь, яку дозу радіації отримали та як держава оцінила їх внесок у перемогу над радіацією, як склалася їх подальша доля. До електронної книги увійшли імена більше п'яти тисяч ліквідаторів. Робота з її поповнення постійно триває.

Отже, і Чорнобильська, і Запорізька АЕС показують одну просту, але дуже важливу річ: ядерна безпека – це не тільки про реактори і технології, це про відповідальність. Я переконана: атом не може і не має права перебувати під прицілом. Це питання повинно бути вирішене однозначно – через повернення повного контролю над Запорізькою АЕС державі Україна. Міжнародна спільнота та МАГАТЕ мають усвідомити: право управління станцією належить виключно Україні, адже це об'єкт суверенної держави, збудований для мирних цілей. Ми в жодному разі не можемо допустити, щоб мирний атом використовувався як інструмент війни чи шантажу. Адже коли ядерний об'єкт

опиняється під прицілом – це стає прямою загрозою безпеці всього людства.

Джерела та література

1. Офіційні заяви та пресрелізи ДП «НАЕК «Енергоатом» щодо поточної ситуація на Запорізькій АЕС. URL: <https://energoatom.com.ua>. **2. Ядерний** тероризм як виклик глобальній безпеці : аналітична доповідь / Національний інститут стратегічних досліджень. Київ : НІСД, 2023. 45 с. **3. Плохій С. М.** Чорнобиль. Історія ядерної катастрофи. Харків : Фоліо, 2019. 396 с. **4. Алексієвич С. О.** Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього. Харків : Фоліо, 2016. 283 с. **5. Чорнобиль.** Дні випробувань : Книга Пам'яті України / упоряд. В. О. Гудов, В. Г. Бар'яхтар. Київ : Поліграфкнига, 1996. 504 с. **6. Закон України** «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи». *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 16. Стаття 177 (із змінами та доповненнями). **7 . Проект** «Свідчить Україна» : док. фільм «Чорнобиль 22» / реж. Олексій Радинський ; The Reckoning Project. 2023. **8. Як Чорнобильська** АЕС вистояла під чоботом московії в березні 2022. *Фермер Придніпров'я*. 2023. № 190. 21 лютого. С. 1–2. **9. Плохій С. М.** Чорнобиль. Історія ядерної катастрофи. Харків : Фоліо, 2019. 396 с. **10. Як Чорнобильська** АЕС вистояла під чоботом московії в березні 2022. *Фермер Придніпров'я*. 2023. № 190. 21 лютого. С. 3. **11. Погребняк Л. В.** Активний формат роботи ЛМГОІ «Ветерани Чорнобиля». *Лубеничина : громадсько-політична газета*. **12. Собко В. П.** Збереження поіменної пам'яті про ліквідаторів Полтавщини. *Вісник Лубенського краєзнавчого музею*. Лубни, 2021. Вип. 4. С. 112–115. **13. Електронна** інформаційно-пошукова система «Книга пам'яті учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС» / Національний музей «Чорнобиль». URL: <http://www.memory.chornobylmuseum.kiev.ua>.

О. В. Мірошніченко
(ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»)

**Луганщина як символ
стійкості та жертви в російсько-українській війні**

Луганщина є одним з регіонів, що першими зазнали російської агресії в 2014 році та продовжують страждати від окупації та активних бойових дій. Початок збройного конфлікту на Луганщині датується квітнем 2014 року, а точніше 6 квітня [1] коли проросійські бойовики за підтримки регулярних підрозділів збройних сил росії захопили спочатку адмінбудівлі та обласне управління СБУ, а потім більшу частину регіону та проголосили так звану «Луганську Народну Республіку» – маріонеткове утворення, що не було визнане міжнародною спільнотою як легітимне державне утворення. Внаслідок бойових дій та Мінських угод лінія розмежування зафіксувала поділ регіону по річці Сіверський Донець [2], а з 2022 року регіон окуповано на понад 95% [3]. Регіон, багатий на промислову спадщину, козацькі традиції та українську ідентичність, став полем битви, і, не зважаючи на те, що він майже повністю окупований, українські сили утримують окремі рубежі, а пам'ять про спротив живе в документах та свідченнях переселенців.

Мета росії цілком зрозуміла – вона прагне не просто окупувати територію, вона прагне знищити українську ідентичність, переписати українську історію, перетворивши націю на населення без історичної пам'яті. Станом на 2024 рік російські обстріли пошкодили або зруйнували 1685 пам'яток культурної спадщини [4], зокрема в Луганській області знищено 31 пам'ятку [5]. За свідченнями тих же переселенців та очевидців, на окупованих територіях фіксуються тотальне знищення української ідентичності, мародерство, використання цивільних як «живого щита», водночас частина населення здійснює пасивний або активний спротив [6]. Окремим виміром трагедії Луганщини є цілеспрямоване знищення та привласнення культурної спадщини регіону. Прикладом цього є Луганський обласний краєзнавчий музей, який за час війни був релокований тричі та майже кожного разу втрачав колекції.

Попри надзвичайно складні обставини, краєзнавча наука Луганщини не припинила існування. Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, діючи у вимушеній евакуації, продовжує видавати наукові збірники, проводити конференції та зберігати академічні традиції регіону, а Луганський обласний краєзнавчий музей продовжує роботу. Важливим напрямом стає усна історія – записи спогадів вимушених переселенців Луганщини, що накопичують безцінний матеріал про повсякденне життя в окупації, стратегії виживання та практики збереження ідентичності. Також цей напрям допомагає фіксувати військові злочини та культурний геноцид на кшталт знищення української літератури, демонтажу пам'ятників, перейменування вулиць та насадження російського стандарту в освіті. Перспективним напрямом також є цифрове краєзнавство, тобто оцифрування колекцій, збережених архівних матеріалів та створення онлайн-баз даних зруйнованих об'єктів.

Луганщина в російсько-українській війні – це історія героїчного опору, величезних людських втрат і культурної руйнації, адже вона пережила майже повну окупацію, масове вимушене переселення населення, руйнування інфраструктури та цілеспрямоване знищення культурної спадщини. Краєзнавче вивчення цього трагічного досвіду є водночас науковим і суспільним завданням, а саме збереженням регіональної ідентичності та підготовкою підґрунтя для майбутньої реінтеграції. Краєзнавчий підхід дозволяє побачити війну «знизу», через долі конкретних людей, сіл і міст, а не лише через мапи фронтів. Ключовими напрямками подальших досліджень мають стати систематизація свідчень вимушених переселенців методами усної історії, документування знищеної та пошкодженої спадщини, аналіз окупаційної освітньої та культурної політики як інструменту денационалізації та вивчення інституційних стратегій виживання луганських установ в евакуації, адже результати таких досліджень слугуватимуть не лише збагаченню наукового знання, а й практичній роботі із відновлення Луганщини в умовах деокупації та реінтеграції в загальноукраїнський культурний і суспільний простір.

Незважаючи на окупацію більшої частини території, українська Луганщина живе в пам'яті, свідченнях і прагненні

деокупації, а перемога України відновить контроль над регіоном і дозволить відбудувати не лише інфраструктуру, а й історичну пам'ять.

Джерела та література

1. Худецька О. Як починалася війна на Луганщині. URL: https://texty.org.ua/fragments/56196/Jak_pochynalasa_vijna_na_Luganshyni-56196/. **2. Деменко О. Ф.** Мінські угоди з врегулювання конфлікту на сході України. URL: <https://esu.com.ua/article-67769>. **3. Іванова К.** Скільки відсотків Луганщини та Донеччини в окупації? Дані військових адміністрацій. URL: <https://glavcom.ua/country/politics/skilki-vidsotkiv-luhanshchini-ta-donechchini-v-okupatsiji-dani-vijskovikh-administratsij--1044602.html>. **4. Росія** за чотири роки війни зруйнувала та пошкодила 1685 пам'яток культурної спадщини. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/4094935-rosia-zacotiri-roki-vijni-zrujnuvala-ta-poskodila-1685-pamatok-kulturnoi-spadsini-ukraini-minkult.html>. **5. Від початку** війни РФ знищила на Луганщині 31 пам'ятку культурної спадщини. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3854181-vid-pocatku-povnomasstabnoi-vijni-rf-znisila-na-lugansini-31-pamatku-kulturnoi-spadsini.html>. **6. Невкрита Д.** «Цього місця більше немає». Історії жителів Луганщини, які втратили дім – і надію. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/luhansk-okupatsiya-pereselentsi-istoriyi/33432756.html>.

М. М. Пронін

(ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»)

Залізниця Дніпропетровщини, що змінила життя краю

«Скелі, що заговорять». О. Поль

Загальновідомо, що до 1880-х рр. Катеринославська губернія (сучасна Дніпропетровщина) залишалася переважно аграрним регіоном. Основними заняттями населення були землеробство та вівчарство, а транспортна інфраструктура перебувала на низькому рівні розвитку, де значну роль у перевезеннях відігравала тяглова сила волів. Регіон, як і Російська імперія загалом, суттєво відставав від провідних

європейських країн за рівнем промислового розвитку та індустріалізації.

1 вересня 1832 р. у селі Малоолександрівка народився Олександр Миколайович Поль – відомий громадський діяч, підприємець, археолог і дослідник. Він походив із дворянської родини: його батько був полковником, а мати, Ганна Полетика, – правнучкою гетьмана Павла Полуботка. Освіту здобув у Полтавській губернській гімназії, а згодом закінчив юридичний факультет одного з європейських університетів. Особливе місце у житті О. Поля посідала археологія. Зібрана ним колекція старожитностей згодом стала основою фондів сучасного Дніпровського національного історичного музею імені Д. Яворницького. Саме під час археологічних досліджень у 1866 р. в балках поблизу Кривого Рогу він виявив виходи залізної руди. Усвідомлюючи значення своєї знахідки, О. Поль звернувся до урядових установ Російської імперії, однак не отримав підтримки, натомість зіткнувся з недовірою та скептичним ставленням. Тоді за власний кошт він направив зразки руди на дослідження до європейських лабораторій. Результати аналізів засвідчили надзвичайно високий вміст заліза – близько 70 %, що свідчило про виняткове промислове значення Криворізького родовища та його належність до найбагатших покладів залізної руди у світі [2].

Уряд імперії вважав його проєкт фантастичним. Однак О. Поль не полишав своїх задумів і, не отримавши підтримки з боку імперської влади, вирушив до Парижа, де зміг переконати французьких капіталістів вкласти кошти в розвиток Кривбасу. Саме іноземний капітал змусив царський уряд розпочати будівництво Катерининської залізниці у 1881 р. 18 вересня 1884 р. відбулося офіційне відкриття залізниці, що з'єднала між собою криворізьку руду, донецьке вугілля та дніпровську воду, перетворивши згодом цей регіон на один із провідних металургійних центрів. Відбувалася стрімка індустріалізація краю, і Катеринослав із провінційного міста перетворився на великий промисловий центр півдня імперії.

Не можна не згадати й видатний архітектурний об'єкт – Амурський міст, спроектований Миколою Белелюбським. Це був один із найдовших мостів у Європі того часу, який функціонує й

донині. У 1889 р. на Всесвітній виставці в Парижі міст був відзначений золотою медаллю, так само як і Ейфелева вежа.

Будівництво залізниці суттєво змінило демографічну ситуацію в регіоні. Населення Катеринослава швидко зростало: за двадцять років воно збільшилося з 40 тис. до 120 тис. осіб. Змінювалася й система освіти: відомство залізниць створювало при станціях залізничні школи, було відкрито технічне училище (1884), яке готувало фахівців середньої технічної ланки, а також Катеринославське вище гірниче училище (нині – Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»). Усі ці зміни створили можливості для соціальної мобільності, дозволивши вихідцям із сільської місцевості перейти з аграрного сектору до технічної сфери.

Будучи людиною зі значними статками (близько 7000 десятин землі) та вкладаючи власні кошти у реалізацію своїх задумів, О. Польш у 1890 році раптово помер, перебуваючи, як це не парадоксально, на межі банкрутства [3].

Окрім з'єднання вищезгаданих регіонів України залізницею, існували й не менш амбітні проєкти, сліди яких і досі нагадують про себе зміненими ландшафтами степу, бетонними та цегляними колонами (биками), що є мовчазними свідками цих задумів.

Одним із них була магістраль Покровськ (Гришине) – Рівне, яка мала на меті з'єднати західні кордони імперії з Донбасом, оминаючи перевантажені вузли. Лінія мала проходити через Павлоград та Самар (Новомосковськ). У 1914–1918 рр. було виконано величезний обсяг робіт: споруджено насипи, зведено кам'яні опори для мостів через річки, підготовлено будівлі станцій. Однак події того часу та зміна економічних пріоритетів зупинили реалізацію проєкту. У 1930-х роках частину полотна використовували, але більшість споруд на схід від Павлограда залишилися покинутими. Існували також плани з'єднати Мерефо-Херсонський напрямок з іншими залізничними лініями в обхід тупикових вузлів. Ще й нині можна побачити частково збережені насипи між Підгороднім та Самаром, які так і не були використані.

Ще однією складовою Придніпровської залізниці був Мерефо-Херсонський напрямок, що мав на меті з'єднати

металургійний центр із південними районами та покращити логістику. Визначною спорудою на цій лінії, безумовно, є Мерефо-Херсонський міст, спроектований М. Белелюбським. Його унікальність полягає у вигині на воді, що для того часу було доволі незвичним інженерним рішенням.

Не менш цікавим напрямом було будівництво залізниці, що мала з'єднати Полтаву та Катеринослав через Царичанку. Основною метою було забезпечення вивезення зерна та іншої сільськогосподарської продукції до південних портів. Однак через складний рельєф місцевості будівництво вимагало значних витрат, тому уряд віддав перевагу вугільним напрямкам. Цікавим є той факт, що місцеве купецтво та землевласники пропонували здійснити будівництво власним коштом, тобто створити приватну залізницю. Це був би найкоротший шлях із Полтави до Катеринослава. Проте існували певні труднощі, пов'язані з річкою Оріллю та її паводками, а також із завантаженістю Амурського мосту. Коштів на спорудження ще одного мосту через Дніпро приватні інвестори не мали, тому проєкт так і не був реалізований. Водночас окремі підготовчі споруди збереглися до наших днів [1].

На завершення варто зазначити, що історія Придніпровської залізниці є яскравим прикладом того, як від втілення ідеї однієї людини поступово сформувалися амбітні інфраструктурні проєкти, які докорінно змінили Катеринославщину, перетворивши її з аграрного краю на потужний промисловий і металургійний центр. Водночас це є ще одним свідченням того, що індустріальний розвиток металургії та східних регіонів України відбувався не завдяки імперській політиці, як це традиційно стверджує російська історіографія, а значною мірою всупереч їй.

Джерела та література

1. Афанасьєв Г. Г. Історія Катерининської залізниці (1881–1917 рр.) : монографія. Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2012. 248 с. **2. Голуб І. О.** Олександр Поль: 15 років боротьби за залізницю. *Краєзнавство*. 2018. № 3. С. 45–58. **3. Платонов В. М.** Олександр Поль – людина-легенда. Дніпропетровськ : Проспект, 2002. 144 с.

Юник І. С.,
(КЗ «Луганська обласна мала академія наук учнівської молоді»,
Лиманський ліцей Старобільської міської ради
Луганської області),
Набока О. В.,
(ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»)

Український контекст історії Старобільщини:

від козацького освоєння до сьогодення

Старобільщина є одним із найважливіших історичних регіонів сучасної Луганщини, історія якого нерозривно пов'язана з розвитком української державності, культури та національної ідентичності. Попри тривале перебування під владою різних державних утворень та значний вплив імперських ідеологій, край зберіг український характер і став невід'ємною складовою загальноукраїнського історичного процесу. Дослідження історії Старобільщини дозволяє простежити, як на локальному рівні відображалися ключові події української історії.

Початок української історії Старобільщини пов'язаний із процесом козацької колонізації Слобожанщини у другій половині XVII ст. Заснування у 1686 році Слободи Більської, майбутнього Старобільська, стало результатом переселення українського населення з Полтавщини та Чернігівщини. Водночас освоєння цих земель розпочалося ще раніше, коли українські козаки створювали сторожові пости на берегах Айдару для захисту від татарських нападів. Таким чином, регіон формувався як прикордонна територія українського світу, де поєднувалися військові, господарські та духовні функції.

Особливе значення для розвитку краю мала належність до слобідського козацького середовища. Саме українські переселенці створили тут перші сталі поселення, сформували місцеві традиції господарювання та систему самоврядування. Старобільщина стала частиною історичної Слобідської України, що підтверджується як складом населення, так і адміністративною належністю до українських козацьких полків. Навіть після ліквідації козацьких автономій російською владою українська культурна традиція залишалася домінуючою в регіоні [2, с. 96].

У XIX ст. Старобільщина перебувала у складі Російської імперії, однак це не означало втрати її української ідентичності. Навпаки, більшість населення продовжувала залишатися українською за походженням, мовою та культурою. Важливою подією стало надання Старобільську статусу повітового міста, що сприяло його економічному та культурному розвитку. У місті розвивалася торгівля, будувалися храми, формувалося нове міське середовище. Показовим є факт контактів місцевого поміщика Бориса Суханова-Подколзіна з Тарасом Шевченком, що свідчить про включеність регіону до українського культурного простору [4].

Період Української революції 1917–1921 рр. став важливим етапом у формуванні національної свідомості населення Старобільщини. Територія регіону опинилася в центрі боротьби між різними політичними силами. У 1918 р. тут діяли українські військові частини Армії УНР, а Старобільськ певний час перебував під контролем української влади. Незважаючи на подальше встановлення більшовицького режиму, події революційної доби продемонстрували, що Старобільщина була безпосередньо залучена до процесів українського державотворення [1, с. 83].

У XX столітті регіон пережив складні випробування. Колективізація, репресії та Голодомор стали трагічними сторінками його історії. Особливо болісним ударом для українського населення стали події 1932–1933 рр., коли радянська влада здійснила політику штучного голоду, що призвела до численних жертв серед мешканців Старобільщини. Незважаючи на це, місцеве населення зберігало українську самосвідомість і традиції.

Важливе місце в історії краю посідає Друга світова війна (1939–1945) та післявоєнний період. Старобільщина пережила нацистську окупацію, а після повернення радянської влади знову опинилася під впливом політики русифікації. Проте навіть за цих умов край залишався осередком українського культурного життя. Символом духовного спротиву став відомий український дисидент Іван Світличний, уродженець Старобільщини. Показовим є також результат Всеукраїнського референдуму

1991 року, коли більшість населення регіону підтримала незалежність України.

Після проголошення незалежності України Старобільщина стала частиною процесів розбудови української державності. Навіть після початку російської агресії у 2014 році значна частина населення регіону підтримувала українську владу та брала участь у захисті держави. Особливу роль у звільненні північної Луганщини відіграв добровольчий батальйон «Айдар», який проводив бойові операції на території Старобільського району.

Новим випробуванням для Старобільщини стало повномасштабне російське вторгнення 2022 року. Після окупації міста місцеві жителі неодноразово демонстрували проукраїнську позицію, виходячи на мирні акції протесту. Попри тимчасову окупацію, Старобільщина продовжує залишатися частиною українського історичного та культурного простору, а її мешканці зберігають віру у повернення до складу вільної України.

Отже, історія Старобільщини є яскравим прикладом органічної належності східних регіонів до українського світу. Від козацького освоєння через імперську добу, революційні події, радянський тоталітаризм і до сучасної боротьби за незалежність край демонструє тяглість української історичної традиції. Вивчення українського контексту історії Старобільщини має не лише наукове, а й важливе суспільне значення, оскільки сприяє зміцненню історичної пам'яті та національної єдності України.

Джерела та література

1. Забудкова О. А. Запорізький корпус Армії УНР на території сучасної Луганщини в 1918 р. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2019. № 8. С. 80–90. **2. Курило В., Набока О., Забудкова О.** Нариси історії Луганщини. Полтава, Київ: Талком, 2023. 301 с. **3. Набока О. В., Алексєєва М. О., Лебедев Д. В., Овчаренко А. В.** Археологічні дослідження побутового та господарчого життя українського населення Луганщини у XVII–XVIII ст. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2021. № 4. С. 142–158. **4. Суханов-Подколзин Б. Г.** Что вспомнилось о Тарасе Григорьевиче Шевченко. URL: <http://litopys.org.ua/shevchenko/vosp79.htm>.

Залізничний міст-віадук в селищі Донецьке

Луганщина має багату залізничну історію, пов'язану з промисловим розвитком Донбасу в XIX–XX століттях. Пам'ятки залізничної спадщини регіону охоплюють унікальні інженерні споруди, історичні вокзали та паровозні депо. В Україні досі збереглися кілька старовинних мостів-віадуків. Один з них розташований безпосередньо поблизу лінії фронту в Луганській області біля селища Донецьке.

На Луганщині збереглася унікальна інженерна споруда початку XX ст. – залізничний арочний віадук, розташований поблизу селища Донецьке. Цей об'єкт є одним із небагатьох подібних мостів, що збереглися в Україні, і є свідченням бурхливого промислового розвитку регіону того часу [1].

Між селищем Донецьким і Голубівкою (до 1944 року – робітниче селище Голубівський Рудник, у 1944–1962 рр. – Голубівський район міста Кадіївка, протягом 1962–2016 рр. – місто Кіровськ) протікає невелика річка, над якою височіє цікавий залізничний міст поблизу станції Сифонна – унікальний об'єкт історичної залізничної інфраструктури – залізничний арковий міст-віадук. Цей міст існує вже понад 100 років. Міст будувався швидко, тому був альтернативою мосту з високими насипами. Кам'яна кладка для будівництва завозилася з Харківського цегельного заводу та кустарних промислових об'єктів Старобільська. На частині мосту шпали лежали на землі. Рельєф місцевості, якою прокладали залізницю, був складним для будівництва, оскільки міст необхідно було звести над балкою з крутими берегами і струмком на дні. Через економічну недоцільність спорудження насипу для перетину глибокого яру будівництво віадуків в цьому місці стало необхідністю [2]. Довжина моста становить 170 м, у найвищому місці він досягає 40 м.

Через бурхливий розвиток у регіоні на початку XX століття промисловості і торгівлі виникла потреба поєднати Луганськ та навколишні рудники з іншими містами залізницею. Спорудження мосту було пов'язано з розвитком економіки Луганщини. На

початку XX століття у тодішньому повітовому містечку Луганську бурхливо розвивалася промисловість і торгівля, з'явилося електричне освітлення, виникла потреба поєднати Луганськ з іншими містами [3].

Петро Голуб був російським поміщиком лише за документами 1764 року про дарування йому цього статусу Катериною II разом із 6500 десятинами землі по обидва боки річки Лугань. Частина селян, не бажаючи залишатися в аграрній залежності від поміщика з усіма повинностями на користь нього, бродила околицями в пошуках заробітку й тим самим відкрили поклади вугілля. Легкий доступ до сировини був пов'язаний з характерною для Донецького вугільного басейну особливістю – близьким заляганням вугільних пластів до поверхні землі із заглибленням під кутом. Поява неконтрольованої кількості вугільних копанок свідчила про початок лихоманки чорного золота, до якої нащадку Петра Голуба, його молодшому сину, справи не було. Інформація про численні поклади кам'яного вугілля на території, швидко розповсюдилася на найближчі хутори та поселення. Голубівське родовище зацікавило підприємця Уманського, який отримав від Голуба право на десятирічну оренду шахти. За Уманського Голубівське вугільне родовище було повністю переобладнане за всіма вимогами техніки безпеки і перетворилося на одну з найбільших шахт регіону, де знаходилися пласти коксівного високоенергетичного вугілля. Зрозуміло, що розширення обсягів вуглевидобування потребувало розширеної мережі залізниць.

Іван Голуб, не вбачаючи перспектив свого перебування в батьківському маєтку, погодився продати його за 400 тис. крб. Єгору Задлеру. Новий власник маєтку, будучи головним інженером будівництва Тамбовсько-Козловської залізниці, подав у 1868 році ініціативу щодо будівництва залізниці, спроможної поєднати промислові об'єкти Луганщини з Москвою і промисловими центрами російської імперії [4].

Віадук має вигляд кам'яного моста на високих опорах, який будують через яр або ущелину. В Україні такі мости вважаються справжніми витворами інженерного мистецтва.

Міст будувався швидко, тому став альтернативою спорудженню високих насипів. Кам'яна кладка для будівництва

завозилася з Харківського цегельного заводу та кустарних промислових об'єктів Старобільська. Уже 1912 року загальний прибуток відрізка залізниці з мостом складав 18 тис. рублів. Це при тому, що на частині мосту шпали лежали на землі, а про баласт колій годі було й мріяти.

Уже у вересні 1911 року здали в експлуатацію першу чергу Північно-Донецької залізниці, що поєднала Донбас і Слобожанщину з Московією. Залізничну лінію підключили до Харківсько-Азовської, забезпечивши доступ до морських портів Приазов'я. Після остаточного завершення робіт у 1913 році Луганщина мала найбільш розгалужену мережу залізниць. На новій залізниці було 36 станцій [5].

У результаті Північно-Донецька залізниця з'єдналася з Південною і Катерининською магістралями. На новій залізниці було збудовано 36 станцій, серед них Святогірськ, Лиман, Яма (Сіверськ), Ниркове (у селищі Ниркове), Сентянівка, Микитівка, Шипілове, Бежанівка, Родакове тощо. Пізніше на станціях Лиман, Краматорська, Ниркове й Родакове було засновано паротягові депо (нині – локомотивні депо). Через два роки, 7 вересня 1913 року, було закінчено будівництво лінії Яма–Микитівка, і перший потяг зі станції Микитівка пішов на станцію Сіверськ. Нова магістраль стала прибутковим підприємством. У 1912 році кожна верста залізниці давала по 18 тисяч рублів дивідендів на рік [6].

Протягом тридцяти років міст пропускав пасажирські та товарні поїзди. З початком бойових дій за Луганщину під час Другої світової війни міст підірвали у 1941 році, аби унеможливити просування німецьких ешелонів на схід. Рішення це не мало тактичного й стратегічного обґрунтування, а було лише частиною тактики «спаленої землі», яку проводили радянські війська під час відступу.

Після звільнення Луганщини в 1943 році розпочались відновлювальні роботи силами 31-го окремого мостового полку під керівництвом інженера С. Фрадкіна [3]. Ремонтні роботи тривали з 1946 по 1949 роки без збереження автентичності самої споруди. Як наслідок, аркові підйоми підняли завдяки залізобетонним блокам, а унікальні кам'яні переклади з вензелями виробників так і залишились валятись під мостом. У

наш час добре видно лінію переходу історичних і нових опор. Повністю відновлений міст був лише 1949 року [5].

На дні балки і досі можна знайти розкидане каміння – фрагменти підірваних арок. З 2014 року віадук опинився на тимчасово окупованій Росією частині Луганської області [3].

Після здобуття Україною незалежності шахта Голубівська була визнана нерентабельною. Разом із її закриттям припинила діяти й лінія залізничного сполучення через селище Донецьке. Міст без планових ремонтів і технічної підтримки набув статусу аварійного.

Після 2014 року міст продовжує перебувати в аварійному стані та, за наявними повідомленнями, залишається замінованим.

Джерела та література

1. Віадук (залізничний арковий міст). *Wikimapia*. URL: <https://wikimapia.org/13819079/uk/Віадук-Залізничний-арковий-міст> (дата звернення: 15.04.2026). **2. На Луганщині** є унікальний та неймовірно красивий залізничний міст-віадук, що зведений понад 100 років тому. *Луганськ. Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/Luhansk.official/posts/2121653091284658/> (дата звернення: 14.04.2026). **3. Кучинський О.** Таємниці залізничного віадуку на Луганщині. *Трибун*. URL: <https://tribun.com.ua/uk/110606-taemnitzi-zaliznichnogo-viaduku-na-luganschini> (дата звернення: 12.04.2026). **4. Пилипенко В.** Залізничний міст-віадук в селищі Донецьке, або як з'явився Голубівський рудник. *Трибун*. URL: <https://tribun.com.ua/uk/110688-zaliznichnij-mist-viaduk-v-selisch-donetske-abo-jak-zjavivsja-golubivskij-rudnik> (дата звернення: 12.04.2026). **5. М. Голубівка.** *Луганський обласний краєзнавчий музей. Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/museumstar/posts/1139577898171529/> (дата звернення: 10.04.2026). **6. Північно-Донецька залізниця.** *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Північно-Донецька_залізниця (дата звернення: 09.04.2026).

Є. А. Ясько

(ВСП «Старобільський фаховий коледж
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»)

Чорнобиль: між тишею і криком людських доль

Чорнобиль – це не просто дата, а відкрита рана нашої землі. Це історія про невидиму смерть і неймовірну мужність. Сьогодні, з нагоди 40-х роковин аварії на ЧАЕС, ми знову згадуємо тих, хто ціною власного життя закрив світ від катастрофи. Вона почалася в ніч на 26 квітня 1986 року, рівно о 1 годині 23 хвилини ночі, коли на четвертому енергоблоці Чорнобильської атомної електростанції, що розташована біля міста Прип'ять у Київській області, під час експерименту з метою вивчення можливості використання інерції турбогенератора в разі втрати електроживлення, прогрімів два вибухи. Реактор повністю зруйнувався. Попри те, що технічні обставини не відповідали плану випробування, його не скасували. Спалахнуло 30 вогнищ пожежі. Основні погасили через годину, а повністю ліквідували загоряння до 5-ї ранку 26 квітня. Потім знову виникла пожежа на 4-му блоці, з якою боролися з використанням вертолітної техніки аж до 10 травня. В атмосферу було викинуто 11 тон ядерного палива. Сумарна активність радіоізоотопів була в 30–40 разів більшою, ніж у Хіросімі. У найближчі дні після аварії опромінилися майже 8,5 млн людей, жителів України, Білорусі та Росії. Відбулося радіоактивне зараження близько 155 тис. км² території. Від вибухів та під час гасіння пожежі загинула 31 людина, понад 200 людей було шпиталізовано [1]. Загальне число жертв цієї трагедії досі важко підрахувати. Керівництво СРСР приховувало масштаби трагедії.

Я обрала цю тему тому, що в ліквідації наслідків аварії брав участь мій дідусь, Ясько Микола Миколайович. А також тому, що окупація ЧАЕС та Чорнобильської зони відчуження – це воєнний злочин, який скоїла російська армія в Україні під час повномасштабного вторгнення. Це акт ядерного терору, якого ніколи не було в історії. Якби не персонал станції, який героїчно працював під загрозою знищення, це могло б призвести до катастрофи планетарного масштабу. Упродовж року, після деокупації Чорнобильської зони команда проекту «Свідчить

Україна» збирала докази та свідчення про цей злочин. Результатом роботи став документальний фільм «Чорнобиль 22» [2], а також текст автора фільму [3] на основі інтерв'ю зі свідками окупації Чорнобиля. Можна навести багато прикладів героїзму та відданості своїй праці персоналу станції під російською окупацією, майже без відпочинку, під дулами автоматів. Ось один із них: *«Намагаючись відвернути катастрофу, Валентин Гейко викликав російських армійських командирів до свого кабінету. Цього разу тон розмови відрізнявся від їхньої першої зустрічі. Гейко пояснив росіянам, що їхнє вторгнення на Київщину може призвести до ще однієї катастрофи глобального масштабу. Аби уникнути цього, він від росіян потребував лише одного, йшлося про дизельне пальне. Багато дизельного пального. Військові одразу погодились. Керувати постачанням дизельного пального Гейко призначив провідного інженера з фізичного захисту Валерія Семенова. За підрахунками Гейка, ЧАЕС потребувала приблизно 30 тон дизеля на добу. Тієї ж ночі військові паливозаправники з необхідним обсягом пального прибули на станцію. Так само було і наступної ночі, і ще однієї. Щоразу, коли прибувала колона автівок із дизелем, Семенов із насолодою намагався уявити, скільки російських танків і цього разу лишилося без пального»* [4, с. 3].

Через 40 років після Чорнобильської катастрофи пам'ять знову переносить мене в ті часи, тому що дідусь багато розповідав про цю трагедію. Розповіді дідуся наштотували мене на пошуки літератури про аварію на ЧАЕС [5]. У ту ніч на зміні перебували працівники станції, зокрема начальник зміни Олександр Акімов, інженер Леонід Топтунов та заступник головного інженера Анатолій Дятлов, які проводили випробування турбіни, але через серію помилок, порушення інструкцій і конструктивні недоліки реактора потужність різко зросла майже у 100 разів від допустимої, що й призвело до двох потужних вибухів.

Першими на місце аварії прибули пожежники під керівництвом Володимира Правика та Віктора Кібенка, які гасили пожежу на даху реактора і машинному залі, не маючи спеціального захисту, отримуючи дози опромінення понад 300–400 рентгенів, що вважається смертельним рівнем, і вже через

кілька тижнів багато з них померли від гострої променевої хвороби, але саме вони не дали вогню поширитись на інші енергоблоки, що могло призвести до ще більш масштабної катастрофи. Місто Прип'ять, де проживало близько 49 тисяч людей, ще півтори доби після аварії жило звичайним життям: діти ходили до школи, люди гуляли, не знаючи про небезпечний рівень радіації. Лише 27 квітня почалася евакуація – людям сказали взяти документи й найнеобхідніше, обіцяючи швидке повернення, але місто назавжди порожніло. У перші дні було терміново вивезено понад 50 000 людей, а згодом переселено більше ніж 300 000 мешканців із небезпечних територій. Навколо станції створили 30-кілометрову зону відчуження – територію, де життя стало неможливим через радіаційне забруднення [6].

До ліквідації залучили понад 600 тисяч осіб: військових, медиків, інженерів та водіїв. У надскладних умовах, де радіація перевищувала норму в тисячі разів, ліквідатори виконували критичні завдання – від очищення даху реактора від графіту до спорудження саркофага, який у 1986 році зупинив поширення смертоносного пилу.

Серед ліквідаторів були й вихідці з Лубенського району – люди, які залишили свої родини й вирушили туди, де невидима небезпека вже забирала життя. Серед них був і мій дідусь – Ясько Микола Миколайович. На момент трагедії на ЧАЕС йому було 45 років. Він народився 22 жовтня 1940 року, пережив важке дитинство часів війни, але нове випробування чекало його вже у зрілому віці. Він працював приблизно за 5–7 кілометрів від станції, встановлюючи захисні огорожі, що обмежували доступ до небезпечних зон і стримували поширення радіоактивного пилу, і хоча ця робота не виглядає героїчною на перший погляд, насправді кожен його день там був ризиком, адже він дихав тим самим повітрям, ходив по тій самій землі, яка вже була заражена, і не міг бачити, як небезпека впливає на його організм. Мій дідусь повернувся додому, але наслідки радіації залишили слід у його здоров'ї. Кожна клітина його організму ніби пам'ятала ту ніч. Зокрема, він отримав дозу опромінення 23 мілірентгени, що не минуло безслідно для його подальшого життя.

У моєму селі Засулля встановлено пам'ятник ліквідаторам Чорнобильської аварії. Серед імен героїв, які рятували світ, є й

ім'я мого дідуся. Для мене цей напис на камені – символ найвищої самопожертви та вічна пам'ять про його подвиг у нашій родині та історії. Коли я думаю про свого дідуся, я бачу не лише трагедію, а людину, яка віддала частину свого життя заради інших. У його вчинку – тиха сила, мужність і жертва, про яку не забувають. Він залишив по собі не лише спогади, а й вдячність, що живе далі.

Ми зупиняємося біля пам'ятників, щоб у тиші згадати тих, кого вже немає поруч. Кожне ім'я – це чиясь життя, вибір і подвиг, про який не можна мовчати. Пам'ять про них – це наш обов'язок і внутрішня вдячність, яка залишається назавжди. Нехай ця пам'ять вчить нас відповідальності, обережності та людяності. В умовах сучасної війни російські дрони над Чорнобильською АЕС стали реальністю. Але кожен із них – це загроза для всієї Європи. У 1986 році людство побачило, якими можуть бути наслідки. І наше завдання – не допустити повторення того 26 квітня.

Джерела та література

- 1. Інформаційні** матеріали до 40-х роковин аварії на Чорнобильській АЕС. *Український інститут національної пам'яті*. URL: <https://share.google/5PJznRAN93LmgHSwA>
- 2. «Чорнобиль 22»:** фільм про окупацію росіянами ЧАЕС переміг на фестивалі у Німеччині. 5 канал. URL: <https://youtu.be/hHKYAPxxAGs?si=ks2UuZA5T2uMtUbS>
- 3. Яковенко І.** Документальний фільм «Чорнобиль 22» Олексія Радинського вийшов на Takflix. *The Village Україна*. URL: <https://www.village.com.ua/village/culture/culture-news/349885-dokumentalniy-film-chornobil-22-oleksiya-radinskogo-viyshov-na-takflix>.
- 4. Радинський О.** Як Чорнобильська АЕС вистояла під чоботом московії в березні 2022-го. *Фермер Придніпров'я*. 2023. № 190. 21 лютого. URL: <https://share.google/njQqV7J2PdJ4n4T0J>
- 5. Степанець К.** Анатолій Дятлов: головний винуватець аварії на ЧАЕС чи жертва системи? *ТутКиїв*. URL: <https://tykyiv.com/city/anatolii-diatlov/>
- 6. Чорнобильська катастрофа в цифрах і датах.** *Криворізький економічний інститут*. URL: <https://share.google/QY0iYnCim00CQMNji>.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

Багнюк Назар Анатолійович, науковий співробітник Кременецько-Почаївського державного історико-архітектурного заповідника, аспірант кафедри історії та археології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Бакшинська Оксана Володимирівна, заступниця директора з наукової роботи Луганського обласного краєзнавчого музею.

Белицький Павло Володимирович, старший викладач кафедри електричної інженерії ДВНЗ «Донецький національний технічний університет», м. Дрогобич.

Беніцький Андрій Сергійович, кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри кримінально-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ.

Величко Кароліна Євгеніївна, слухачка секції «Історія України» Комунального закладу «Луганська обласна мала академія наук учнівської молоді», учениця 10 класу Золотівського ліцею № 5 Гірської міської територіальної громади Северодонецького району Луганської області.

Вовк Ольга Ігорівна, кандидатка історичних наук, заступниця директора Центру українських студій та краєзнавства імені академіка П. Т. Тронька Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Ворона Петро Васильович, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри соціальної педагогіки ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», учасник російсько-української війни.

Гавриш Лариса Олексіївна, кандидатка історичних наук, заступниця з наукової роботи генерального директора Національного музею-заповідника українського гончарства.

Гогохія Нані Тамазівна, кандидатка історичних наук, доцентка, доцентка кафедри історії та археології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Добровольська Галина Аркадіївна, здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Дробишева Ольга Андріївна, кандидатка історичних наук, доцентка, доцентка кафедри історії та археології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Дяченко Тамара Миколаївна, старша наукова співробітниця Лубенського краєзнавчого музею імені Гната Стеллецького.

Іващенко Дмитро Юрійович, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Ільницька Валерія Валеріївна, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Карпенко Олександр Миколайович, викладач історії ВСП «Фаховий коледж ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», краєзнавець.

Кульбака Ольга Євгеніївна, аспірантка кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Лисенко Олексій Олексійович, незалежний дослідник.

Луковенко Сергій Пантелійович, незалежний дослідник, голова Мирноградського осередку Донецької обласної організації НСКУ «Старий рудник», Почесний краєзнавець України, Почесний краєзнавець Донеччини.

Макаренко Вікторія Олександрівна, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Мартюк Аліса Ігорівна, здобувачка освіти ВСП «Старобільський фаховий коледж ДЗ "Луганський національний університет імені Тараса Шевченка"».

Мілованова Олеся Володимирівна, директорка Луганського обласного краєзнавчого музею.

Мірошниченко Олександр Васильович, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Міщанин Віктор Данилович, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Науково-дослідного сектору етнографічної (антропологічної) керамології Науково-дослідного інституту керамології Національного музею-заповідника українського гончарства.

Моїсєєнко Лариса Миколаївна, кандидатка історичних наук, доцентка, Приватний заклад вищої освіти «Університет Київ», запрошена науковиця Purdue University, США, членкиня Мирноградського осередку Донецької обласної організації НСКУ «Старий рудник».

Набока Олександр Вікторович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри та археології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Пронін Микола Миколайович, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Романько Олексій Валерійович, аспірант Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

Рубан Микола Юрійович, доктор філософії (PhD) з історії та археології, голова правління ГО «Фонд відновлення залізничної спадщини України».

Сафронова Тетяна Григорівна, директорка Лубенського краєзнавчого музею імені Гната Стеллецького.

Стаценко Дмитро Володимирович, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри українознавства, культури та документознавства Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», член Полтавської обласної організації Національної спілки краєзнавців України.

Тараненко Микола Григорович, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та археології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Цикулова Юлія Сергіївна, завідувачка сектору пізньосередньовічної та нової історії Луганського обласного краєзнавчого музею.

Шевцова Євгенія Сергіївна, доктор філософії з історії та археології, старший викладач кафедри історії та археології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Шишка Євген Олександрович, магістр історії, незалежний дослідник.

Шиян Любов Миколаївна, кандидатка історичних наук, наукова співробітниця Вишнівецького палацово-паркового відділу Національного заповідника «Замки Тернопілля».

Юник Ілля Сергійович, слухач секції «Історичне краєзнавство» Комунального закладу «Луганська обласна мала академія наук учнівської молоді», учень 10 класу Лиманського ліцею Старобільської міської ради Луганської області.

Яскель Ірина Володимирівна, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Ясько Єлизавета Анатоліївна, здобувачка освіти ВСП «Старобільський фаховий коледж ДЗ "Луганський національний університет імені Тараса Шевченка"».

Наукове видання

«Луганщина: краєзнавчі розвідки»

Матеріали VIII Всеукраїнської
науково-практичної конференції
(м. Лубни, 15 травня 2026 р.)

Відповідальна за випуск – О. А. Дробишева